

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎี

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง การสื่อสารในเครือข่ายละครณรงค์ดเกล้า นั้นจำเป็นต้องอาศัยแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้เป็นกรอบในการวิจัย ดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีการสื่อสาร
2. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย
3. แนวคิดเกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับละครเพื่อการพัฒนา
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร

เพื่อตอบปัญหานำวิจัยข้อที่ 3 เกี่ยวกับการสื่อสารในเครือข่ายละครณรงคังคดเกล้าว่ามีลักษณะการแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารระหว่างสมาชิกอย่างไร จำเป็นต้องเข้าใจถึงลักษณะของการสื่อสารโดยทั่วไปก่อนว่ามีลักษณะอย่างไร เพื่อนำไปใช้ในการวิเคราะห์ลักษณะการสื่อสารในเครือข่ายละครณรงคังคดเกล้า โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ความหมายของการสื่อสาร

คำว่า "การสื่อสาร" เป็นแนวคิดที่มีการใช้กันอย่างแพร่หลาย เพราะเป็นพื้นฐานของกระบวนการสังคมทั้งหมด สำหรับมนุษย์แล้วการสื่อสารเป็นสิ่งจำเป็นต่อพัฒนาการบุคคล ต่อการสร้างกลุ่ม และทำให้กลุ่มคงอยู่ต่อไป (พัชนี เขยจรรยา และคณะ, 2541 : 3)

Jurgen Ruesh และ Gregory Bateson (1951 อ้างถึงใน ประมะ สตะเวทิน, 2538) คือ การสื่อสารไม่ได้หมายความถึงการถ่ายทอดสารด้วยภาษาพูด ภาษาเขียนที่ชัดเจนและแสดงเจตนาที่แน่นอน แต่การสื่อสารยังรวมไปถึงกระบวนการทั้งหลายที่คนมีอิทธิพลต่อกันด้วยคำนิยามนี้ยึดหลักที่ว่ากระทำและเหตุการณ์ทั้งหลายมีลักษณะเป็นสื่อสารหากผู้เข้าใจการกระทำและเหตุการณ์เหล่านั้น หมายความว่าความเข้าใจที่เกิดขึ้นนั้นได้เปลี่ยนแปลงข่าวสารที่คนๆ นั้นมีอยู่และมีอิทธิพลต่อบุคคลนั้น

Everett M. Rogers (อ้างถึงในเสถียร เขยประทับ, 2528) ให้ความหมายว่า การสื่อสารคือกระบวนการที่ความคิด หรือข่าวสารถูกส่งจากแหล่งสารไปยังผู้รับสาร ด้วยเจตนาที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบางประการของผู้รับสาร

ประมะ สตะเวทิน (2540) ได้กล่าวว่า การสื่อสาร คือกระบวนการถ่ายทอดสาร (Message) จากบุคคลฝ่ายหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าผู้ส่งสาร (Source) ไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าผู้รับสาร (Receiver) โดยผ่านสื่อ (Channel)

จุมพล รอดคำดี (2532) ให้ความหมายว่า การสื่อสาร หมายถึง พฤติกรรมการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์ โดยอาศัยกระบวนการถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนข่าวสาร ความรู้สึกนึกคิด เจตคติ ตลอดจนประสบการณ์ระหว่างกันและกัน เพื่อให้เกิดผลตอบสนองบางประการที่ตรงกับเป้าหมายที่วางไว้ คือการเข้าร่วม ความร่วมมือ ความตกลงเห็นพ้องต้องกัน ความ

ผสมผสาน ความประนีประนอม เป็นต้น อันจะนำมาซึ่งความคงอยู่และการพัฒนาสังคมของมนุษย์

อรอนันต์ วุฒิสเสน (2543) ได้ให้นิยามของการสื่อสารไว้ว่า การสื่อสาร คือ ความพยายามและความตั้งใจในการถ่ายทอดสารในรูปแบบต่างๆ จากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจและสามารถสื่อสารกลับไปหากันได้ และการสื่อสารยังมีลักษณะเป็นกระบวนการ ซึ่งหมายถึงการมีลักษณะต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา ไม่มีการหยุดนิ่ง กล่าวอีกนัยหนึ่งในกระบวนการสื่อสารนั้นจะมีการกระทำโต้ตอบกลับไปกลับมาระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ซึ่งผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถเปลี่ยนแปลงบทบาทในขณะที่สื่อสารกันได้ตลอดเวลา

ประเภทของการสื่อสาร

ประมะ สตะเวทิน (2546) ได้กล่าวถึงประเภทของการสื่อสารของมนุษย์ว่าสามารถจำแนกออกได้โดยใช้เกณฑ์ต่างๆ หลายรูปแบบ ผู้วิจัยของกล่าวรายละเอียดเฉพาะประเภทของการสื่อสารที่จะนำมาวิเคราะห์ในการวิจัยครั้งนี้

1. การสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication)

เป็นการสื่อความหมายของบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มาทำการสื่อสารในลักษณะตัวต่อตัว (person-to-person) กล่าวคือ ทั้งฝ่ายผู้ส่งสารและฝ่ายผู้รับสารสามารถที่จะติดต่อแลกเปลี่ยนกันได้โดยตรง ในขณะที่หนึ่งคนจะทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสาร คนอื่นๆ จะทำหน้าที่เป็นผู้รับสาร ดังนั้นการสื่อสารระหว่างบุคคลจึงเกิดขึ้นได้ทั้งกรณีคน 2 คนพูดคุยกัน โทรศัพท์ถึงกัน ตลอดจนการติดต่อสื่อสารอื่นๆ ในชีวิตประจำวัน การสื่อสารลักษณะนี้ถือว่าการสื่อสารที่สมบูรณ์และมีโอกาสบรรลุจุดประสงค์ได้ดีที่สุด ผู้สื่อสารสามารถแสดงปฏิริยาตอบสนองต่อกัน ความหมายของการสื่อสารโดยทั่วไป หมายถึงการสื่อสารประเภทนี้

2. การสื่อสารระหว่างกลุ่มบุคคล (Group Communication)

สามารถแยกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก คือการสื่อสารกลุ่มย่อยเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล ตั้งแต่สองคนขึ้นไปซึ่งร่วมกันกระทำกิจกรรมอย่างเดียวกัน และสามารถติดต่อกันได้ทั่วถึงทันที ซึ่งแต่ละคนพยายามที่จะสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นภายในตัวเองด้วย การสื่อสารลักษณะนี้มีความยุ่งยากซับซ้อนมากขึ้นกว่าการสื่อสารระหว่างบุคคล แบบสองต่อสอง ลักษณะที่สอง คือการสื่อสารกลุ่มใหญ่เป็นการสื่อสารที่เพิ่มความยุ่งยากซับซ้อนขึ้น เช่น การ

สื่อสารภายในองค์กรหรือหน่วยงานต่างๆ และวิธีการสื่อสารจะต้องใช้สื่อต่างๆ เข้ามาช่วย มีลักษณะเป็นทางการมากขึ้น และอาจจะเป็นการสื่อสารทางเดียวมากขึ้น สมาชิกของกลุ่มไม่สามารถมีปฏิริยาย้อนกลับและตอบโต้ทันที

รูปแบบของการสื่อสาร

การสื่อสารเป็นวิธีการติดต่อระหว่างกันของมนุษย์และเป็นเครื่องมือที่สำคัญของกระบวนการสังคม ยิ่งสังคมมีความซับซ้อนมากขึ้น มีสมาชิกในสังคมมากขึ้น การสื่อสารก็ยิ่งมีความจำเป็นและสำคัญมากขึ้น ดังนั้นการที่คนในสังคมจะมาอยู่ร่วมกันเป็นหมู่ เป็นกลุ่ม เป็นชุมชน เป็นอำเภอ เป็นจังหวัด หรือประเทศชาติ ก็จำเป็นต้องใช้วิธีการสื่อสารที่แตกต่างกันไป เพื่อให้สามารถติดต่อกันได้อย่างทั่วถึง

การสื่อสารที่ก่อให้เกิดการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน จึงอาศัยรูปแบบการสื่อสารในหลายลักษณะที่จำแนกได้ ดังนี้

1. จำแนกตามทิศทางการสื่อสาร
2. จำแนกตามลักษณะของการใช้
3. จำแนกตามสัญลักษณ์ที่ใช้ในการสื่อสาร
4. จำแนกตามการไหลของข่าวสาร

1. จำแนกตามทิศทางการสื่อสาร

ทิศทางการสื่อสารเป็นรูปแบบหนึ่งของการสื่อสารที่เกิดขึ้น เป็นการถ่ายทอดข่าวสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสารไปยังผู้รับสารเป้าหมาย ซึ่งทิศทางการสื่อสารนี้แบ่งออกเป็น 2 แบบคือ

1.1 การสื่อสารแบบทางเดียว (One – way Communication) หมายถึง การสื่อสารที่ผู้ส่งสารถ่ายทอดข่าวสารไปยังผู้รับสารแต่เพียงอย่างเดียว โดยไม่เปิดโอกาสให้ผู้รับสารได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น หรือซักถาม ทำให้ปริมาณข้อมูลสะท้อนกลับ (feedback) มีน้อยหรือไม่มีเลย การสื่อสารแบบนี้มักจะเป็นนโยบาย คำสั่งของผู้บริหารหรือผู้นำ โดยผ่านสื่อต่างๆ เช่น เสียงตามสาย เอกสารสิ่งพิมพ์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการสื่อสารแบบทางเดียวก็มีข้อได้เปรียบ คือ รวดเร็ว เมื่อคนหลายคนร่วมกันคิดว่าจะตกลงกันได้ต้องใช้เวลานานมาก แต่ถ้าคนเดียวเสนอความคิด ความคิดนั้นจะเกิดขึ้นได้รวดเร็วกว่า การสื่อสารแบบทางเดียวเหมาะกับสถานการณ์ที่ผู้สื่อสารมีความรู้และความเชี่ยวชาญในเรื่องนั้นๆ สูงกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง แต่การสื่อสารแบบนี้จะทำให้ขวัญและกำลังใจของอีกฝ่ายหนึ่งถูกกระทบกระเทือน

1.2 การสื่อสารแบบสองทาง (Two – way Communication) หมายถึง การสื่อสารที่ผู้ส่งสารส่งข้อมูลข่าวสารไปยังผู้รับสาร ในขณะที่เดียวกันเมื่อผู้รับสารได้รับข้อมูลแล้วก็ส่งข้อมูลข่าวสารตอบกลับมายังผู้ส่งสารด้วย จึงเป็นการสื่อสารที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารต่างสลับบทบาทในการรับและส่งสาร มีการเปิดโอกาสให้ผู้รับสารได้ซักถามข้อสงสัยต่างๆ มีการแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นระหว่างกัน ทำให้เกิดความเข้าใจกันอย่างชัดเจน การสื่อสารแบบนี้ผู้ส่งสารจะให้ความสำคัญกับปฏิริยาสะท้อนกลับ (Feedback) ทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพมากขึ้น เพราะผู้ส่งสารและผู้รับสารมีความเสมอภาคกันในการติดต่อสื่อสาร ก่อนให้เกิดการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน

2. จำแนกตามลักษณะของการใช้

ลักษณะการใช้การสื่อสารนี้จะเป็นตัวกำหนดบทบาท หน้าที่ รวมทั้งสถานการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ซึ่งมีด้วยกัน 2 ลักษณะ ดังนี้

2.1 การสื่อสารแบบเป็นทางการ (Formal Communication) เป็นการสื่อสารที่มีระเบียบแบบแผน คำนึงถึงบทบาทหน้าที่และตำแหน่งของผู้ส่งสารและผู้รับเป็นสำคัญ การสื่อสารในลักษณะนี้อาจเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ประกาศแจ้งนโยบาย คำสั่งปฏิบัติงาน หรืออาจเป็นการสื่อสารที่ไม่ใช่ลายลักษณ์อักษรแต่อาศัยการพูดจา เช่น การสั่งงานโดยตรง

2.2 การสื่อสารแบบไม่เป็นทางการ (Informal Communication) เป็นการสื่อสารโดยไม่พิจารณา หรือคำนึงถึงตำแหน่งหน้าที่ ไม่มีระเบียบแบบแผนที่กำหนดไว้ การสื่อสารระหว่างกันจึงมักเป็นส่วนตัวและไม่เป็นทางการ จึงไม่สามารถคาดเดาทิศทางของการสื่อสารได้ว่าจะเป็นลักษณะการสื่อสารจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง เบื้องล่างสู่เบื้องบน หรือเป็นการสื่อสารตามแนวนอนและข้ามสายงาน ดังนั้น การสื่อสารจึงออกมาในรูปของการพบปะพูดคุยแบบปากต่อปาก รวมทั้งข่าวลือต่างๆ ด้วย

3. จำแนกตามสัญลักษณ์ที่ใช้ในการสื่อสาร

สัญลักษณ์ที่ใช้ในการสื่อสาร เป็นการสื่อสารอีกประเภทหนึ่งที่ช่วยให้ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถสื่อสารระหว่างกันและก่อให้เกิดความเข้าใจได้ แบ่งได้เป็น 2 ประเภทตามลักษณะของข้อมูลข่าวสารที่ต้องการสื่อสารถึงกัน ดังนี้

3.1 การสื่อสารเชิงวัจนะ (Verbal Communication) เป็นการสื่อสารโดยใช้ภาษาพูดหรือภาษาเขียนเป็นสัญลักษณ์ในการสื่อสาร เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายที่สื่อสารระหว่างกัน ลักษณะการสื่อสารแบบนี้ เช่น การสนทนา การสัมภาษณ์ การเขียนบันทึก การเขียนจดหมาย การเขียนรายงานการประชุม การอ่านข่าว เป็นต้น

3.2 การสื่อสารเชิงอวัจนะ (Nonverbal Communication) เป็นการสื่อสารโดยใช้รหัสหรือสัญลักษณ์อื่นในการสื่อสารแทนที่จะใช้ภาษาพูด หรือภาษาเขียน เช่น การยิ้ม การพยักหน้า การสั่นศีรษะ การโบกมือ เป็นต้น การสื่อสารลักษณะนี้มีความหมายเฉพาะเจาะจง การที่จะทำให้เกิดความเข้าใจระหว่างกันได้ย่อมขึ้นอยู่กับประสบการณ์ การตีความหมายของแต่ละคน

หากจะให้การสื่อสารเกิดประสิทธิภาพยิ่งขึ้น มีความเข้าใจที่ตรงกันระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร จำเป็นที่จะต้องใช้การสื่อสารทั้งแบบวัจนะ และอวัจนะนี้ควบคู่กันไป

4. จำแนกตามการไหลของข่าวสาร

การไหลของข่าวสาร เป็นการสื่อสารระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะทำให้เกิดความเข้าใจในสถานภาพ บทบาท ตำแหน่ง หรือความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายได้ ซึ่งแบ่งได้ดังนี้

4.1 การสื่อสารจากบนลงล่าง (Downward Communication) หมายถึง การสื่อสารจากบุคคลที่มีตำแหน่งสูงกว่าลงมายังตำแหน่งที่ต่ำกว่า การสื่อสารรูปแบบนี้มักจะออกมาในรูปของคำสั่งด้วยวาจา หรือคำสั่งด้วยลายลักษณ์อักษร การสื่อสารในลักษณะนี้ทำให้ตัวสารมีน้ำหนัก มีความน่าเชื่อถือ แต่การสื่อสารรูปแบบนี้อาจทำให้ผู้รับสารที่อยู่ในตำแหน่งต่ำกว่าไม่เกิดการพัฒนาศักยภาพของตนเอง ขาดความคิดริเริ่ม คอยรับฟังคำสั่งอยู่เสมอ หลีกเลี่ยงการตัดสินใจ และไม่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน

4.2 การสื่อสารจากล่างขึ้นบน (Upward Communication) หมายถึง การส่งข้อมูลข่าวสารจากบุคคลที่อยู่ในระดับหรือตำแหน่งต่ำกว่าไปยังบุคคลที่อยู่ในระดับหรือตำแหน่งสูงกว่า การสื่อสารรูปแบบนี้จะทำให้ฝ่ายบริหาร หรือผู้ที่มีตำแหน่งสูงกว่ารับรู้ข้อมูลต่างๆ ในระดับการปฏิบัติ และสามารถนำข้อมูลส่วนนี้มาใช้ประโยชน์ได้ เช่น ความเห็น คำร้องทุกข์ รายงานการปฏิบัติงาน การสื่อสารประเภทนี้มีผลในการเสริมสร้างขวัญในการทำงานและทัศนคติของบุคลากร ก่อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของบุคลากร และทำให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการดำเนินงานอย่างเต็มที่

4.3 การสื่อสารตามแนวนอน (Horizontal Communication) หมายถึง การสื่อสารที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลที่อยู่ในระดับเดียวกัน หรือมีตำแหน่งที่เสมอกัน หรือใกล้เคียงกัน การสื่อสารแบบนี้จึงเป็นการสื่อสารที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เพราะพื้นฐานของการสื่อสารขึ้นอยู่กับบรรยากาศของความไว้วางใจซึ่งกันและกัน การสื่อสารตามแนวนอนมักจะเน้นการสื่อสารทางวาจาเป็นหลัก และจะมีลักษณะไม่เป็นทางการ

2. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย

ปัจจุบันการสื่อสารกับสังคมโดยกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ไม่สามารถแก้ไขปัญหาให้ลุล่วงไปได้ การรวมตัวเป็นเครือข่าย จึงเป็นเสมือนการถ่ายเทพลังของทุกกลุ่ม นำเอาข้อดีหรือจุดแข็งของแต่ละกลุ่มมาสนับสนุนซึ่งกันและกัน และขจัดข้อด้อยของแต่ละกลุ่ม ทำให้เกิดการผนึกกำลังในแก้ปัญหา ซึ่งผลที่ได้แตกต่างจากการแยกกันอยู่ แยกกันทำ ซึ่งไม่ก่อให้เกิดพลังในการสื่อสาร

การรวมตัวของกลุ่มองค์กรในรูปของเครือข่ายเปรียบเสมือนเป็น “องค์กรร่ม” (Umbrella Organizations) ที่เชื่อมองค์กรสมาชิกและสมาชิกเข้าด้วยกัน เป็นช่องทางให้มีการสื่อสารระหว่างกัน พุดคุยแลกเปลี่ยนกันในประเด็นปัญหาที่สนใจร่วมกัน (ยุทธนา วรณปิติกุล และสุพิต เริงจิต อ่างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543)

ความหมายของเครือข่าย

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้ให้คำจำกัดความของเครือข่ายไว้ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Networks” โดย Net คือ ตาข่ายที่โยงใยถึงกันและพร้อมที่จะปฏิบัติงานเมื่อต้องการใช้งาน ดังนั้น ความหมายของเครือข่ายจึงหมายถึง รูปแบบหนึ่งของการประสานงานบุคคล กลุ่มหรือองค์กรที่ต่างก็มีทรัพยากรของตนเอง มีเป้าหมาย มีวิธีทำงาน และมีกลุ่มเป้าหมายของตัวเอง

บุคคล กลุ่ม หรือองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามาประสานงานกันอย่างมีระยะเวลายาวนานพอสมควร แม้อาจจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่ก็จะมีการวางรากฐานเอาไว้ (เปรียบเสมือนการมีสายโทรศัพท์ต่อเอาไว้) เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือ หรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่น ๆ เพื่อแก้ปัญหา ก็สามารถติดต่อไปได้

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543) กล่าวว่า เครือข่าย หมายถึง การที่บุคคล องค์กร หน่วยงาน หรือสถาบันใด ๆ ได้ตกลงที่จะประสานเชื่อมโยงเข้าหากัน ภายใต้วัตถุประสงค์ หรือ ข้อตกลงอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันอย่างเป็นระบบ โดยมีจุดหมายเพื่อกิจกรรมต่างๆ เช่น การปฏิรูป การศึกษา โดยกลุ่มเครือข่ายนี้ ต้องมีการแสดงออกเป็นการลงมือกระทำกิจกรรมร่วมกัน

อรณพ พงษ์วาท (2539) กล่าวว่า เครือข่ายเป็นการเชื่อมโยงร้อยรัดเอาความพยายาม และการดำเนินงานของฝ่ายต่างๆ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบและเป็นรูปธรรม เพื่อการปฏิบัติภารกิจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน โดยที่แต่ละฝ่ายยังคงปฏิบัติภารกิจหลักของตนต่อไปอย่างไม่สูญเสียเอกลักษณ์และปรัชญาของตนเอง การเชื่อมโยงนี้อาจเป็นการรวมตัวกันแบบหลวม ๆ เฉพาะกิจตามความจำเป็น หรืออาจอยู่ในรูปของการจัดองค์กรที่เป็นโครงสร้างของความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน เครือข่ายความร่วมมือเป็นไปได้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล องค์กร และสถาบัน อาจมีขอบเขต และขนาดตั้งแต่เล็กๆ ภายในชุมชนไปจนถึงระดับจังหวัด ภูมิภาค ประเทศ และระหว่างประเทศ

ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และชัยวัฒน์ ธิระพันธ์ (2546) กล่าวว่า เครือข่าย หมายถึง การที่คนมาพบปะกัน มาประชุมกัน และทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อกัน เพราะมีสิ่งที่ยึดโยงใจระหว่างสมาชิกเข้าด้วยกัน คือ สัมพันธภาพของสมาชิกในเครือข่าย โดยบุคคลจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างกันบนพื้นฐานของความเท่าเทียมในด้านต่างๆ โดยเฉพาะโอกาสในการสื่อสาร การเข้าถึงแหล่งข้อมูลข่าวสาร และการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ร่วมกัน

ภัสวลี นิติเกษตรสุนทร (2549) กล่าวว่า เครือข่ายหมายถึง การรวมตัวกันของกลุ่มหรือองค์กรในลักษณะเครือข่าย ไม่ใช่เป็นการรวมตัวกันแค่พูดคุย หรือหารือกันในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แล้วก็แยกย้ายกันไป หากแต่เป็นการรวมตัวโดยมีวัตถุประสงค์หลักอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน และมีการดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายหลักร่วมกัน แม้ว่าเป้าหมายย่อยของบุคคล/กลุ่มบุคคลที่เป็นสมาชิกเครือข่ายจะมีความแตกต่างกันไปบ้างก็ตาม

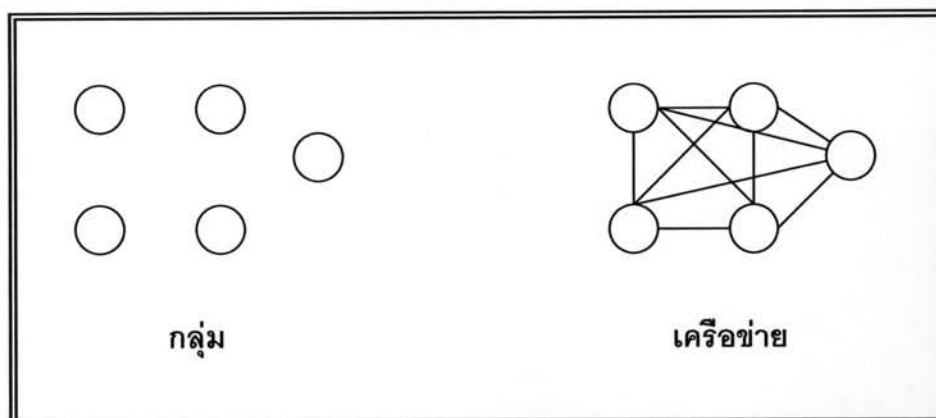
Paul Starkey (อ้างถึงใน ขนิษฐา กาญจนรังสีนนท์, 2547) กล่าวว่า "เครือข่าย" หมายถึง กลุ่มของคนหรือองค์กรที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน ในลักษณะที่บุคคลหรือองค์กรสมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระในการดำเนินกิจกรรมของตน การสร้างเครือข่ายเป็นการทำให้บุคคลและองค์กรที่กระจัดกระจายได้ติดต่อและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และการร่วมมือกันด้วยความสมัครใจ อีกทั้งให้สมาชิกในเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อนที่ต่างก็มีความเป็นอิสระ มากกว่าสร้างการคบค้าสมาคมแบบฟุ้งฟิง

Michel (อ้างถึงใน สมใจ โลหะพูนตระกูล, 2539) กล่าวว่า เครือข่าย คือ ความร่วมมือที่เป็นไปได้ทั้งในระดับบุคคล องค์กร และสถาบัน อาจมีขอบข่ายและขนาดตั้งแต่เล็กๆ ภายในชุมชน ไปจนถึงระดับจังหวัด ภูมิภาค ประเทศ และระหว่างประเทศ เป็นสายใยของความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่นๆ อีกหลาย ๆ คน ซึ่งเป็นการมองมิติของการจัดโครงสร้างทางสังคมที่เอื้อต่อการเสริมสร้างความสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของกลุ่มคนในสังคมที่มีต่อกัน

จากความหมายดังกล่าว พอสรุปได้ว่า เครือข่าย หมายถึง การรวมตัวของบุคคล/กลุ่ม/หรือองค์กร เพื่อปฏิบัติการกิจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน มีการประสานงานกัน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน โดยที่แต่ละฝ่ายยังคงปฏิบัติการกิจหลักของตนต่อไปอย่างไม่สูญเสียความเป็นตัวของตนเอง การเชื่อมโยงนี้อาจเป็นการรวมตัวกันแบบหลวม ๆ เฉพาะกิจตามความจำเป็น หรืออาจอยู่ในรูปของการจัดองค์กรที่เป็นโครงสร้างของความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน

ความแตกต่างระหว่าง "กลุ่ม" และ "เครือข่าย"

ภัสวดี นิติเกษตรสุนทร (2549) กล่าวว่า เครือข่ายหมายถึง กลุ่มคน หรือองค์กรที่รวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร หรือทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีระบบ หรือเส้นทางการสื่อสารที่เชื่อมโยงถึงกันและกันได้อย่างชัดเจน และระบบหรือเส้นทางการสื่อสารที่เกิดขึ้นนี้เองที่เป็นเส้นแบ่งระหว่างคำว่า "กลุ่ม" และ "เครือข่าย" ที่มีความหมายใกล้เคียงกันมากจนก่อให้เกิดความสับสนในหลายๆ กรณี

ภาพที่ 1 ความแตกต่างระหว่างกลุ่มและเครือข่าย

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. **สื่อพื้นบ้านเชิงแกร่ง สุขภาวะชุมชนเข้มแข็ง : โครงการสื่อพื้นบ้าน สื่อสารสุข** (สพส.), กรุงเทพฯ , 2549 หน้า 80

จากแผนภาพดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า เมื่อใดที่กลุ่มแต่ละกลุ่มคงอยู่แบบเป็นอิสระ โดยปราศจากการเชื่อมโยงเข้าหากัน การรวมตัวนั้นก็ยังคงสถานภาพเป็น “กลุ่ม” แต่เมื่อใดที่แต่ละกลุ่มมีการเชื่อมโยงเข้าหากัน โดยมีเป้าประสงค์อย่างหนึ่งร่วมกัน เมื่อนั้น ความเป็นเครือข่ายก็จะเกิดขึ้นทันที

กาญจนา แก้วเทพ (2551) ได้อธิบายความแตกต่างระหว่าง “กลุ่ม-องค์กร” กับ “เครือข่าย” โดยเปรียบเทียบจากประเด็นต่างๆ ได้แก่ ความคิด/ความเชื่อ ประสบการณ์ การกระทำ พันธกิจ เป้าหมาย และช่วงเวลา จะเห็นได้ว่า “กลุ่ม-องค์กร” มีลักษณะที่ค่อนข้างเข้มงวดมากกว่า เรียกร้องสมาชิกมากกว่า (เช่น ต้องคิดเหมือนกัน ต้องมีเป้าหมายร่วมกัน) แต่ทว่า “เครือข่าย” จะมีลักษณะที่หลวมตัวมากกว่า ยืดหยุ่นมากกว่า เช่น สมาชิกที่เข้ามาเป็นภาคีเครือข่ายอาจจะทั้งคิดเหมือนกันในบางเรื่อง หรือต่างกันในบางเรื่องก็ได้ หรือช่วงระยะเวลาที่มารวมตัวกันก็จะมาเฉพาะช่วงที่มีการกิจกรรมเท่านั้น ในช่วงเวลาอื่นๆ ภาคีเครือข่ายก็จะดำเนินการกิจของตนเองไป ดังแสดงในภาพข้างล่างนี้

ตารางที่ 1 : การเปรียบเทียบกลุ่ม กับ เครือข่าย

การเปรียบเทียบ "กลุ่ม" กับ "เครือข่าย"		
ประเด็น	กลุ่ม/องค์กร	เครือข่าย
คิด/เชื่อ	เหมือนกัน	เหมือนกัน/ต่างกัน
ประสบการณ์	เหมือนกัน	เหมือนกัน/ต่างกัน
การกระทำ	เหมือนกัน	เหมือนกัน/ต่างกัน
พันธกิจ	เหมือนกัน	เหมือนกัน/ต่างกัน
เป้าหมาย	เหมือนกัน	มี "เป้าหมายใหญ่" ร่วมกัน แต่อาจ "เฉพาะกิจ"
ช่วงเวลา	สม่ำเสมอ	พบกันเมื่อมีภารกิจ

กาญจนา แก้วเทพ. เอกสารประกอบคำบรรยายในงานสัมมนา "การถ่ายทอดและส่งเสริมประสานการดำเนินงานสร้างสุขภาพของภาคีเครือข่าย", 2551 หน้า 4

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะมีทั้งข้อเหมือนและข้อแตกต่างระหว่าง "กลุ่ม-องค์กร" กับ "เครือข่าย" แต่ทว่า รูปแบบการรวมตัวทั้ง 2 แบบนั้นก็มีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ เมื่อเวลาที่เราจะก่อร่างสร้างเครือข่าวนั้น การรวมตัวกันแบบเครือข่าวนั้น ภาคีที่จะเข้ามาเป็นสมาชิกก็อาจมาจากหน่วยย่อยๆ เหล่านี้ คือ

1. เอาตัวบุคคลแต่ละคนมารวมเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายปราชญ์พื้นบ้าน เครือข่ายหมอยาสมุนไพร เป็นต้น
2. เอากลุ่มแต่ละกลุ่มมารวมตัวเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายของกลุ่มคนเป็นโรคเอดส์ในแต่ละจังหวัดที่มารวมตัวกันเป็นระดับภาค
3. เอาชุมชนแต่ละชุมชนมารวมตัวกันเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายชุมชนชาวสลัมหลายๆ แห่งในกรุงเทพฯ เป็นต้น

4. เอาจังหวัดแต่ละจังหวัดมารวมตัวกันเป็นเครือข่าย เช่น องค์กรคุ้มครองผู้บริโภคที่มา จากกลุ่มวิชาชีพหลาย ๆ กลุ่ม การรวมตัวกันขององค์กรวิชาชีพครูที่มาก่อตั้งเป็นเครือข่ายปกป้อง เยาวชนเพื่อการไม่สูบบุหรี่ เป็นต้น

5. เอาจังหวัดแต่ละประเทศมารวมตัวกันเป็นเครือข่าย เช่น ASEAN เครือข่ายประเทศ ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด เป็นต้น

และสืบเนื่องมาจากคุณสมบัติที่ค่อนข้างรวมตัวกันแบบหลวม ๆ ยืดหยุ่นได้มาก และ สมาชิกมีความเป็นอิสระ ทำให้ธรรมชาติที่สำคัญของเครือข่าย ก็คือ “เกิดง่าย สลายเร็ว” หากไม่ มีการทำนุบำรุงหรือการบริหารจัดการให้ดี

นอกจากนี้ พระมหาสุทิตย์ อาภากร (2547) ได้กล่าวว่า กลุ่มกับเครือข่ายนั้นมีความ เหมือนและความแตกต่างกันในแง่ของพื้นฐานความคิด ความเชื่อ การมีส่วนร่วม ประสบการณ์ การกระทำ พันธกิจ และเป้าหมาย โดยเครือข่ายจะมีระดับการมีส่วนร่วมและการขยายผลการ ประสานงาน/การดำเนินการที่หลากหลายมากกว่ากระบวนการทำงานของกลุ่ม และภายใน เครือข่ายนั้นส่วนใหญ่จะมี “จุดประสาน” “โหนด” หรือ “เครือข่ายย่อย” ภายในเครือข่ายใหญ่ที่ สลับซับซ้อน ซึ่งแต่ละโหนดและเครือข่ายย่อยจะมีความสัมพันธ์กับเครือข่ายใหญ่ มีการโยงโยกกัน อย่างกว้างขวางตามแผนงาน/กิจกรรมที่เกิดขึ้น

ปฐิติ มอนซอน และคณะ (2546) กล่าวว่า กลุ่มหรือองค์กร มักจะเป็นการเชื่อมโยงปัจเจก บุคคลที่มีการรวมตัวกันอย่างใกล้ชิดดีกว่า มีเอกลักษณ์และปรัชญาการทำงานที่ชัดเจน ส่วน “เครือข่าย” เป็นการเชื่อมโยงสายสัมพันธ์อย่างหลวม ๆ ของปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กร และสถาบัน โดยที่สมาชิกในเครือข่ายเข้าร่วมกิจกรรมกรรมตามความเหมาะสม ภายใต้กฎเกณฑ์หรือ เป้าหมายร่วมกัน และมีการปฏิบัติอย่างไม่สูญเสียเอกลักษณ์และปรัชญาของตน และมีการทำงาน ร่วมกัน ทั้งงานเฉพาะหน้า และการประสานผลประโยชน์ที่ขยายวงกว้างออกไป

การก่อตัวและวงจรชีวิตของเครือข่าย

การก่อตัวและวงจรชีวิตของเครือข่ายนั้น คล้ายกับการเกิดขึ้นของสรรพสิ่งที่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย กล่าวคือ เมื่อมีการเกิดขึ้น มีการขยายตัว มีการเคลื่อนไหวและการใช้ประโยชน์ สุดท้ายก็ อยู่ในภาวะที่ถดถอย ดังนั้น จะต้องมีการพลิกฟื้นและรักษาสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน เพื่อให้เครือข่าย นั้นมีความต่อเนื่อง

- **ต้นกำเนิดของเครือข่าย**

กาญจนา แก้วเทพ (2551) ได้อธิบายถึงต้นกำเนิดของเครือข่ายว่ามีที่มา ดังนี้

1. **ต้นกำเนิดจากธรรมชาติ** ฟริจ็อฟ คาปรา (Fritjof Capra) นักฟิสิกส์ชาวออสเตรีย กล่าวว่า การรวมตัวกันแบบเครือข่ายนั้น เป็นลักษณะของสรรพสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติที่เรียกว่า "ข่ายใยชีวิต" (web of life) หรือที่พุทธศาสนาอาจจะสรุปว่า สรรพสิ่งทั้งหลายต่างพึ่งพาอาศัย เชื่อมโยงกัน ทั้งนี้ก็เพราะสภาพความเป็นจริงที่ว่า สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนไม่มีสิ่งใดที่มีความ **ครบถ้วนสมบูรณ์ / อยู่ตลอดเวลา** กล่าวคือ "เมื่อมีเกือบทุกอย่าง" ก็ต้อง "ขาดไปอย่างหนึ่ง" หรือ "มีอยู่บางเวลา" "ก็จะขาดไปบางเวลา" และเพราะ "ความตระหนักว่าเรามีความขาด" ดังกล่าว จึงเป็นเงื่อนไขปัจจัยให้ต้อง "สร้างเครือข่าย" กับสิ่งอื่นๆ ความตระหนักดังกล่าวเป็นเสมือนหยดเลือดที่จะหล่อเลี้ยงเครือข่ายให้ดำรงอยู่ต่อไป

2. **ต้นกำเนิดจากภูมิปัญญาคนโบราณ** จากลักษณะของเครือข่ายที่มองเห็นอยู่ใน ธรรมชาตินั้น ภูมิปัญญาโบราณของไทยจึงได้จัดวางรูปแบบความสัมพันธ์ของผู้คนเลียนแบบ ธรรมชาติ ด้วยการสร้าง "เครือข่าย" ในรูปแบบต่างๆ ขึ้นมา ตั้งแต่ในรูปแบบของ "บ้านใกล้เรือน เคียง" กลุ่มเพื่อน / เสี่ยว / เกลอส (ที่คนไทยอาจจะใช้คำว่า "มีพรรคพวกเส้นสาย")

จากต้นกำเนิดทั้งจากธรรมชาติและภูมิปัญญาคนโบราณจะเห็นได้ว่า เครือข่ายนั้นเกิดมา จากความตระหนัก / สำนึกว่า คนเราไม่มีใครพร้อมไปทุกอย่างและตลอดเวลา แต่จะต้องมีบาง ช่วงเวลาที่เกิด "ความขาดแคลน / ความไม่สมบูรณ์" ในช่วงเวลาดังกล่าว เราจึงมีความต้องการ "เพื่อน / เสี่ยว / เกลอส / สหาย" ความตระหนัก / สำนึกดังกล่าวนี้แฝงฝังอยู่ในภาชิตโบราณของ ไทย เช่น พรึกอยู่บ้านเหนือ เกลืออยู่บ้านใต้ ตะไคร้อยู่บ้านเพื่อน / เศรษฐียังรู้จักขาดไฟ / หนูช่วย ราชสีห์ / น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า ฯลฯ

ฉะนั้น ต้นกำเนิดที่มาของการที่ใครสักคนหนึ่ง หรือกลุ่มสักกลุ่มหนึ่งจะเข้าไปสร้าง เครือข่ายกับใครนั้น ก็ต้องเกิดมาจากความรู้สึก / ความตระหนัก / ความสำนึกว่า "เรายังขาดอะไร บางอย่างอยู่" และ "ต้องมีเพื่อน / มีสหาย" จึงจะได้สิ่งนั้นมา ความตระหนักดังกล่าวเป็นประดุจ เลือดหล่อเลี้ยงร่างกายของเครือข่าย

อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกที่ “ขาด” แล้วจะไป “เอามาจากเพื่อน” นั้น ก็ยังเป็นแค่ครึ่งทางของการสร้างเครือข่าย เพราะยังเป็นแค่สำนึก “ที่จะไปรับ” แต่ “เครือข่าย” นั้นเป็นความสัมพันธ์แบบสองทาง (reciprocal) แบบซึ่งกันและกัน ดังนั้น สำนึกด้านเดียวแบบ “ที่นั่นมีแต่ให้” หรือ “น้องนี้ก็รับและลูกเดียว” จะไม่สามารถเชื่อมร้อยเครือข่ายให้ยั่งยืนได้ คงมีแต่สำนึกแบบ “พร้อมทั้งเป็นผู้ให้และผู้รับ” จึงจะทำหน้าที่เป็น “กลไกเชื่อมร้อยในใจ” ที่ยึดโยงเครือข่ายเอาไว้ได้

และด้วยเหตุที่เครือข่ายเกิดมาจาก “ความขาด” นี้เอง จึงทำให้กลุ่มยากจนมีแนวโน้มจะสร้างเครือข่ายได้ง่ายที่สุด เพราะคนยากจนจะขาดแคลนทรัพยากรเงินทองและสวัสดิการต่างๆ ที่เห็นได้ชัดยิ่งกว่าคนกลุ่มอื่นๆ ส่วนผู้ที่มีฐานะนั้นน่าจะถือว่า “พริกอยู่ที่ตลาด เกลือก็อยู่ที่ตลาด” ถ้ามีเงินก็ซื้อหาเองได้ สำนึกดังกล่าวจะเข้าไปอุดหนุนท่อน้ำเลี้ยงแห่งการสร้างเครือข่ายได้โดยง่าย

แต่ทว่า ก็ไม่จำเป็นว่า ต้องมีแต่หมูคนจนเท่านั้น ที่จะสร้างเครือข่ายได้ เนื่องจากแหล่งทรัพยากรที่เราจะได้รับจากมิตรสหายพรรคพวกเพื่อนฝูงนั้น มีทั้งทรัพยากรที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม เช่น

- ทรัพยากรที่เป็นรูปธรรม เช่น วัตถุประสงค์ของ เงินทุน แรงงาน อุปกรณ์ สถานที่ ฯลฯ
- ทรัพยากรที่เป็นนามธรรม (ซึ่งมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าทรัพยากรรูปธรรม) เช่น แรงบันดาลใจ ความมั่นใจ ศักดิ์ศรี อัตลักษณ์ อำนาจต่อรอง ฯลฯ
- ทรัพยากรที่อยู่กึ่งกลางระหว่างรูปสมนาม เช่น ความรู้ ข่าวสารข้อมูล เป็นต้น

ทรัพยากรที่ได้ทั้งแบบรูปธรรมและนามธรรมจากเครือข่ายดังกล่าวนี้ ทำให้แนวคิดสมัยใหม่ พิจารณาว่า การมีเครือข่ายนั้นก็เปรียบเสมือนการมี “ทุนทางสังคม / ทุนทางวัฒนธรรม” (social / cultural capital) ดังเช่นที่คนไทยโบราณเข้าใจดีว่า การเป็นคนมีพรรคพวกเพื่อนฝูง เป็นคนกว้างขวาง ช่วยให้มีบารมี ทำกิจการต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้

ธนา ประมุขกุล (2547) กล่าวว่า เครือข่ายแต่ละเครือข่าย ต่างก็มีจุดเริ่มต้น หรือถูกสร้างมาได้ด้วยวิธีการต่างๆ โดยมี 3 ลักษณะ ดังนี้

1. **เครือข่ายที่เกิดโดยธรรมชาติ** เครือข่ายนี้มักเกิดจากการที่ผู้คนมีความคิดตรงกัน ทำงานคล้ายคลึงกัน หรือประสบกับสภาพปัญหาเดียวกันมาก่อนมารวมตัวกัน เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสพการณ์ ไปจนถึงร่วมกันแสวงหาทางเลือกใหม่ที่ดีกว่า เครือข่ายเช่นนี้มักเกิดใน

พื้นที่ชุมชน ที่มีวัฒนธรรมความเป็นอยู่คล้ายคลึงกันมารวมกันเป็นกลุ่มเป็นชมรมก่อน ตัวอย่าง เครือข่าย ได้แก่ เครือข่ายอินแปงที่จังหวัดสกลนคร เป็นเครือข่ายที่เริ่มต้นจากครอบครัวเพียงไม่กี่ครอบครัวในการมุ่งปลดภาระหนี้สิน จนกระทั่งปัจจุบันนี้ได้เกิดการขยายเครือข่ายออกไปสู่หลายอำเภอในจังหวัดข้างเคียงและยังขยายวัตถุประสงค์ของเครือข่ายออกไปได้อีกหลายประการ

2. **เครือข่ายจัดตั้ง** เครือข่ายจัดตั้งนี้ มักจะมีความเกี่ยวข้องกับนโยบายหรือการดำเนินงานของภาครัฐอยู่เป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้ก็เป็นไปตามแนวคิดเดิมที่อาศัยกลไกของรัฐผลักดันให้เกิดรูปธรรมของงานโดยเร็ว ซึ่งภาคีสมาชิกที่เข้าร่วมเครือข่ายมิได้มีพื้นฐานความต้องการ ความคิด ความเข้าใจที่ตรงกันมาก่อน การรวมตัวกันจึงเป็นลักษณะเพียงชั่วคราวเป็นการเฉพาะกิจ ไม่มีความต่อเนื่องและมักจะจางหายไปไปในที่สุด ยกเว้นเครือข่ายจะได้รับการชี้แนะที่ดีจนสามารถสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องและนำไปสู่การพัฒนาเป็นเครือข่ายที่แท้จริงได้ อย่างไรก็ตามแม้ว่ากลุ่มจะยังคงรักษาสถานภาพเครือข่ายไว้ได้ แต่แนวโน้มเครือข่ายก็มักจะลดขนาดลงเมื่อเปรียบเทียบกับเมื่อเริ่มก่อตั้ง

3. **เครือข่ายวิวัฒนาการ** เป็นอีกรูปแบบการกำเนิดเครือข่ายที่มีได้เป็นไปโดยธรรมชาติ แต่แรกเริ่มและก็มีได้ถูกจัดตั้งโดยตรง แต่จะเป็นไปในลักษณะของกระบวนการพัฒนาผสมผสาน โดยเริ่มที่กลุ่มบุคคล องค์การมารวมกันด้วยวัตถุประสงค์กว้างๆ ในการที่จะสนับสนุนกันและเรียนรู้ไปด้วยกันก่อน โดยอาจจะยังไม่ได้มีเป้าหมาย วัตถุประสงค์ร่วมเฉพาะใดๆ อย่างชัดเจนนัก หรือในอีกลักษณะหนึ่งถูกจุดประกายความคิดจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นการได้รับฟังหรือการได้เห็นเครือข่ายอื่นๆ แล้วเกิดความคิดที่จะรวมตัวกัน สร้างพันธะสัญญา เป็นเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือพัฒนาตนเองบ้าง เครือข่ายที่ว่านี้ แม้ว่าจะมิได้เกิดจากแรงกระตุ้นภายในโดยตรงแต่แรก แต่ถ้าหากสมาชิกมีความตั้งใจจริงที่เกิดจากจิตสำนึกที่ดีและได้รับการกระตุ้นนี้ ก็สามารถร่วมกันกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจนสอดคล้องกับความต้องการของสมาชิกแล้ว เครือข่ายนี้ก็จะสามารถพัฒนาตนเองต่อไปจนสร้างเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็ง เหมือนเครือข่ายที่เกิดโดยธรรมชาติได้เช่นเดียวกัน เครือข่ายวิวัฒนาการที่กำลังพัฒนาตนเองอยู่ในขณะนี้ มีตัวอย่างมากมาย เช่น เครือข่ายประชาคมหมู่บ้าน เครือข่ายผู้สูงอายุ เครือข่ายโรงเรียน เครือข่ายส่งเสริมสุขภาพ เป็นต้น

การเกิดเครือข่ายในการทำงานนั้นจะต้องอาศัยแนวคิด 2 ลักษณะ คือ (วัลย์ลดา
วรกานตศิริ และคณะ, 2547)

1. ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) ซึ่งอธิบายถึงการแลกเปลี่ยน
ผลประโยชน์ ระหว่างกัน เหตุผลหลักที่จะทำให้เกิดเครือข่ายได้ก็คือ แต่ละฝ่ายมองเห็นประโยชน์ที่
ตนได้รับจากการ เข้าร่วมเครือข่าย ซึ่งจะนำไปสู่ความเต็มใจที่จะประสานกันหรือเข้าร่วมเป็น
เครือข่าย

2. แนวคิดรวมพลัง (Synergy) เป็นการรวมพลังทำงาน โดยมีความเชื่อว่าการรวมกัน
จะก่อให้เกิดคุณค่าที่ทวีคูณ ได้แก่

- ต้องการมีเพื่อนในการทำงาน ต้องการมีหมู่มีพวก
- ต้องการทรัพยากรในการทำงาน
- ต้องการรับภาระความเสี่ยงในกิจกรรมร่วมกัน
- ต้องการความชำนาญเฉพาะด้านในการแก้ปัญหา
- ต้องการประหยัดเนื่องจากเกิดการแบ่งงานกันทำ ความซ้ำซ้อนในการทำงานลดลง
- ต้องการเรียนรู้ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกัน

ตัวแปรสำคัญสุดท้ายที่จะนำไปสู่การสร้างเครือข่าย คือความเต็มใจที่จะสร้างและเป็น
ส่วนหนึ่งของเครือข่าย ซึ่งเป็นตัวแปรที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากเป็นตัวแปรที่จะกำหนดว่า
เครือข่ายจะเกิดขึ้นได้หรือไม่ ความเต็มใจนี้ไม่ได้เกิดขึ้นโดยปราศจากที่มา แต่เป็นสิ่งที่ได้จากการ
เห็นประโยชน์ ของการสร้างเครือข่ายที่จะมีต่องานตนเอง รวมทั้งความเชื่อและศรัทธาที่มีต่อกัน
ซึ่งมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันมาก่อนและการมีเป้าหมายระยะยาวร่วมกันด้วย

ความเต็มใจที่จะสร้างและเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายนี้ คือสิ่งหนึ่งที่อธิบายความ
แตกต่างระหว่างเครือข่ายที่เกิดโดยธรรมชาติและเครือข่ายที่เกิดจากการจัดตั้ง เพราะว่าเครือข่าย
ที่เกิดโดยธรรมชาติและผ่านกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันมาแล้วระดับหนึ่ง จนถึงขั้นที่

เรียกว่า “**พิสูจน์ น้ำใจ**” กันแล้วจะทำให้องค์กรหรือบุคคลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการจัดตั้งได้มากกว่าเครือข่ายที่เกิดจากการจัดตั้งอย่างเป็นทางการ โดยความพยายามจากภายนอก

เครือข่ายที่เกิดขึ้นทุกวันนี้ เป็นกระบวนการสร้างเครือข่ายที่อาจเกิดขึ้นได้ด้วยวิถีธรรมชาติมากที่สุด เช่น บุคคลหรือองค์กรจำนวนหนึ่งพบว่า พวกตนมีความสนใจร่วมกันหรือองค์กรที่เคยเป็นพันธมิตรทำงานร่วมกันมาก่อนแล้วเห็นพ้องกันว่า น่าจะต้องมีกลุ่มหรือเครือข่ายที่ตั้งขึ้นมาใหม่เพื่อปฏิบัติการร่วมกันในการแก้ไขปัญหา หรืออาจเกิดขึ้นจากวิธีที่มีธรรมชาติ เช่น เกิดจากการจัดตั้งโดยการสนับสนุนจากภายนอกก่อนแล้วค่อยมาสร้างความสัมพันธ์กันภายหลัง เป็นต้น

● วงจรชีวิตของเครือข่าย

ในมิติของวงจรชีวิตนั้น เครือข่ายเปรียบเสมือนสิ่งมีชีวิตที่มีช่วงเวลาของการเกิด การเจริญเติบโต ความรุ่งเรืองและความเสื่อมถอย เป็นวงจรสืบเนื่องกันไป ความแตกต่างระหว่างเครือข่ายกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ก็คือ แม้เครือข่ายจะผ่านช่วงเวลาแห่งความรุ่งเรืองเข้าสู่ช่วงเวลาแห่งความเสื่อมถอย แต่ถ้าเครือข่ายสามารถปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงตัวเองได้อย่างเหมาะสมแล้ว เครือข่ายนั้นก็ยังสามารถเจริญเติบโตและดำรงอยู่ได้ต่อไปอีก ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสำคัญก็คือ ความสามารถในการค้นหาสาเหตุแห่งความเสื่อมถอย และความสามารถในการปรับปรุงแก้ไขจุดอ่อน สร้างจุดแข็งของเครือข่ายนั่นเอง การกำหนดยุทธศาสตร์การทำงานของแต่ละเครือข่าย ควรพิจารณาวงจรชีวิตของเครือข่ายในปัจจุบันด้วยว่าเครือข่ายนั้นอยู่ในช่วงระยะใดของวงจรชีวิต (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2543)

1. **ระยะก่อตัว** ช่วงนี้เป็นระยะเริ่มต้นของเครือข่าย เริ่มจากการมีแกนนำเป็นผู้ริเริ่มเครือข่าย ซึ่งแกนนำอาจเป็นได้ทั้งบุคคลหรือกลุ่มบุคคล แกนนำเหล่านี้จะกำหนดประเด็นที่ตนเองสนใจและต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมจัดการและเป็นผู้จุดประกายให้บุคคลอื่นๆ เริ่มรับรู้ในปัญหา ร่วมกัน จนเกิดความตระหนักถึงความจำเป็นที่ต้องรวมตัวเป็นเครือข่าย แต่สมาชิกยังมีจำนวนน้อย จำกัดเฉพาะเพียงบางกลุ่มหรือบางพื้นที่เท่านั้น วัตถุประสงค์ของเครือข่ายอาจยังไม่ชัดเจน ในช่วงระยะนี้ ระบบบริหารภายในเครือข่ายมีลักษณะที่ไม่เป็นทางการ อีกทั้งบุคคลภายนอกเครือข่ายส่วนใหญ่ยังไม่รู้จักเครือข่ายเพราะข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับเครือข่ายยังไม่เผยแพร่ออกไปในวงกว้าง จึงเป็นที่รู้จักเพียงในวงแคบ เฉพาะกลุ่มเท่านั้น ดังนั้นจึงอาจมีบางเครือข่ายที่ปิดตัวลงไปในขณะนี้ เพราะไม่สามารถก่อตัวได้สำเร็จ

2. **ระยะขยายตัว** เครือข่ายที่สามารถประคองตัวให้ผ่านระยะแรกเข้าสู่ระยะที่สองได้ ก็ จะผ่านเข้าสู่ระยะขยายตัว โดยที่แนวคิดเกี่ยวกับการดำเนินการของเครือข่ายเริ่มชัดเจนมากขึ้น เครือข่ายเริ่มมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ชัดเจน เป้าหมายและรูปแบบการทำงานที่ชัดเจนนี้ ดึงดูดให้คนสนใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้เครือข่ายเริ่มเกิดการขยายตัว ในเชิงปริมาณ และแนวทางการดำเนินงานที่ชัดเจน ส่งผลทำให้เครือข่ายดำเนินกิจกรรมได้อย่าง ต่อเนื่อง สมาชิกรู้สึกว่าคุณเองได้รับประโยชน์จากการเข้าร่วมเครือข่าย การได้ผลประโยชน์โดยตรงที่เป็นรูปธรรมทำให้สมาชิกเริ่มเกิดการเชื่อมโยงตัวเข้ากับเครือข่าย ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ เครือข่ายพัฒนาสู่ระยะต่อไปอยู่ที่ภาวะผู้นำ ความเป็นประโยชน์ และความต่อเนื่องของกิจกรรม ตลอดจนการจัดระบบบริหารภายใน นอกจากนี้การดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์แก่สมาชิกอย่าง ต่อเนื่องนั้น ทำให้สมาชิกเกิดการมีส่วนร่วมและเชื่อมสัมพันธ์กับเครือข่ายมากขึ้น

3. **ระยะรุ่งเรือง** ระยะนี้อาจแบ่งได้เป็น 3 ช่วงย่อยๆ ได้แก่ ระยะรุ่งเรืองช่วงต้น ระยะ รุ่งเรืองช่วงเสถียร และระยะรุ่งเรืองช่วงถดถอย โดยระยะเวลาในแต่ละช่วงจะมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับความสามารถในการบริหารเครือข่าย บางเครือข่ายอาจอยู่ในระยะรุ่งเรืองช่วงต้น ยาวนานหลายปี ในขณะที่บางเครือข่ายอาจอยู่ในช่วงนี้เพียงไม่กี่แล้วเข้าสู่ระยะถดถอยอย่าง รวดเร็วก็ได้

4. **ระยะถดถอย** ความถดถอยของเครือข่ายส่วนหนึ่งเกิดจากการที่เป้าหมายของ เครือข่ายนั้นได้บรรลุผลแล้วทำให้มีการเตรียมตัวสลายเครือข่าย แต่อีกส่วนหนึ่งก็เกิดจากการที่ เครือข่ายนั้นไม่มีพลังเพียงพอที่จะดึงดูดสมาชิกให้อยู่ร่วมต่อไปได้ ความถดถอยของเครือข่ายนั้น สังเกตได้จากการที่จำนวนสมาชิกลดลงอย่างต่อเนื่อง สมาชิกที่เหลืออยู่ก็ไม่ค่อยตื่นตัว (Active) ในการมีส่วนร่วมทำกิจกรรมกับเครือข่าย ส่งผลทำให้ทุนสนับสนุนการทำงานทั้งจากภายในและ ภายนอกเครือข่ายลดลง กิจกรรมของเครือข่ายก็เริ่มลดน้อยลงจนไม่มีกิจกรรมเลย นอกจากนี้ยัง อาจเกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มสมาชิก ทำให้ความเข้มแข็งของเครือข่ายลดลง ซึ่งนำไปสู่การ แยกแยกและการสิ้นสุดของเครือข่ายได้

5. **ระยะฟื้นตัว** การพยายามฟื้นเครือข่ายหลังจากที่เข้าสู่ระยะถดถอยแล้ว อาจพอ กระทำได้ แต่การฟื้นตัวนั้นกระทำได้ค่อนข้างยาก เพราะสมาชิกของเครือข่ายต่างกระจัดกระจาย ออกไป และต่างไม่สนใจร่วมมือกับเครือข่ายอีก หลักจากที่ตนเองได้รับการตอบสนองของความ ต้องการเรียบร้อยแล้ว แนวทางในการฟื้นเครือข่ายนั้นแทบจะไม่แตกต่างอะไรจากการพยายาม

สร้างเครือข่ายขึ้นใหม่ ซึ่งเริ่มด้วยการทบทวนวัตถุประสงค์และการกำหนดเป้าหมายของเครือข่ายใหม่ เพื่อนำไปสู่การแสวงหาแนวร่วมพันธมิตรกลุ่มใหม่ๆ นอกจากสมาชิกเดิมที่เคยมีอยู่ด้วย

พิชัย เพชรรัตน์ (2547) กล่าวถึงพัฒนาการของกลุ่มและเครือข่ายว่า อาจมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมและบริบททางสังคม เช่น ภาคเหนือ ภาคใต้ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม ซึ่งพัฒนาการและวงจรชีวิตของเครือข่ายมี 4 ขั้นตอน คือ

1. **ขั้นเกิดแรงจูงใจ** คือ คนที่เข้ามาร่วมกลุ่มอาจจะเกิดแรงกระตุ้นจากฝ่ายต่างๆ ทั้งเจ้าหน้าที่รัฐ การชักชวนของผู้นำชาวบ้าน และความต้องการของตนเองที่เห็นปัญหาและต้องการแก้ไข รวมทั้งความพร้อมในการที่จะทำงานร่วมกับผู้อื่น ซึ่งแรงกระตุ้นดังกล่าวทำให้คนแสวงหาการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนากิจกรรมที่เกิดขึ้น

2. **ขั้นวางใจกลุ่ม** เป็นขั้นตอนที่ปัจเจกบุคคลเกิดความไว้วางใจกลุ่ม องค์กรว่าจะสามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาและความต้องการนั้นได้ จึงดำเนินการเสริมสร้างการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะกลายเป็นพลังของกลุ่ม และเครือข่ายในที่สุด

3. **ขั้นขยายผล** หลังจากที่ได้ดำเนินการมาระยะหนึ่ง กลุ่ม เครือข่าย เกิดความเข้มแข็ง จึงมีการสานต่อและเชื่อมโยงกับทุกฝ่าย ในการจัดการกับประเด็นปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในระดับพื้นที่และประเด็นกิจกรรม เป็นขั้นการขยายผลที่นำไปสู่การพัฒนาที่ต่อเนื่อง

4. **กลุ่มสัมพันธ์** เป็นการบริหารเครือข่าย หลังจากที่ได้ดำเนินการจนมีความเข้มแข็ง สามารถพึ่งพาตนเองได้ และมีการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนากิจกรรมความสัมพันธ์ เพื่อร่วมรักษาเครือข่ายให้ยั่งยืน

พลเดช ปิ่นประทีป (2543) ได้กล่าวถึงวงจรการพัฒนาประชาสังคมและเครือข่ายว่า มีขั้นตอนและกระบวนการที่หลากหลาย ที่ผู้ศึกษาควรทำความเข้าใจ รวมถึงการเข้าไปสนับสนุนตามขั้นตอนพัฒนาการต่างๆ ให้เหมาะสม โดยมีแนวทางและวงจรชีวิตของกลุ่มและเครือข่าย ดังนี้

ขั้นที่ 1 มีการรวมตัวกันชั่วคราว ขั้นนี้อาจจะเกิดขึ้นโดยบุคคลภายในกลุ่ม องค์กร ชุมชน หรือบางหน่วยงานที่เข้าไปส่งเสริมให้เกิดการรวมตัว เช่น การประชุมสัมมนา การพบปะ การเยี่ยมเยียน ฯลฯ ซึ่งไม่ว่าจะเป็นแบบใดก็ตาม การรวมตัวกันชั่วคราวนี้ได้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน

ขั้นที่ 2 ได้ความคิด ได้แก่ คนที่เข้ามารวมตัวกันชั่วคราวนั้น เกิดแนวคิด วิธีการที่เหมาะสมกับตนเอง และมีแรงบันดาลใจอยากจะทำในกิจกรรมนั้น

ขั้นที่ 3 เกิดการรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน เมื่อเกิดความคิดดี ๆ ที่จะลงมือทำแล้ว การมีเพื่อนร่วมคิดนั้น จะช่วยให้เกิดการสานต่อ และการรวมกลุ่มกันตามธรรมชาติ

ขั้นที่ 4 ร่วมคิดร่วมวางแผน การรวมกลุ่มในขั้นที่ 3 จะมีการพัฒนาไปอีกขั้นก็ต่อเมื่อได้มีการคิดและการวางแผนอย่างเป็นรูปธรรมว่า จะทำอะไร ทำอย่างไร ทำที่ไหน ทำเมื่อไร จนเกิดเป็นแผนงาน โครงการของเครือข่ายที่จะดำเนินการต่อ

ขั้นที่ 5 มีโอกาสได้ทำกิจกรรม โครงการที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะโดยตรงทางใดก็ตาม เช่น ได้รับการสนับสนุนหรือระดมทุนมาดำเนินการเอง เป็นสิ่งที่ทำให้สมาชิกมีโอกาสได้ทำกิจกรรม

ขั้นที่ 6 ร่วมกิจกรรม ร่วมประชุม ร่วมเรียนรู้ โครงการของชุมชนหรือหน่วยงานเป็นที่มาของโอกาสในการพบปะ ประชุมสัมมนา และการเรียนรู้ เป็นการดึงผู้คนในองค์กร เครือข่ายให้เกิดการเชื่อมโยงผูกพัน

ขั้นที่ 7 เกิดความเป็นชุมชน องค์กรที่เข้มแข็งขึ้นเรื่อยๆ สิ่งนี้ค่อยๆ สะสมขึ้นมา และเป็นการดำเนินการจริง มีการตกผลึกทางความคิด มีการปรากฏตัวของผู้นำตามธรรมชาติ มีการทดสอบกลับกรองจากสถานการณ์ และเป็นการสั่งสมภูมิปัญญาจนเกิดการพึ่งตนเองของกลุ่ม

ขั้นที่ 8 เป็นกลุ่มที่พึ่งตนเองได้ (self – reliance group) ด้วยภูมิปัญญาพึ่งตนเองของกลุ่มที่สะสมจนถึงระดับหนึ่ง เครือข่ายจะมีความเข้มแข็งเพียงพอที่จะพึ่งพาตนเอง และนำพากลุ่มขับเคลื่อนไปข้างหน้าด้วยตนเองในเรื่องต่างๆ

ขั้นที่ 9 พัฒนาศักยภาพกลุ่ม และขยายกลุ่มต่อไป กลุ่มและผู้นำจะมีทักษะในการทำงานมากขึ้น สมาชิกกลุ่มมีการขยายตัวออกไป หรือเผยแพร่แนวคิดไปสู่กลุ่มอื่นๆ ด้วยผลงานที่กลุ่มได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง

ขั้นที่ 10 เชื่อมโยงกลุ่มอื่นๆ เป็นเครือข่าย การร่วมกิจกรรมกับกลุ่มที่แข็งแรงและคนที่เข้มแข็งอื่นๆ จะนำมาซึ่งความรู้และความคิดใหม่ๆ ตลอดจนโอกาสในการพัฒนากลุ่มของตน การเรียนรู้ร่วมกันในลักษณะเครือข่ายเช่นนี้ พบว่า เป็นตัวเร่งที่สำคัญของกระบวนการชุมชนเข้มแข็งและประชาสังคมเครือข่าย

ความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย

หากพิจารณาถึงความจำเป็นในการเสริมสร้างเครือข่ายแล้ว พบว่า มีหลักการที่เกี่ยวข้อง 3 ประการ คือ (พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ, 2547)

1. **สถานการณ์ปัญหาและสภาพแวดล้อม** ได้แก่ สถานการณ์ปัญหาที่ซ้ำซ้อน หลากหลาย และขยายตัว เกินความสามารถของกลุ่มหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่ง ที่จะดำเนินการ แก้ไขได้ จำเป็นต้องมีการรวมพลังหรือมีกลไกการจัดการที่มีประสิทธิภาพ เพื่อแก้ไขปัญหา นั้น และ สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ เช่น เกิดการรวมกลุ่ม เครือข่าย เกิดผู้นำ เกิดประสบการณ์และมีความต้องการที่จะเชื่อมโยงคน กลุ่ม และประสบการณ์นั้นให้เป็นขบวนการ เพื่อจัดการปัญหาและขยายผลการพัฒนา โดยนัยนี้จำเป็นต้องมีการเสริมสร้างเครือข่ายเพื่อให้เกิดพลังในการจัดการกับ สถานการณ์ที่เกิดขึ้น โดยเป็นทั้งการจัดการภายในกลุ่ม องค์กรที่มองเห็นความจำเป็นในการรวมพลัง และการเข้ามาเสริมสร้างของบุคคล องค์กรภายนอก เช่น ภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อให้เกิดความตระหนักในสถานการณ์ปัญหาและหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน (สิน สีอสวน, 2545)

2. **การสร้างพื้นที่ทางสังคม** เครือข่ายเป็นเครื่องมือและยุทธศาสตร์ที่สำคัญต่อการ ระดมทรัพยากรและความคิดเห็นจากฝ่ายต่างๆ เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและการเปลี่ยนแปลง ในสิ่งที่ต้องการขยายผลการพัฒนา การใช้พลังเครือข่ายในฐานะเครื่องมือดังกล่าว ถือได้ว่าเป็น ส่วนหนึ่งของกิจกรรมทางสังคม ที่นำไปสู่การเรียนรู้และการสร้างพื้นที่ทางสังคม เพราะเมื่อกลุ่ม ต่างๆ ในสังคมที่มีความต้องการคล้ายกัน มีความคิดหรืออุดมคติเหมือนกัน มารวมตัวกันเพื่อ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกับกลุ่มหรือบุคคลและองค์กรอื่นๆ ในสังคม ทำให้กลุ่มตนเองมี ความรู้สึกว่ามีพื้นที่ทางสังคมที่ชัดเจน ซึ่งเป็นการตอบสนองทางด้านจิตใจ ความเชื่อมั่น และ ความไว้วางใจให้แก่กันและกัน (ปฐิติ มอนซอน และคณะ, 2546) กระบวนการนั้นจะเป็นการสร้าง และให้โอกาสในการพัฒนาศักยภาพของฝ่ายต่างๆ เพื่อที่จะขยายขอบเขตแนวคิดและ กระบวนการนั้นให้กว้างขวางออกไปสู่การรับรู้ระหว่างกัน โดยอาศัยช่องทางการสื่อสารและการทำ กิจกรรม ซึ่งจะกลายเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของเครือข่ายให้ปรากฏภาพลักษณ์ที่ชัดเจน ที่สร้าง ความรู้ร่วมและก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในด้านต่างๆ ตามมา เช่น ในเครือข่ายทางธุรกิจ การประสาน ความร่วมมือเป็นภาคีเครือข่าย ก็เพื่อการลดต้นทุนในการผลิต ลดภาวะการแข่งขัน และยกระดับ มาตรฐานในการผลิตสินค้าและบริการให้สูงขึ้น ส่วนในเครือข่ายทางสังคมเพื่อการพัฒนา การ ประสานความร่วมมือเป็นเครือข่าย ก็เพื่อให้เกิดการพึ่งพาอาศัย การเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง และเพื่อการ ผลักดันในเชิงนโยบาย ในขณะที่เครือข่ายประเภทอื่นๆ ก็ใช้ยุทธศาสตร์ความเป็นเครือข่าย เพื่อ

การแก้ไขปัญหาและการพัฒนาศักยภาพของตนเอง ซึ่งทั้งหมดเป็นการสร้างความหมายและการ
 ต่อรองว่า ความสำคัญของตนเองนั้น ก่อให้เกิดพื้นที่ทางสังคม และใช้พื้นที่นั้นดำเนินกิจกรรมของ
 ตนเอง

อีกนัยหนึ่ง การสร้างพื้นที่ทางสังคม ยังหมายถึง การปรับตัวเข้าหาช่องว่างทางสังคมของ
 ฝ่ายต่างๆ ที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และสัมพันธภาพที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งมีความจำเป็นในการ
 เสริมสร้างเครือข่าย เช่น การใช้พื้นที่รูปธรรมหรือพื้นที่ดำเนินการของเครือข่ายย่อยเป็นสถานที่
 ศึกษาดูงาน ใช้เวทีประชุมของเครือข่ายเป็นที่ระดมทรัพยากร/แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการ
 ใช้กิจกรรมของเครือข่ายเป็นการหนุนเสริมให้เกิดกระบวนการผลักดันเชิงนโยบาย ฯลฯ
 กระบวนการดังกล่าวเป็นการเพิ่มพูนและสร้างการยอมรับให้กับทุกฝ่าย

ดังนั้น การสร้างพื้นที่ทางสังคม จึงเป็นการเพิ่มช่องว่างและการสร้างตัวตนของเครือข่าย
 ให้ปรากฏขึ้น ซึ่งเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างและพัฒนาเครือข่าย

3. การประสานผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม ความจำเป็นอีกประการหนึ่งในการ
 เสริมสร้างเครือข่าย คือ การประสานผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม เพราะเมื่อทุกกลุ่ม องค์กรหรือ
 เครือข่ายมีการประสานผลประโยชน์ต่อกันในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยแล้ว สิ่งที่เกิดตามมาคือ
 เครือข่ายเกิดการเรียนรู้และมีกิจกรรมการพัฒนาที่ต่อเนื่อง ซึ่งจะช่วยให้เกิดระบบการจัดการที่มี
 ประสิทธิภาพ และเกิดกระบวนการใหม่ ความรู้ใหม่ โดยการประสานผลประโยชน์นั้น อาจมิได้
 หมายถึง การให้ผลประโยชน์ต่างตอบแทนเท่านั้น แต่อาจหมายถึง การให้จังหวะและโอกาสของ
 ความเป็นไปได้ในทางเลือกของฝ่ายต่างๆ ที่มีต่อกัน

การได้รับประโยชน์จากการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย จะช่วยกระตุ้นให้เกิดเครือข่าย และเกิด
 การรักษาพันธกรณีร่วมกันของเครือข่ายที่มีอยู่แล้ว รวมทั้งจะเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนให้เกิด
 กระบวนการพัฒนาเครือข่ายที่ต่อเนื่อง ดังนั้น การรวมตัวเป็นเครือข่ายของหน่วยย่อยของภาคส่วน
 ต่างๆ จึงเป็นการประสานผลประโยชน์ ในสถานะที่มีการแข่งขันและการต่อรองสูง นอกจากนี้ การ
 ดำเนินการภายใต้ระบบที่มีการรักษาผลประโยชน์ต่อกันนั้น จะทำให้เครือข่ายนั้นมีจังหวะในการ
 ก้าวเดินและมีความมั่นคงยิ่งขึ้น

เป้าหมายการสร้างเครือข่าย

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้อธิบายเกี่ยวกับเป้าหมายและวัตถุประสงค์ในการสร้างเครือข่าย ดังนี้

1. เครือข่ายเป็นเทคนิคหรือกลยุทธ์อย่างหนึ่งในการระดมทรัพยากรจากส่วนอื่นๆ ของเครือข่ายมาเพื่อใช้แก้ปัญหาเฉพาะหน้า การสร้างเครือข่ายในลักษณะนี้มักจะเป็นการคาดหวังที่จะแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจซึ่งกันและกัน โดยที่ถือผลประโยชน์ของแต่ละกลุ่มเป็นหลัก และพร้อมจะสลายข่างานอื่นๆ เมื่อถึงเวลาวิกฤติ (เนื่องจากเครือข่ายมีฐานะเป็นเพียงเครื่องมืออย่างหนึ่งในการทำงาน จึงพร้อมที่จะสละทิ้งหากหมดประโยชน์)

2. การสร้างเครือข่ายต้องเป็นวัตถุประสงค์หนึ่งของกลุ่มหรือองค์กรของตน เนื่องจากกลุ่มมีขีดจำกัดความสามารถในการแก้ปัญหาหนึ่งๆ โดยลำพัง ในแง่นั้นนอกจากกลุ่มจะต้องพยายามรักษาผลประโยชน์ของตนกลุ่มตนเองเอาไว้แล้ว ก็ยังต้องพยายามรักษาเครือข่ายเอาไว้ด้วย เพราะเป็นส่วนประกอบที่จำเป็นของกลุ่ม การสร้างเครือข่ายลักษณะนี้จะพบมากเมื่อกลุ่มต่างๆ ต้องติดต่อประสานงานกันเพื่อแลกเปลี่ยนความช่วยเหลือกันในยามวิกฤติ

3. การสร้างเครือข่ายเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างฐานสำหรับการแก้ปัญหาร่วมกัน ทั้งในยามปกติและยามที่เกิดวิกฤติ ความแตกต่างระหว่างความหมายที่ 3 กับความหมายที่ 2 คือ การที่กลุ่มแต่ละกลุ่มจะเห็นความสำคัญของกลุ่มตนเองและกลุ่มอื่นๆ ที่เป็นเครือข่าย สำหรับในความหมายที่ 3 นี้ จะให้ความสำคัญแก่กลุ่มของตนและเครือข่ายในลักษณะที่เท่าเทียมกัน ในบางครั้งจะสามารถเสียสละผลประโยชน์ของกลุ่มตนเองเพื่อพัฒนากลุ่มอื่นๆ ในเครือข่ายให้ก้าวหน้าขึ้นมาทัดเทียมกัน เนื่องจากในความหมายที่ 3 นี้ ทุกกลุ่มที่มา ร่วมกันเป็นเครือข่ายจะตระหนักว่า "พลังจากการร่วมมือกันนั้นจะมีความแข็งแกร่งกว่าพลังจากกลุ่มย่อยแต่ละกลุ่ม" ในลักษณะนี้ บรรดาถูกข่ายจึงไม่เพียงแต่ใช้ประโยชน์จากเครือข่ายเท่านั้น แต่จะพยายามสร้างศักยภาพของกลุ่มทุกกลุ่มที่อยู่ในเครือข่าย พร้อมกับพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

อภิญาญา เวชยชัย (2540) กล่าวว่า การสร้างเครือข่ายมีเป้าหมาย ดังนี้

1. เพื่อขยายวงความสัมพันธ์ให้กว้างขวางขึ้น เพื่อนำไปสู่การขยายกิจกรรมขยายความช่วยเหลือเกื้อกูลที่มีต่อกัน ตลอดจนพัฒนาศักยภาพของแต่ละองค์กรให้แสดงบทบาททั้ง "ผู้ให้" และ "ผู้รับ" อย่างเหมาะสม
2. เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน โดยผ่านการติดต่อกันโดยตรงระหว่างบุคคลหรือกลุ่มต่างๆ ที่เข้าร่วมในเครือข่าย
3. เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางวัตถุแก่กัน และเป็นการแบ่งปันทรัพยากรให้แก่กลุ่มที่ด้อยโอกาสกว่า
4. เพื่อประโยชน์ในการรวบรวมและเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลระหว่างองค์กร
5. เพื่อเป็นแหล่งสำหรับการทำงาน การสนับสนุนต่างๆ เพื่อจะนำไปปฏิบัติเป็นกิจกรรมของตนเอง และยังทำให้เกิดการรวมหมู่ที่มีอิทธิพลมากกว่าองค์กรแต่ละองค์กรอย่างมากมาย
6. เป็นเวทีสำหรับการปฏิบัติงานร่วมในพื้นที่
7. เพื่อรวมตัวกันนำประเด็นปัญหาหรือเรียนสู่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือนำไปสู่การเสนอหรือผลักดันนโยบายที่เหมาะสมมากกว่าเดิม

ผลสัมฤทธิ์ของความเป็นเครือข่าย

ในกระบวนการทำงานของเครือข่ายนั้น สิ่งหนึ่งที่ได้รับนอกจากผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ คือ ความร่วมมือและความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ผลสัมฤทธิ์ของความเป็นเครือข่ายที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาที่ต่อเนื่อง ดังนี้ (พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, 2547)

1. เกิดกระบวนการเรียนรู้ ไม่ว่าจะปัจเจกบุคคลและผู้ที่เกี่ยวข้องมาดำเนินงานร่วมกับเครือข่าย สิ่งหนึ่งที่ถือว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้และเป็นทุนภายในตัวเอง คือ ทุกคนมีความรู้ความสามารถ และมีประสบการณ์มากขึ้น หลังจากที่ได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และมีการทำงานร่วมกัน โดยกระบวนการเรียนรู้นั้นจะช่วยให้บุคคลและองค์กรได้มีการปรับตัวในการแสวงหา

ความรู้ใหม่ วิธีการใหม่ และแนวร่วมใหม่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นผลให้การทำงานในด้านต่างๆ ของเครือข่ายมีประสิทธิภาพมากขึ้น

2. การเพิ่มโอกาสในการแก้ไขปัญหากลุ่มเครือข่ายจำนวนไม่น้อยเช่นกัน ที่พยายามผลักดันในการแก้ไขปัญหภายในกลุ่มองค์กรของตน แต่ส่วนหนึ่งไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากปัญหาที่ประสบอยู่นั้นเป็นปัญหาที่สลับซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับกลุ่มองค์กรอื่นหรือปัญหาอื่นๆ การรวมกลุ่มและการประสานงานกับภาคีที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นการเพิ่มโอกาสในการแก้ปัญหา เพราะเป็นการระดมความคิดเห็น และความร่วมมือจากฝ่ายต่างๆ ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งถ้าไม่มีการรวมตัวเป็นเครือข่ายแล้ว โอกาสในการแก้ปัญหานั้นอาจไม่ได้รับการตอบสนองเพราะขาดแนวร่วมในการดำเนินงาน

3. เกิดการพึ่งพาตนเอง เมื่อเครือข่ายมีกระบวนการทำงานที่เข้มแข็งและสามารถแก้ไขปัญหของเครือข่ายได้แล้ว เครือข่ายและสมาชิกในเครือข่ายก็สามารถที่จะพึ่งพาตนเองได้ โดยในการพึ่งพาตนเองนั้น เป็นทั้งการพึ่งพาในเรื่องของทุน ทรัพยากร ความรู้ และการจัดการ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาสังคมและการพัฒนาศักยภาพของเครือข่ายที่ต่อเนื่อง

4. เกิดการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ในสังคมไทย เครือข่ายที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่นั้นมักจะเป็นเครือข่ายในเชิงพื้นที่ ที่ภาคประชาชนได้ร่วมกันก่อตัวขึ้น โดยมองเห็นความสำคัญในการแก้ไขปัญหาในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะการจัดการทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่า ลุ่มน้ำ ซึ่งถ้าหากไม่มีการรวมกลุ่มกัน กระบวนการดังกล่าวอาจไม่เกิดขึ้น และสุดท้ายก็กลายเป็นปัญหาที่ยากต่อการแก้ไข ดังนั้น การรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย จึงถือได้ว่าเป็นความสำเร็จของเครือข่ายในการที่จะร่วมกันพัฒนาและจัดการกับทรัพยากรในท้องถิ่น

5. เกิดกระบวนการผลักดันเชิงนโยบาย ปัจจุบันประเด็นปัญหาสาธารณะจำนวนมากที่เกิดขึ้น และสามารถนำไปสู่ข้อยุติด้วยพลังของเครือข่ายและการจัดการในเชิงนโยบาย ตัวอย่างเช่น การรวมตัวกลุ่มองค์กรเครือข่ายที่ทำงานในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่พยายามผลักดัน พ.ร.บ. ป่าชุมชนฉบับประชาชนให้มีการนำเสนอต่อการพิจารณาของรัฐสภา และการจัดทำมาตรฐานการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศ เป็นต้น กระบวนการดังกล่าวถือได้ว่าเป็นพลังของเครือข่ายในการร่วมผลักดันประเด็นปัญหาในเชิงนโยบาย เพราะว่าปัญหาบางปัญหานั้นมีความเกี่ยวข้องกับหลายฝ่าย ซึ่งบางครั้งไม่สามารถที่จะแก้ไขด้วยพลังของเครือข่ายและชุมชนท้องถิ่น ดังนั้น การเชื่อมประสานกับเครือข่ายและภาคีอื่นๆ จะทำให้เครือข่ายมีอำนาจใน

การต่อรองสูงขึ้น และถ้ายังมีการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล และเสนอข้อเท็จจริงอย่างถูกต้องแล้ว กระบวนการนั้นก็จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาเชิงนโยบายได้

6. เกิดอำนาจหรือพลัง อำนาจที่แฝงอยู่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่ม องค์กร และ เครือข่าย อำนาจต่อรองนี้จะไม่มีการเกิดขึ้นได้ หากไม่มีการรวมกลุ่มองค์กรต่างๆ เข้าด้วยกัน พลัง อำนาจของการรวมกลุ่มนี้ บางครั้งอาจไม่ส่งผลที่เป็นรูปธรรมโดยตรง แต่เป็นพลังหรือประโยชน์ใน ทางอ้อมที่บรรดากลุ่มหรือเครือข่ายอื่นๆ ให้ความเกรงใจและสามารถนำมาเป็นการต่อรอง ในด้าน เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองได้

ผลสัมฤทธิ์ของเครือข่ายดังกล่าวนั้น เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความสำเร็จที่เครือข่ายส่วนใหญ่ได้รับ แต่สิ่งที่มีความสำคัญต่อความเป็นเครือข่ายมากกว่าผลสำเร็จในทางตรง คือ ความ สัมพันธ์ที่มีต่อกันของสมาชิกและผู้คนในสังคม ดังนั้น ไม่ว่าเครือข่ายจะมีวัตถุประสงค์และ เป้าหมายของตนเองอย่างไร สิ่ง que ทุกเครือข่ายควรดำเนินการอย่างยิ่ง คือ การสร้างความเป็น มิตรภาพและการพึ่งพาอาศัย ซึ่งปัจจัยทั้งสองประการดังกล่าวจะช่วยให้งาน ภารกิจของเครือข่าย บรรลุผลสำเร็จตามที่คาดหวัง

เสรี พงศ์พิศ (2537) กล่าวว่า เครือข่ายเป็นเครื่องมือหรือวิธีการทำงานร่วมกันที่มี ประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในกรณีที่ต้องเผชิญปัญหาต่างๆ ที่ใหญ่และซับซ้อนเกินกว่าใครจะเผชิญ ได้โดยลำพังเพียงผู้เดียว เช่น เอดส์ บุหรี่ เหล้า ยาเสพติด เป็นต้น การสร้างเครือข่ายหรือการ ทำงานเครือข่ายเป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดผลกระทบที่มากกว่าในระดับภูมิภาค ระดับชาติ และ ระดับนานาชาติ เพราะการทำงานแบบเครือข่ายเป็นการทำงานแบบ "ประสานพลังงาน" (Synergy) ประโยชน์ของการทำงานเป็นเครือข่าย อธิบายได้ดังนี้

1. ก่อให้เกิดผลบางอย่างที่ใครคนเดียวทำให้เกิดไม่ได้
2. ทำให้การรณรงค์ได้กว้างกว่าและมีประสิทธิภาพมากกว่า
3. ส่งอิทธิพลต่อคนในเครือข่ายและนอกเครือข่าย
4. ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องหรือประเด็นหนึ่ง หรือการต่อสู้หนึ่งชัดเจนมาก ยิ่งขึ้น เพราะได้แง่มุมจากหลายคน หลายองค์กร
5. ร่วมมือกัน แบ่งงานกันทำ

6. ลดงานที่ซ้ำซ้อนลง และลดการสิ้นเปลืองทรัพยากร
7. ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ แรงบันดาลใจ และทักษะต่างๆ
8. ทำให้เกิดความสามัคคี ให้กำลังใจกัน และช่วยกันในรูปแบบต่างๆ ในบางกรณีช่วยให้สามารถระดมทุนได้ดี

องค์ประกอบของเครือข่าย

เครือข่ายมีองค์ประกอบที่สำคัญอย่างน้อย 5 ประการ ได้แก่ (พระมหาสุทิตย อากาศโร, 2547)

1. **หน่วยชีวิตหรือสมาชิก** เป็นองค์ประกอบเบื้องต้นของความเป็นเครือข่าย ที่สร้างระบบปฏิสัมพันธ์โดยแต่ละหน่วยชีวิตและแต่ละปัจเจกบุคคล จะดำเนินการสานต่อเพื่อหาแนวร่วมในการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ เพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกันตามหลักธรรมชาติที่ทุกสรรพสิ่งจะต้องพึ่งพาอาศัยและสร้างกระบวนการที่สืบเนื่อง เพื่อรักษาความเป็นไปของชีวิต ดังนั้นหน่วยชีวิตหรือสมาชิกในองค์กรนั้น จะเป็นองค์ประกอบหลักที่ก่อให้เกิดความเป็นเครือข่าย

2. **จุดมุ่งหมาย** เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่ง เพราะหากว่าบุคคล กลุ่มองค์กร มารวมกันเพียงเพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยไร้ความมุ่งมั่นหรือจุดมุ่งหมายร่วมกัน ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีอาจกล่าวได้ว่าเป็นเครือข่าย เพราะความเป็นเครือข่ายจะต้องมีความหมายถึง "การร่วมกันอย่างมีจุดหมาย" เพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์และกระบวนการเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายนั้น

3. **การทำหน้าที่อย่างมีจิตสำนึก** การที่แต่ละหน่วยชีวิตหรือการที่แต่ละบุคคลจะมาร่วมกันนั้น สิ่งที่จะยึดโยงสิ่งต่างๆ เข้าด้วยกัน คือ การทำหน้าที่ต่อกัน และกระทำอย่างมีจิตสำนึก เพราะหากขาดจิตสำนึกต่อส่วนรวมแล้ว กระบวนการนั้นจะเป็นเพียงการจัดตั้งและเรียกร้องหาผลประโยชน์ตอบแทนเท่านั้น และการที่คนจะมารวมกลุ่มเป็นองค์กรเครือข่ายได้นั้น นอกจากจะมีความสนใจหรืออุปนิสัยใจคอที่คล้ายคลึงกันแล้ว บุคคลยังต้องมีจิตสำนึกต่อส่วนรวม กล่าวคือ เมื่อพวกเขาเห็นปัญหาหรือต้องการที่จะพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จิตใจที่มุ่งมั่นซึ่งเป็นปัจจัยภายในของแต่ละบุคคล ย่อมเป็นแรงขับเคลื่อนที่นำไปสู่การคิดวิเคราะห์และการค้นหาวิธีเพื่อแก้ไขปัญหานั้นๆ รวมทั้งแสวงหาแนวร่วมจากเพื่อนร่วมอุดมการณ์ เพื่อสร้างพลังอำนาจในการต่อรองหรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน จนกลายเป็นองค์กรเครือข่ายที่ทุกฝ่ายต่างก็มี

ความไว้วางใจต่อกัน ทั้งนี้ เพราะความเป็นเครือข่ายนั้น สามารถที่จะตอบสนองกระบวนการแก้ไขปัญหาได้มากกว่า

4. การมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยน ในองค์ประกอบของความเป็นเครือข่าย สิ่งหนึ่งที่จะขาดมิได้ก็คือการมีส่วนร่วม การพึ่งพาอาศัยและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของสมาชิกจะเป็นปัจจัยที่หนุนเสริมให้เครือข่ายนั้นมีพลังมากขึ้น เพราะการมีส่วนร่วมจะทำให้สมาชิกมีความรู้สึกที่ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย ซึ่งจะช่วยให้ทุกฝ่ายหันหน้าเข้าหากันและพึ่งพากันมากขึ้น นอกจากนี้ในระบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ก็มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะนำไปสู่การให้และการรับ รวมถึงการระดมทรัพยากร เพื่อให้ภารกิจที่เครือข่ายดำเนินการร่วมกันนั้นบรรลุถึงเป้าหมาย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จึงเป็นทั้งแนวคิด กระบวนการและวิธีการของการจัดการเครือข่าย เป็นกระบวนการสร้างข้อมูลที่ต่อเนื่อง เพราะถ้าไม่มีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันที่มาจากการมีส่วนร่วมแล้ว พัฒนาการของเครือข่ายจะเป็นไปอย่างช้าๆ และอาจถดถอยลง ดังนั้น การมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยนจึงเสมือนกลไกที่เป็นแรงผลักดันให้ความเป็นเครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง

5. ระบบความสัมพันธ์และการสื่อสาร ถ้ากล่าวถึงเครือข่ายว่าเป็นความสัมพันธ์ที่โยงใยแล้ว สิ่งที่มีความสำคัญต่อเครือข่าย คือ ข้อมูลและการสื่อสารระหว่างกัน นับตั้งแต่การสื่อสารระหว่างปัจเจกบุคคลกับปัจเจกบุคคล กลุ่มกับกลุ่ม และระหว่างเครือข่ายกับเครือข่าย รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยกระบวนการสื่อสารนั้นจะช่วยให้สมาชิกในเครือข่ายเกิดการรับรู้ เกิดการยอมรับในกระบวนการทำงานและช่วยรักษาสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน ความสัมพันธ์ที่เกิดจากการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่องเช่นนี้ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่าย ถ้าระบบความสัมพันธ์มิได้รับการตอบสนองหรือขาดการติดต่อแล้ว ความเป็นเครือข่ายก็อยู่ในภาวะที่เสื่อมถอย ดังนั้น การพัฒนาระบบเครือข่ายจะต้องยึดหลักการของความสัมพันธ์และการสื่อสารระหว่างกัน โดยมีกิจกรรมและข้อมูลเพื่อให้เกิดความเคลื่อนไหวของเครือข่ายนั้นๆ

นอกจากนี้ เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543) ได้กล่าวว่า เครือข่ายเทียม (Pseudo network) คือ เครือข่ายที่เราหลงคิดว่าเป็นเครือข่าย แต่แท้จริงแล้วเป็นเพียงการชุมนุมพบปะสังสรรค์ระหว่างสมาชิกของเครือข่าย โดยที่ต่างคนต่างไม่ได้มีเป้าหมายร่วมกันและไม่ได้มีความตั้งใจอย่างแน่วแน่ในการทำกิจกรรมร่วมกัน การรวมกลุ่มเช่นนี้เป็นเหมือนการเฮโลสภาวะพา หรือการรวมกันตามกระแส มากกว่าการรวมกันด้วยจุดประสงค์ที่ชัดเจน เครือข่ายดวงจึงไม่มีการสานต่อและเสริม ก่อกันขึ้นระหว่างสมาชิกในเครือข่าย ดังนั้น การทำความเข้าใจกับองค์ประกอบ

ของเครือข่ายจึงมีความสำคัญ เพื่อช่วยให้สมาชิกสร้างเครือข่ายแทนการได้เครือข่ายเทียม องค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่ายมี 7 ประการ คือ

1. การรับรู้มุมมองร่วมกัน (Common Perception) การที่สมาชิกที่เข้ามาอยู่ในเครือข่าย ต้องมีความรู้สึกนึกคิด และการรับรู้ร่วมกันถึงเหตุผลการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย อาทิ มีความเข้าใจในปัญหาและมีสำนึกในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน มีประสบการณ์ในปัญหาาร่วมกัน มีความต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของเครือข่ายเกิดความรู้สึกผูกพันในการดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น

การรับรู้ร่วมกันถือเป็นหัวใจของเครือข่ายที่ทำให้เครือข่ายมีความต่อเนื่อง เพราะหากสมาชิกไม่มีความเข้าใจเป็นเครือข่ายจะมีผลทำให้ การประสานงานและการขอความร่วมมือในการดำเนินการเป็นไปอย่างยากลำบาก เพราะต่างคนต่างก็ใช้กรอบการมองโลกคนละกรอบเหมือนใส่แว่นตากันคนละสี ย่อมมองปัญหาหรือความต้องการที่เกิดขึ้นไปคนละทิศทาง แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าสมาชิกของเครือข่ายไม่สามารถมีความคิดเห็นที่แตกต่างกัน เพราะมุมมองที่แตกต่างย่อมมีประโยชน์ ช่วยให้เกิดการสร้างสรรค์ในการทำงาน แต่ความคิดแตกต่างนี้ต้องอยู่ภายใต้จุดร่วมของเครือข่ายที่สมาชิกยอมรับได้ หากไม่แล้วความแตกต่างที่มีอยู่จะนำไปสู่ความแตกแยกและแตกหักในที่สุด

2. การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Common Vision) การมองเห็นภาพของจุดมุ่งหมายในอนาคตร่วมกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม การรับรู้ เข้าใจไปในทิศทางเดียวกัน และการมีเป้าหมายร่วมกัน ทำให้กระบวนการเคลื่อนไหวมีพลัง เกิดเอกภาพ และช่วยบรรเทาความขัดแย้งอันเกิดจากมุมมองหรือความคิดที่แตกต่างกันได้ ในทางตรงข้าม เมื่อใดที่วิสัยทัศน์หรือเป้าหมายส่วนตัวขัดแย้งกับวิสัยทัศน์หรือเป้าหมายของเครือข่าย พฤติกรรมการปฏิบัติของสมาชิกคนนั้นก็จะเริ่มแตกต่างจากสิ่งทีสมาชิกเครือข่ายกระทำร่วมกัน ดังนั้น การมีวิสัยทัศน์ร่วมกันเป็นสิ่งที่ต้องใช้เวลาในการสร้างให้เกิดขึ้น แต่จำเป็นต้องสร้างให้เกิดขึ้น และสมาชิกของเครือข่ายควรมีวิสัยทัศน์ย่อยส่วนตัวที่สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ของเครือข่าย แม้จะไม่ได้ซ้อนทับกันสนิทกับวิสัยทัศน์ของเครือข่าย แต่อย่างน้อยก็ควรสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน

3. การมีผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน (Mutual Interests/Benefits) เครือข่ายเกิดจากการที่สมาชิกแต่ละคนต่างก็มีความต้องการของตนเอง แต่ความต้องการเหล่านั้นจะไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้หากสมาชิกต่างคนต่างอยู่ ความจำกันี้ทำให้เกิดการรวมตัวกันบนฐาน

ของผลประโยชน์ร่วมที่มากเพียงพอจะดึงดูดให้รวมเป็นเครือข่าย ดังนั้น การรวมเป็นเครือข่ายจึงต้องตั้งอยู่บนฐานของผลประโยชน์ที่มีร่วมกัน ซึ่งผลประโยชน์ในที่นี้ครอบคลุมทั้งผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงินและผลประโยชน์ไม่ใช่ตัวเงินด้วย อาทิ เกียรติยศ ชื่อเสียง การยอมรับ โอกาสในความก้าวหน้า ความสุข ความพึงพอใจ ฯลฯ

แม้ว่าผลประโยชน์ที่แต่ละบุคคลได้รับอาจมาน้อยแตกต่างกัน แต่ทุกคนต้องได้รับผลประโยชน์ เมื่อใดสมาชิกไม่ได้รับประโยชน์ร่วม หรือเมื่อเขาคิดคำนวณแล้วเขาเสียมากกว่าได้ เขาก็จะเริ่มถอนตัวออกจากเครือข่ายไป หรือเมื่อเขาได้รับการตอบสนองของความต้องการอย่างสมบูรณ์แล้ว เขาก็จะออกไปจากเครือข่ายในที่สุด ประเด็นสำคัญอีกประการ คือ ผลประโยชน์ที่เขาจะได้รับต้องมากพอสำหรับเขาในการจูงใจให้เขามีส่วนร่วมในทางปฏิบัติจริง โดยไม่ได้มีส่วนร่วมแค่เพียงตำแหน่งหรือรายชื่อในเครือข่ายเท่านั้น แต่ไม่มีการเข้าร่วมปฏิบัติงานในเครือข่าย

4. การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายอย่างกว้างขวาง (All Stakeholders Participation) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในเครือข่าย นับเป็นกระบวนการที่สำคัญมากในการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เพราะกระบวนการมีส่วนร่วมทุกฝ่ายในเครือข่าย (All Stakeholders in Network) เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือกระทำอย่างเข้มแข็ง ดังนั้นสถานะของสมาชิกในเครือข่าย ควรเป็นไปในลักษณะที่เท่าเทียมกัน (Equal Status) ในฐานะ "หุ้นส่วน (Partner)" ของเครือข่าย ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ (Horizontal Relationship) ที่เท่าเทียมกัน แทนความสัมพันธ์ในแนวตั้ง (Vertical Relationship) หมายความว่า หากการรวมตัวเป็นเครือข่าย เกิดขึ้นระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐก็ต้องวางสถานะของตนเองเทียบเท่ากับประชาชนในฐานะของสมาชิกเครือข่าย มิใช่การวางตัวเป็นเจ้านายเหนือประชาชน อย่างไรก็ตามแม้สิ่งนี้จะยากในทางปฏิบัติในหลายๆ กรณีเพราะต้องอาศัยการเปลี่ยนกรอบความคิดของสมาชิกในเครือข่าย และการสร้างบริบทแวดล้อมอื่นๆ เข้ามาประกอบด้วย แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องกระทำหากต้องการสร้างเครือข่ายที่เข้มแข็ง

5. การเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (Complementary Relationship) องค์ประกอบที่จะทำให้เครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่องก็คือ การที่สมาชิกของเครือข่ายต่างเสริมสร้างซึ่งกันและกัน โดยนำจุดแข็งของฝ่ายหนึ่งไปช่วยแก้ไขจุดอ่อนของอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะทำให้ผลตอบแทนหรือผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวเป็นเครือข่ายมากกว่าการที่ต่างคนต่างอยู่

6. การพึ่งพิงกัน (Interdependence) เนื่องจากข้อจำกัดของสมาชิกในเครือข่ายทั้งด้านทรัพยากร ความรู้ เงินทุน กำลังคน ฯลฯ สมาชิกของเครือข่ายจึงไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่าง

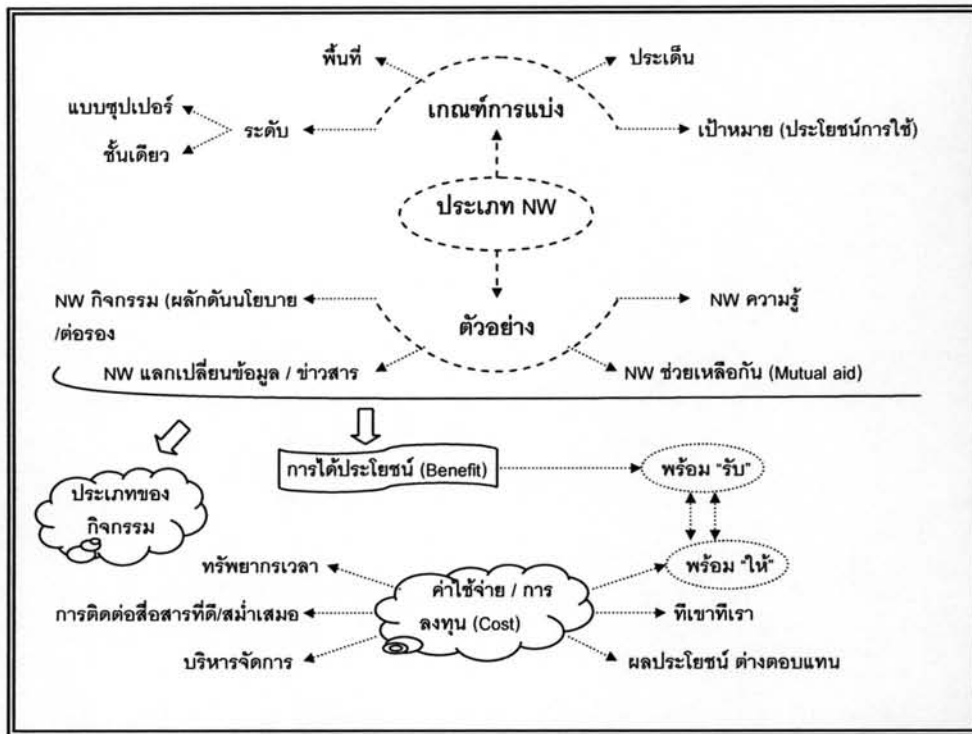
สมบูรณ์ด้วยตัวเอง การทำให้เป้าหมายร่วมสำเร็จได้นั้น สมาชิกต่างจำเป็นต้องพึ่งพากันระหว่างสมาชิกในเครือข่าย เพื่อให้เกิดการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน การทำให้สมาชิกหรือหุ้นส่วนของเครือข่ายเชื่อมโยงเข้าหากันได้อย่างเหนียวแน่น จำเป็นต้องทำให้หุ้นส่วนแต่ละคนรู้สึกว่ หากเอาหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งออกไปจะทำให้เครือข่ายล้มลงได้ การดำรงอยู่ของหุ้นส่วนแต่ละคนจึงจำเป็นต้องการดำรงอยู่ของเครือข่าย ซึ่งการพึ่งพิงกันนี้จะส่งผลให้สมาชิกมีการปฏิสัมพันธ์กันโดยอัตโนมัติ

7. การปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน (Interaction) หากสมาชิกในเครือข่ายไม่มีการปฏิสัมพันธ์กันแล้ว ก็ไม่ต่างจากการที่ต่างคนต่างอยู่ และไม่เกิดเครือข่ายความร่วมมืออย่างแท้จริง ดังนั้นสมาชิกในเครือข่ายต้องทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกด้วยกัน เช่น มีการติดต่อกันผ่านทาง การเขียน หรือการพบปะพูดคุย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน หรือมีกิจกรรมประชุมสัมมนาาร่วมกัน เป็นต้น ซึ่งผลของการปฏิสัมพันธ์นี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายตามมาด้วย ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าว จะเป็นลักษณะความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน (Reciprocal Exchange) มิใช่ปฏิสัมพันธ์ลักษณะฝ่ายเดียว (Unilateral Exchange) ยิ่งสมาชิกมีการปฏิสัมพันธ์กันมากเท่าใด ก็ยิ่งผูกพันกันมากขึ้นเท่านั้น ทำให้เกิดการเชื่อมโยงในระดับที่สนิทสนมกันมากยิ่งขึ้น (Highly Integrated) นอกจากนี้การมีปฏิสัมพันธ์ยังช่วยให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้น และให้เครือข่ายเข้มแข็งยิ่งขึ้น

ประเภทของเครือข่าย

กาญจนา แก้วเทพ (2551) แบ่งเครือข่ายออกเป็นประเภทต่างๆ โดยใช้เกณฑ์ ดังนี้

1. เกณฑ์การแบ่ง เราสามารถใช้ "เกณฑ์" (criteria) หลายเกณฑ์ในการจัดประเภทของเครือข่ายและทุกครั้งี่เปลี่ยนเกณฑ์ไป ผลการจัดประเภทของเครือข่ายก็จะเปลี่ยนตามไปด้วย (เหมือนเวลาประกวดนางงาม นางงามแต่ละประเภท เช่น นางสาวไทย นางงามมิตรภาพ ขวัญใจช่างภาพ ฯลฯ จะใช้เกณฑ์ที่ต่างกัน)

ภาพที่ 2 : ประเภทของเครือข่าย

กาญจนา แก้วเทพ. เอกสารประกอบคำบรรยายในงานสัมมนา "การถ่ายทอดและส่งเสริมประสานการดำเนินงานสร้างสุขภาพของภาคีเครือข่าย", 2551 หน้า 8

เกณฑ์ที่ใช้แบ่งประเภทของเครือข่าย มีดังนี้

1) ใช้ "ระดับชั้น" เป็นเกณฑ์ อาจแบ่งเครือข่ายออกได้เป็น 2 แบบ เช่น เครือข่ายที่มีชั้นเดียว กับเครือข่ายที่เกิดขึ้นจากการเอาเครือข่ายเล็กๆ ไปต่อประสานเป็น "ซูเปอร์เครือข่าย" (supra network) ขึ้นมา

การจัดเครือข่ายแบบชั้นเดียวกับแบบหลายๆ ชั้นอย่าง "ซูเปอร์" นั้น จะมีนัยยะเรื่องของ "ขนาดเครือข่าย" เข้ามาเกี่ยวข้องทันที และต่อจากนั้น ตัวแปรเรื่อง "การบริหารจัดการเครือข่าย" ก็จะเข้าร่วมแจมด้วย ตามหลักการที่ว่า ยิ่งขนาดของเครือข่ายใหญ่มากยิ่งขึ้น ก็ยิ่งต้องการการบริหารจัดการเครือข่ายที่ดี มิฉะนั้น แทนที่เราจะได้ใช้เครือข่ายให้เป็นประโยชน์ เราอาจจะตกที่นั่ง "ลิงแก่ปมแห" ที่ยิ่งแก่ก็ยิ่งพันตัวหนาแน่นยิ่งขึ้น หรือเกิดภาวะ "ได้ไม่คุ้มเสีย" เป็นต้น

2) ใช้ “พื้นที่” เป็นเกณฑ์ ได้แก่ การจัดเครือข่ายตามพื้นที่ที่ใกล้เคียงกัน เช่น ในจังหวัดเดียวกัน เป็นเพื่อนบ้านใกล้เคียงกัน การใช้พื้นที่เป็นเกณฑ์จัดเครือข่ายนั้น จะมีผลสืบเนื่องต่อไปถึงเรื่อง “การเข้าถึงกันและกัน (accessibility) “ปริมาณความถี่ในการติดต่อสื่อสาร” (frequency) เนื่องจาก “ความใกล้ชิดทางกายภาพ” ในแบบของ “หนึ่งมิตรชิดใกล้” คนไทยสมัยก่อนจึงให้ความสำคัญกับ “เพื่อนบ้าน” เป็นอย่างมาก

3) ใช้ “ประเด็น” เป็นเกณฑ์ ได้แก่ การจัดเครือข่ายตาม “ประเด็น” ความสนใจ เช่น เครือข่ายรักษาสิ่งแวดล้อม เครือข่ายสมุนไพร เครือข่ายชมรมจักรยาน ฯลฯ เครือข่ายที่มีประเด็นความสนใจร่วมกันดังกล่าวนี้ จะมีจุดเด่นเรื่อง “คนคอเดียวกัน” ดังนั้น จะพูดคุย จะทำความเข้าใจกันได้ง่าย ทำกิจกรรมร่วมกันก็ง่าย แต่ก็อาจจะเผชิญกับปัญหาในเกณฑ์อื่นๆ เช่น พื้นที่ ระยะทาง เป็นต้น

4) ใช้ “เป้าหมาย” หรือ “ประโยชน์การใช้” เครือข่ายเป็นเกณฑ์ ดังตัวอย่างของเครือข่ายต่อไปนี้

(4.1) เครือข่ายการทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อมุ่งหวังที่จะผลักดันนโยบาย เช่น เครือข่ายของผู้พิการที่มาร่วมทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อเรียกร้องให้รัฐมีนโยบายที่หนุนช่วยคนพิการ

(4.2) เครือข่ายที่มีเป้าหมายของการแลกเปลี่ยนข้อมูล/ข่าวสาร เช่น สำนักข่าวสารต่างๆ ที่สถานเครือข่ายกันเอาไว้

(4.3) เครือข่ายที่มีเป้าหมายของการช่วยเหลือกันในยามที่ต้องการ (mutual aid) เป็นรูปแบบเครือข่ายที่เคยมีมากที่สุดในสังคมไทย เช่น การลงแขกเกี่ยวข้าว

(4.4) เครือข่ายที่มีเป้าหมายของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แต่เดิมนั้น ในแวดวงนักวิชาการและสถาบันการศึกษา จะมีการจัดวางเครือข่ายแลกเปลี่ยนความรู้กันที่แสดงออกมาเป็นกิจกรรม เช่น การประชุมสัมมนาประจำปี แต่ปัจจุบันนี้ การจัดรูปแบบเครือข่ายดังกล่าวได้ขยายตัวและแพร่หลายมากขึ้นในภาคส่วนอื่นๆ ของสังคม เช่น ภาคธุรกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งภาคประชาชน

2. **ผลสืบเนื่อง** จากการจำแนกประเภทของเครือข่ายนั้น จะมีผลสืบเนื่องตามมาอยู่ 2 ประการ คือ

1. **ผลสืบเนื่องต่อประเภทของกิจกรรม** เนื่องจากเครือข่ายแต่ละประเภทจะมีลักษณะของกิจกรรมคนละแบบ เช่น เครือข่ายกิจกรรมผลักดันนโยบาย ก็จะมีกิจกรรมประเภท "รวมพล ลำดับพลัง ชุมนุมเรียกร้อง ยื่นหนังสือเปิดผนึก..." แต่ถ้าเป็นประเภทเครือข่ายช่วยเหลือกัน ก็จะเป็นกิจกรรมประเภท "ร่วมแรงร่วมใจ ร่วมด้วยช่วยกัน" มากกว่า

2. **การใช้ประโยชน์และค่าใช้จ่าย / การลงทุนของเครือข่าย (benefit and cost)** โดยปกติเมื่อเวลาพูดถึงเรื่อง "เครือข่าย" เรามักจะมองเห็นแง่มุมที่จะได้ประโยชน์นานัปการจากการมีเครือข่าย เช่น การได้เรียนรู้แบบก้าวกระโดด (โดยเรียนรู้จากเพื่อนๆ ไม่ต้องลองผิดลองถูกด้วยตนเอง) ได้พลังอำนาจต่อรอง ทั้งนี้ ยังไม่ต้องนับผลประโยชน์ในแง่รูปธรรมต่างๆ

อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงอีกด้านหนึ่งที่ไม่ควรมองข้ามก็คือ เหยียดอีกด้านหนึ่งของเครือข่ายก็คือ เครือข่ายนั้นจำเป็นต้อง **"มีค่าใช้จ่าย / มีการลงทุน"** ตัวอย่างเช่น ต้องมีการลงทุนทรัพยากรเวลา (เช่น ต้องไปเยี่ยมเยียนให้กำลังใจ ไปร่วมประชุม ฯลฯ) ต้องมีการลงทุนเรื่องการติดต่อสื่อสารที่ดี และสม่ำเสมอ (เช่น ต้องตอบจดหมาย) ต้องมีการบริหารจัดการ (เช่น การแบ่งบทบาทหน้าที่กันทำงาน) ต้องยึดหลัก "ซึ่งกันและกัน" ที่เขาที่เรา หรือผลประโยชน์ต่างตอบแทน" ซึ่งหลักการนี้ต้องมาจาก "จิตใจที่พร้อมทั้งการเป็นผู้ให้และผู้รับ"

หากปราศจากการจ่ายหรือการลงทุนที่เพียงพอและดีพอ เราก็ไม่อาจจะดำรงรักษาเครือข่ายเอาไว้ให้ประโยชน์ได้อย่างยาวนาน หรือได้ใช้ในยามจำเป็นหรือยามต้องการ และคุณประโยชน์ ค่าใช้จ่ายของเครือข่ายนั้นก็แตกต่างกันไปตามประเภทของเครือข่ายแต่ละชนิด

ส่วน สหัชชา วิเศษ (2547) ได้แบ่งประเภทเครือข่ายออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ โดยยกตัวอย่างเครือข่ายในจังหวัดพะเยา คือ

1. **เครือข่ายที่แบ่งตามลักษณะการเกิดของเครือข่าย** โดยเครือข่ายประเภทนี้ อาจแบ่งเป็นเครือข่ายในด้านต่างๆ อีก คือ 1) เครือข่ายที่เกิดขึ้นจากการจัดตั้งของภาครัฐ เช่น เครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน เครือข่ายอาสาพัฒนาชุมชน เป็นต้น ซึ่งลักษณะของเครือข่ายดังกล่าวจะเป็นเครือข่ายที่มีกระบวนการทำงานและโครงสร้างที่ค่อนข้างเป็นทางการมีระเบียบกฎเกณฑ์ที่กำหนดมาจากภาครัฐ และได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในด้านต่างๆ 2) เครือข่ายที่เกิดจากการ

สนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งมีการรวมกลุ่ม เครือข่ายตามประเด็นปัญหาสาธารณะที่เกิดขึ้น เช่น ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านเงินทุน ด้านสุขภาพ ด้านเกษตรกรรม โดยลักษณะของเครือข่ายประเภทนี้จะเป็นกลุ่ม เครือข่ายที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ มีลักษณะที่ไม่เป็นทางการ มีการจัดโครงสร้างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน ซึ่งจะอยู่ในแนวราบ (horizontal) ไม่มีประธาน มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทในการนำ เพื่อพัฒนาศักยภาพของตนเอง 3) เครือข่ายที่เกิดขึ้นจากการก่อตัวของภาคประชาชน หรือเครือข่ายภาคประชาชน โดยเป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ สังสมประสบการณ์ ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและเชื่อมโยงกระบวนการนั้นเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายวัฒนธรรมพื้นบ้าน เครือข่ายปราชญ์ท้องถิ่น เป็นต้น

2. **เครือข่ายที่แบ่งตามลักษณะของกิจกรรม** ได้แก่ เครือข่ายที่ดำเนินการโดยยึดภารกิจ กิจกรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาเป็นเกณฑ์ในการแบ่งเครือข่าย โดยเป็นการรวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมเป็นครั้งคราวตามสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น เครือข่ายการเรียนรู้ เครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของภาครัฐ เป็นต้น

นอกจากนี้ พระมหาสุทิตย อภากรโ (2547) กล่าวถึงเกณฑ์บางประการในการจัดประเภทของเครือข่าย ดังนี้

1. **เครือข่ายเชิงพื้นที่ (area network)** หมายถึง การรวมตัวของกลุ่ม องค์กร เครือข่ายที่อาศัยพื้นที่ดำเนินการเป็นปัจจัยหลักในการทำงานร่วมกันเป็นกระบวนการพัฒนาที่อาศัยกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่เป็นเป้าหมายนำทางและเป็นการพัฒนาแบบบูรณาการที่ไม่แยกส่วนต่างๆ ออกจากกัน โดยยึดเอาพื้นที่เป็นที่ตั้งแห่งความสำเร็จในการทำงานร่วมกันของทุกฝ่าย

ลักษณะและโครงสร้างของเครือข่ายเชิงพื้นที่ สามารถจัดได้หลายระดับตามพื้นที่และกิจกรรมที่เกิดขึ้น อาทิ

- 1) การแบ่งเครือข่ายตามระบบการปกครองของภาครัฐ เช่น
 - เครือข่ายระดับหมู่บ้าน ตำบลและอำเภอ เช่น เครือข่ายประชาคม จ.ตาก
 - เครือข่ายระดับจังหวัด เช่น เครือข่ายประชาคม จ.น่าน
 - เครือข่ายระดับภูมิภาค เช่น เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ

- เครือข่ายระดับประเทศ เช่น เครือข่ายสมาพันธ์เกษตรกรแห่งประเทศไทย
- เครือข่ายองค์กรระหว่างประเทศ เช่น เครือข่ายการพัฒนาของ UNDP เป็นต้น

2) การแบ่งพื้นที่ตามความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ เช่น เครือข่ายลุ่มน้ำปิง เครือข่ายอ่าวปัตตานี ฯลฯ

2. เครือข่ายเชิงประเด็นกิจกรรม (issue network) หมายถึง เครือข่ายที่ใช้ประเด็นกิจกรรม หรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นปัจจัยหลักในการรวมกลุ่มองค์กร โดยมองข้ามมิติในเชิงพื้นที่ มุ่งเน้นการจัดการในประเด็นกิจกรรมนั้นๆ อย่างจริงจัง และพัฒนาให้เกิดความร่วมมือกับภาคีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ลักษณะและโครงสร้างของเครือข่ายเชิงประเด็นกิจกรรม สามารถแบ่งได้อย่างมากมายตามประเด็นกิจกรรม และความสนใจที่เกิดขึ้นของฝ่ายต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน และภาคประชาชน โดยไม่ ยึดติดกับพื้นที่ดำเนินการ แต่ใช้หลักของกิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นตัวกำหนดความเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายภูมิปัญญาชาวบ้าน เครือข่ายธนาคารหมู่บ้าน เครือข่ายผู้สูงอายุ เครือข่ายด้านคุ้มครองผู้บริโภค เครือข่ายสิ่งแวดล้อม เครือข่ายปฏิรูปการศึกษา เครือข่ายสิทธิมนุษยชน เครือข่ายสุขภาพ ฯลฯ

เครือข่ายเชิงประเด็นกิจกรรมนั้น ส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากประเด็นปัญหาและความสนใจของผู้ที่ทำงานในกิจกรรมนั้นๆ แล้วหาแนวร่วมพัฒนาเครือข่ายขึ้นมา ดังนั้น กิจกรรมความสัมพันธ์ของเครือข่ายจึงเกิดขึ้นมาจากการรวมตัวของหลายๆ ฝ่ายที่ต้องการจะแก้ไขประเด็นปัญหาเหล่านั้น และใช้ความเป็นเครือข่าวนั้น เป็นเครื่องมือในการพัฒนากิจกรรม โดยใช้วิธีการที่หลากหลาย ในการสร้างโอกาสและการแก้ไขปัญหา รวมทั้งการสร้างความสัมพันธ์แบบพหุภาคี ซึ่งมีข้อสังเกตว่า เครือข่ายเชิงประเด็นนี้จะมีการตั้งชื่อของเครือข่ายที่สื่อความหมายของการทำงานในประเด็นนั้นๆ

กิจกรรมการทำงานของเครือข่ายเชิงประเด็นนั้น ส่วนใหญ่จะมีลักษณะการทำงานในแนวราบ เพราะเกิดจากความสนใจในประเด็นปัญหาเดียวกันของปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กร และเครือข่ายที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาที่เกิดขึ้น ในขณะที่โครงสร้างความสัมพันธ์มีทั้งแนวตั้งและแนวราบ โดยจะมีองค์กรแม่ข่ายหรือหน่วยงานหลักที่ทำงานในด้านนั้น ๆ เป็นผู้ให้การสนับสนุนการทำงานของเครือข่ายย่อยในระดับพื้นที่ ซึ่งแต่ละเครือข่ายที่อยู่ในพื้นที่ต่างก็มีความเป็นอิสระ

ในการดำเนินการนั้นๆ ภายใต้ศักยภาพของตนเอง ดังนั้น กิจกรรมและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น จะมีลักษณะของการมีส่วนร่วมและการพึ่งพาอาศัย

3. **เครือข่ายแบ่งตามโครงสร้างหน้าที่** หมายถึง เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยอาศัยภารกิจ/กิจกรรม และการก่อตัวของกลุ่มผลประโยชน์ในสังคมเป็นแนวทางในการแบ่งเครือข่าย ซึ่งอาจแบ่งเป็นเครือข่ายภาครัฐ ภาคประชาชน ภาคธุรกิจเอกชน และภาคองค์กรพัฒนาเอกชน โดยเครือข่ายต่างๆ ดังกล่าวมุ่งเน้นการดำเนินการภายใต้กรอบแนวคิด หลักการ วัตถุประสงค์และเป้าหมายหลักของหน่วยงาน หรือโครงสร้างหลักของกลุ่มผลประโยชน์ นั้นๆ

ลักษณะและโครงสร้างของเครือข่ายประเภทนี้ สำหรับสังคมไทยอาจแบ่งกลุ่มผลประโยชน์ได้ 4 ภาคส่วนใหญ่ๆ ได้แก่

1) เครือข่ายภาครัฐ เช่น เครือข่ายสถาบันการศึกษา เครือข่ายกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย เครือข่ายองค์กรอิสระของภาครัฐ เช่น สถาบันพระปกเกล้า สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้น

2) เครือข่ายภาคธุรกิจเอกชน เช่น สภาหอการค้า สภาอุตสาหกรรม สมาคมผู้ส่งออก เครือข่าย SME ฯลฯ

3) เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น เครือข่ายเพื่อนตะวันออก เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ เครือข่ายด้านแรงงานสวัสดิการสังคม เครือข่ายมูลนิธิ YMCA ฯลฯ

4) เครือข่ายภาคประชาชน เช่น เครือข่ายปราชญ์อีสาน เครือข่ายประมงพื้นบ้าน เครือข่ายสมัชชาคนจน เป็นต้น

รูปแบบของเครือข่าย

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้แบ่งรูปแบบของเครือข่ายออกเป็น 2 รูปแบบ คือ

1. **เครือข่ายแบบแนวตั้ง** หมายถึง สถานภาพและฐานะของคนในแต่ละลำดับชั้น จะเรียงจากสูงไปหาลำดับต่ำ ผู้ที่อยู่ในลำดับสูงจะมีฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์ และผู้ที่อยู่ข้างล่างก็มีฐานะเป็นผู้ได้อุปถัมภ์ และเมื่อผู้อุปถัมภ์ต้องการความช่วยเหลือบางอย่างจากผู้ได้อุปถัมภ์ ก็สามารถจะระดมได้จากลูกข่ายของตน ส่วนผู้ที่อยู่ข้างล่างก็สามารถจะขอทรัพย์สินเงินทอง หรือบริการบางอย่าง

เมื่อตนขาดแคลนได้ เป็นที่น่าสังเกตว่า การแลกเปลี่ยนระหว่างชั้นนี้ มีลักษณะไม่เสมอภาคเท่าเทียมกัน

2. **เครือข่ายแบบแนวนอน** หมายถึง ฐานะและสถานภาพของคนในทุกกลุ่มที่เข้ามาเป็นเครือข่ายกันนั้น มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน การแลกเปลี่ยนทรัพย์สินหรือบริการต่างๆ มีลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถ้อยที่ถ้อยอาศัย เครือข่ายแบบแนวนอนนี้ อาจเป็นการติดต่อกันเองระหว่างกลุ่ม 2 กลุ่ม ในกรณีที่ไม่ซับซ้อนนัก โดยไม่ต้องมีตัวกลาง หรือในกรณีที่มีความซับซ้อนมากขึ้น มีหลายกลุ่มมากขึ้น ก็อาจจะมีแม่ข่ายเป็นตัวประสาน แต่สถานภาพของแม่ข่ายก็เสมอภาคเท่าเทียมกับคนอื่นๆ

ตัวอย่างของเครือข่ายแบบแนวตั้งนั้น ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานของรัฐบาลกับชาวบ้าน หรือนายจ้างกับลูกจ้าง เป็นต้น ส่วนตัวอย่างของเครือข่ายแบบแนวนอน ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างตัวชาวบ้านเองกับครอบครัว ชาวบ้านกับเครือญาติ ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้าน เป็นต้น

โครงสร้างของเครือข่าย

กาญจนา แก้วเทพ (2551) กล่าวว่า โครงสร้างของเครือข่าย เป็นปัจจัยที่จะให้หลักประกันเรื่องความยั่งยืนของเครือข่าย และเป็นประจักษ์ "โครงกระดูกของร่างกาย" เมื่อเวลาที่เราจะพิจารณา "โครงสร้าง" ของเครือข่ายนั้น เราจะมองใน 4 ส่วน ซึ่งอาจเทียบได้กับการทำแผนที่ (map) หรือ ทีมฟุตบอล ซึ่งเราต้องรู้ส่วนประกอบ 4 ประการ คือ

1. **ขนาดของเครือข่าย (size)** ขนาดของเครือข่ายจะเป็นตัวกำหนดเรื่องรูปแบบการจัดวางโครงสร้างและการบริหารจัดการ

2. **ส่วนประกอบย่อย (elements)** หากเทียบกับแผนที่ ส่วนนี้ก็คือ จังหวัดต่างๆ หากเป็นทีมฟุตบอล ส่วนนี้ก็คือ นักฟุตบอล โค้ช กรรมการ คนดู ฯลฯ

3. **ตำแหน่ง (position)** ในการทำแผนที่นั้น เราจำเป็นต้องรู้ว่า จังหวัดต่างๆ นั้น ตั้งอยู่ตรงส่วนไหนของแผนที่ เช่นเดียวกับทีมฟุตบอล ที่เราต้องรู้ว่า นักฟุตบอลคนใดเล่นตำแหน่งใด

4. **เส้นสาย (relation)** ในการทำแผนที่ก็หมายถึงถนน แม่น้ำ ภูเขา ที่เชื่อมต่อระหว่างจังหวัดที่อยู่ในตำแหน่งต่างๆ สำหรับในเรื่องโครงสร้างเครือข่ายนั้น จะมีเส้นสายอยู่ 2 เส้นประกบ

ควบคู่กันไปเพื่อยึดโยงส่วนประกอบย่อยของเครือข่ายไว้ด้วยกัน คือ **เส้นสายสัมพันธ์** (social relation) เช่น ใครเป็นที่น้องใคร ใครเป็นเพื่อนใคร ใครเป็นผู้มีพระคุณกับใคร ฯลฯ และ **เส้นสายการสื่อสาร** (communication) ได้แก่ การติดต่อสื่อสารระหว่างตำแหน่งต่างๆ

การบริหารจัดการเครือข่าย

การบริหารจัดการเครือข่าย ถือว่าเป็นหัวใจที่สำคัญไม่น้อยกว่ากระบวนการอื่นๆ ของการทำงานลักษณะเครือข่าย การบริหารเครือข่ายงานพัฒนาไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัวไม่มีแม้กระทั่งแนวทางที่อาจจะยอมรับเอามาใช้ทั่วไปได้ เพราะว่าปกติแต่ละเครือข่ายจะประดิษฐ์คิดค้นวิธีการบริหารของตนเองให้เหมาะสมกับสมาชิกและสภาพการณ์แวดล้อม กระบวนการคิดค้นนี้มักจะมีลักษณะลองผิดลองถูก (อ้างถึงใน วัลย์ลดา วรกานตศิริ และคณะ, 2547)

แนวทางในการจัดการเครือข่ายมีหลักการที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1. การพิจารณาสภาพของเครือข่ายว่าอยู่ในช่วงใดของวงจรชีวิต
2. การบริหารที่สร้างโดยภาครัฐและภาคเอกชน/ชุมชน มีเงื่อนไข ค่านิยมและวัฒนธรรมที่ต่างกัน การก่อรูปเครือข่าย อาจเกิดได้จาก 2 แนวทางใหญ่ๆ คือ รัฐมีส่วนเป็นผู้ริเริ่ม และเครือข่ายที่ประชาชนเป็นแกนนำจัดตั้ง

Badaracco (1998, อ้างถึงใน วัลย์ลดา วรกานตศิริ และคณะ, 2547) เสนอว่า จุดเริ่มต้นในการที่จะเข้าใจการบริหารจัดการเครือข่าย ก็คือ การตรวจสอบปัจจัยที่สนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อการเกิดประสิทธิผลของเครือข่าย เช่น การสื่อข้อความและการสร้างความรู้ในการทำงานภายในองค์กร ปัจจัยเหล่านี้มีความสำคัญหรือมีน้ำหนักไม่เท่ากันในแต่ละสถานการณ์ ขึ้นอยู่กับ

1. ความชัดเจนในเป้าหมายของเครือข่าย
2. แรงจูงใจที่จะสร้างและแบ่งปันความรู้ในการทำงาน
3. การมีทรัพยากรต่างๆอย่างเพียงพอ รวมถึงการมีทรัพยากรที่มีคุณภาพด้วย
4. การมีผู้นำที่ให้ความสำคัญต่อความสำเร็จของเครือข่าย
5. การทำงานเป็นทีมและการมีความผูกพันต่อความสำเร็จของเครือข่ายในทุกระดับขององค์กรที่เป็นเครือข่าย
6. การสนับสนุนระหว่างกัน รวมทั้งความพร้อมที่ล้มเหลวหรือประสบความสำเร็จร่วมกัน

7. ความไว้วางใจกัน

เครือข่ายเป็นองค์กรประเภทหนึ่ง เครือข่ายจะบรรลุเป้าหมายของการจัดตั้งได้ต้องอาศัยการบริหารจัดการที่ดี หากจะถามว่าการบริหารจัดการที่ดีควรมีลักษณะเช่นไร ซึ่งไม่มีคำตอบที่สำเร็จรูป อย่างไรก็ตาม การที่จะบ่งบอกว่าการบริหารจัดการของเครือข่ายให้บรรลุเป้าหมายได้นั้น จะต้องพิจารณาถึงประเด็นการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังขององค์กรสมาชิก ปัญหาในการทำงานเครือข่าย เกณฑ์ที่ใช้วัดประสิทธิผลของเครือข่าย เป็นต้น ดังนั้นคำถามที่น่าจะต้องถามในการบริหารจัดการเครือข่าย ได้แก่

- 1) ปัญหาในการทำงานเครือข่ายมีอะไรบ้าง
- 2) เกณฑ์อะไรที่จะนำไปใช้ในการวัดประสิทธิผลของเครือข่าย
- 3) จะบริหารจัดการเครือข่ายอย่างไร บทบาทขององค์กรภาคี เครือข่ายควรมีอะไรบ้าง
- 4) มีความแตกต่างกันอย่างไรระหว่างการบริหารเครือข่ายชนิดต่างๆ เช่น เครือข่ายตามกิจกรรม เครือข่ายตามพื้นที่ หรือเครือข่ายที่มี “แม่ข่าย” และเครือข่ายที่ไม่มีแม่ข่าย
- 5) องค์กรประกอบความสำเร็จในการทำงานแบบเครือข่าย

กระบวนการทำงานของเครือข่าย

การทำงานร่วมกัน ถือได้ว่าเป็นภารกิจที่สำคัญของการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย กล่าวคือ ความเป็นเครือข่ายมีความสัมพันธ์กับงานและสัมพันธ์ภาพระหว่างกัน ซึ่งงาน/ภารกิจและความ เป็นภาคีต่อกันนั้น จะนำไปสู่การเรียนรู้และการสร้างกระบวนการความเคลื่อนไหวทางสังคม ดังนั้นกระบวนการทำงานของเครือข่าย สามารถพิจารณาได้จากการทำงาน สัมพันธภาพ การเรียนรู้และความเคลื่อนไหวที่นำไปสู่การจัดการกับสิ่งต่างๆ ภายใต้บริบทที่เกิดขึ้น โดยแต่ละเครือข่ายก็มีกระบวนการทำงานที่แตกต่างกันไปตามสถานการณ์และเป้าหมายที่กำหนด กระบวนการทำงานของเครือข่าย มีลักษณะร่วมกันใน 4 ประเด็น คือ (พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, 2547)

1. กระบวนการทำงานที่เชื่อมประสานจากจุดเล็กและขยายไปสู่หน่วยใหญ่ ในกระบวนการทำงานของเครือข่ายนั้น ไม่ว่าจะ เป็นเครือข่ายระดับใดหรือประเภทใด สิ่ง ที่เครือข่ายต่างๆ ดำเนินการในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ การทำงานที่เชื่อมประสานจากประเด็น เล็กๆ แล้วขยายไปสู่การทำงานที่หลากหลายขึ้น โดยเป็นการขยายทั้งกิจกรรม พื้นที่ และเป้าหมาย

การดำเนินการ กล่าวคือ เป็นกระบวนการทำงานที่ต่อยอดจากฐานงานเดิมที่กลุ่มเครือข่ายนั้นมีอยู่ และเป็นการแสวงหาแนวร่วมใหม่ เครือข่ายใหม่ ที่จะช่วยให้เครือข่ายนั้นได้มีความรู้ ประสบการณ์ และมีพลังอำนาจในการต่อรองกับกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ โดยเป็นการที่ทุกฝ่ายเข้ามาศึกษา เรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ และพัฒนากิจกรรมร่วมกัน

การเริ่มต้นจากจุดเล็กและขยายเป็นหน่วยใหญ่ เป็นกระบวนการหนึ่งของการทำงานใน เครือข่าย โดยเป็นทั้งขั้นตอนของการก่อตัวและกระบวนการทำงาน ซึ่งเครือข่ายที่มีการพัฒนา อย่างต่อเนื่องและมีความเข้มแข็งนั้น ส่วนหนึ่งมาจากการไม่มองข้ามในจุดเล็ก เริ่มต้นจากการ ทำงานในสิ่งที่รู้และเข้าใจแล้วค่อยๆ เชื่อมประสานกับองค์กรอื่น เครือข่ายอื่นในประเด็นกิจกรรมที่ หลากหลาย ซึ่งเป็นผลให้การทำงานของเครือข่ายนั้นมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับ สถานการณ์ในพื้นที่มากขึ้น และกระบวนการทำงานที่เชื่อมประสานของเครือข่ายในลักษณะนี้ เป็นการทำงานที่ควบคู่กันไปทั้งการทำงานในระดับพื้นที่และการสานต่อไปในระดับนโยบาย

นอกจากนี้ในกระบวนการทำงานของเครือข่ายนั้น เครือข่ายส่วนใหญ่จะใช้วิธีการทำงานที่ หลากหลาย เช่น การใช้พื้นที่เป็นสถานที่ดำเนินการ การใช้ประเด็นปัญหาเป็นกิจกรรมในการ ขับเคลื่อนการใช้ศูนย์ประสานงานเป็นที่รวบรวมข้อมูล ฯลฯ ซึ่งกระบวนการทั้งหมดเน้นการใช้ ความรู้ ประสบการณ์ที่มีอยู่ มาร่วมกันคิด ร่วมกันทำ โดยมีการปรับเปลี่ยนวิธีการไปตาม สถานการณ์ที่เกิดขึ้น ทั้งนี้อาจประยุกต์การใช้วิธีการต่างๆ ในแต่ละช่วงของเครือข่าย ดังนี้

1) ในช่วงการก่อตัวของเครือข่ายเพื่อหาแนวร่วมในการพัฒนากิจกรรมนั้น ผู้ประสานเครือข่ายหรือแกนนำกลุ่ม จะต้องใช้วิธีการค้นหาแกนนำ หาแนวร่วมอุดมการณ์ การ แสวงหารูปแบบการสื่อสารที่เหมาะสม และการจัดระบบองค์กร เพื่อให้กระบวนการก่อตัวนั้น เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

2) ในระยะขยายตัว จะใช้วิธีการประสานความร่วมมือ การกำหนดกิจกรรมที่เหมาะสม กับระดับความสัมพันธ์ รวมทั้งการหาความรู้ใหม่ เทคนิคใหม่ ในการพัฒนาเครือข่าย

3) ในช่วงการเคลื่อนไหวทางสังคมหรือการจัดกิจกรรม เครือข่ายจะต้องมีความพร้อมใน เรื่องของข้อมูล ทุน การจัดการ และแนวร่วมที่หลากหลาย เพื่อให้การทำงานนั้นมีความต่อเนื่อง

4) ในช่วงหลังจากการดำเนินการตามเป้าหมายแล้ว จำเป็นต้องมีการรักษาพันธกรณี ความสัมพันธ์และการสื่อสารที่เป็นระบบ เพื่อให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวแบบใหม่ และเพื่อมิให้

เครือข่ายอยู่ภาวะถดถอย โดยการเพิ่มเติมความรู้ การถอดบทเรียน หรือการประเมินตนเองอยู่ตลอดเวลา ด้วยวิธีการทำงานที่หลากหลาย จะทำให้เครือข่ายมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง สามารถปรับเปลี่ยนตนเอง เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น นอกจากนี้ ในการใช้วิธีการที่หลากหลายของเครือข่ายนั้น ยังหมายถึงการใช้เทคนิค วิธีการ และเครื่องมือที่มีความแตกต่างในการจัดการกับประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น รวมทั้งการจัดการเครือข่าย

2. **การรักษาสัมพันธภาพที่สร้างความรู้ ความหมาย และโลกทัศน์ร่วมกัน** การที่เครือข่ายจะดำเนินการต่อไปได้นั้น การรักษาสัมพันธภาพระหว่างสมาชิกและภาคีในเครือข่ายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะถ้าไม่มีการรักษาสัมพันธภาพระหว่างกันแล้ว กิจกรรมและความเคลื่อนไหวของเครือข่ายอาจมีการยุติลง เพราะขาดภาคีร่วมดำเนินการ ดังนั้น ในกระบวนการทำงานและการจัดการเครือข่ายจะต้องคำนึงถึงการรักษาสัมพันธภาพที่สร้างความรู้ ความหมาย และโลกทัศน์ร่วม กล่าวคือ หลังจากทีภาคีในเครือข่ายเห็นความจำเป็นของเครือข่ายว่า มีประโยชน์ต่อการพัฒนาเครือข่ายและการพัฒนาสังคม สิ่งทีคนในเครือข่ายนั้นจะพึงมีต่อกัน คือ การสร้างความรู้ และความหมายในการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน เพราะคนในเครือข่ายเดียวกันย่อมจะรู้ความหมายของเครือข่ายมากกว่าคนอื่นๆ การสร้างความรู้ ความหมายภายในเครือข่ายเป็นการสร้างโลกทัศน์หรือมุมมองในการพัฒนาเครือข่ายให้เข้มแข็ง และเป็นการขยายแนวคิดและกระบวนการให้กว้างขวางออกไป โดยการสื่อสารจะเป็นช่องทางที่นำไปสู่การสร้างพันธกรณีและการประสานผลประโยชน์ร่วมกัน การสื่อสารทั้งทางตรงและทางอ้อมของปัจเจกบุคคล กลุ่มองค์กร จะทำให้เครือข่ายมองเห็นภาพความเคลื่อนไหว และการสร้างความรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งสามารถนำไปพัฒนาความเป็นเครือข่ายให้มีความเข้มแข็งในการรักษาสัมพันธภาพเพื่อสร้างความรู้ ความหมาย และโลกทัศน์ร่วมนั้น สิ่งที่มีความสำคัญในการรักษาสัมพันธภาพ คือ การสื่อสารระหว่างสมาชิกและภาคีในเครือข่ายเพื่อให้ฝ่ายต่างๆ ได้มีโอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการทำงานร่วมกัน ดังนั้น

- 1) การสื่อสารจะทำให้สมาชิกในเครือข่ายมีโอกาสรับรู้ (perception) เกี่ยวกับข้อมูลข่าวสารต่างๆ ได้ทั่วถึง
- 2) การสื่อสารเป็นส่วนสำคัญในการสร้างแรงบันดาลใจ (inspiration) ใ้บุคคลร่วมมือกันค้นหาเป้าหมายร่วมกัน (shared goal)
- 3) การสื่อสารเป็นแนวทางที่ทำให้สมาชิกในเครือข่ายได้มีโอกาสเรียนรู้ (learning) ความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ และพฤติกรรมของกันและกัน การแลกเปลี่ยน (exchange) ข้อมูล

และข้อคิดต่างๆ การฝึกเปิดใจกว้าง (open mind) เพื่อยอมรับฟังความคิดเห็นและพฤติกรรม ตลอดจนการพัฒนาสัมพันธภาพระหว่างกัน (relationship development) และร่วมมือกันทำงาน ให้บรรลุเป้าหมาย

4) การสื่อสารมีส่วนสำคัญในการค้นหาและพัฒนา "อัตลักษณ์" (identity) และ บุคลิกลักษณะ (character) ร่วมกันของสมาชิกในเครือข่ายและเป็นช่องทางในการนำเสนอ อัตลักษณ์และบุคลิกลักษณะดังกล่าวสู่สังคมภายนอก

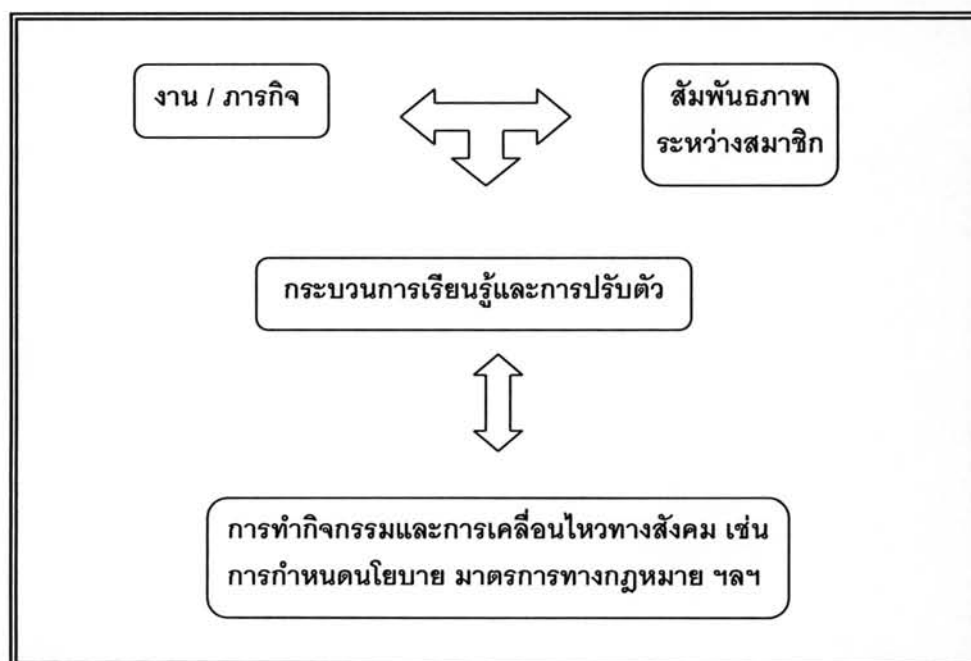
3. การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัว เมื่อเครือข่ายมีการทำงานและ มีการรักษาสัมพันธภาพที่สร้างสื่อความหมายร่วมกันแล้ว การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวเข้าหากัน เป็นสิ่งที่เครือข่ายส่วนใหญ่ได้ดำเนินการ เพราะการเรียนรู้และการปรับ บบบาทเข้าหากันนั้นเป็นทั้งแนวคิดและวิธีการปฏิบัติ กล่าวคือ การที่เครือข่ายจะมีความเติบโต และมีความมั่นคงจะต้องมีการแสวงหาความรู้ มีการสะสมประสบการณ์ และมีการปรับบทบาท ในการสร้างความสัมพันธ์และการทำงานร่วมกับกลุ่ม องค์กร เครือข่าย และหน่วยงานอื่นๆ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการสร้างความรู้ใหม่ วิธีการใหม่ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น รวมทั้งเพื่อให้เกิดการยอมรับ ในกระบวนการทำงานที่หลากหลาย ซึ่งการเสริมสร้างกระบวนการการเรียนรู้ นั้น สามารถใช้ เทคนิคและวิธีการต่างๆ เช่น การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การพัฒนาผู้นำ การศึกษาแบบเจาะลึก ในพื้นที่ และการถอดบทเรียนร่วมกัน เป็นต้น

กระบวนการดังกล่าว เป็นกระบวนการเพื่อเสริมสร้างความเข้าใจในความหมายของ เครือข่ายที่จะต้องมีการศึกษาเรียนรู้ การประสานความร่วมมือ และการรักษาผลประโยชน์ร่วมกัน ในที่นี้หมายถึง การพึ่งพาอาศัยทั้งในด้านทุน ความรู้ ประสบการณ์ ที่สำคัญคือ ความร่วมมือ เพราะไม่มีเครือข่ายใดจะมีศักยภาพในการพัฒนาที่สมบูรณ์ ดังนั้น การเรียนรู้และการปรับบทบาท เข้าหากันจึงเป็นกระบวนการทำงานของเครือข่ายทางสังคม

4. การพัฒนากิจกรรมและความเคลื่อนไหวเพื่อสร้างขบวนการทางนวัตกรรม และวาทกรรมในการพัฒนา ความเป็นเครือข่ายในยุคใหม่ นอกจากจะเป็นการสร้างความเป็น ภาควิชาสัมพันธ์กันของนวัตกรรมการเรียนรู้ เช่น เครือข่ายอินเทอร์เน็ต เครือข่ายทางอากาศของ วิทยุร่วมด้วยช่วยกันแล้ว การสร้างความเป็นเครือข่ายดังกล่าว ยังก่อให้เกิดกระบวนการทำงาน รูปแบบใหม่ที่ผู้คนในสังคมไม่จำเป็นต้องเห็นหน้าตา และพบปะซึ่งกันและกันหรืออาศัยพื้นที่ ดำเนินการ เพียงแต่มีความรู้สึกร่วมว่า จะต้องร่วมมือและช่วยเหลือพึ่งพากัน ก็สามารถสร้างความ เป็นเพื่อน เป็นพี่ เป็นน้อง และความเป็นเครือข่ายได้ การเกิดขึ้นของนวัตกรรม เป็นกระบวนการ

ทำงานของเครือข่ายในรูปแบบใหม่ ที่เน้นการประสานความร่วมมือและการช่วยเหลือพึ่งพาใน
 คราวที่จำเป็นเท่านั้น โดยที่ต่างคนต่างอยู่และทำงานของตนแต่เมื่อมีปัญหาเกิดกับสังคมทุกฝ่ายก็
 มาร่วมมือกัน โดยการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการติดต่อสื่อสาร กระบวนการดังกล่าว
 ก่อให้เกิดวาทกรรมในการพัฒนาที่จะนำไปสู่การสร้างความรู้ ความเข้าใจในสิ่งใหม่ โดยการใช้
 วาทกรรมใหม่ๆ ขึ้นมาทดแทนคำพูดเดิมๆ เช่น ประชาสังคม ประชารัฐ การบริหารแบบบูรณาการ
 เป็นต้น ซึ่งความหมายที่แท้จริง ก็คือ การจัดการที่มีประสิทธิภาพขององค์กร และการใช้
 ยุทธศาสตร์ที่เหมาะสม

กระบวนการทำงานของเครือข่ายดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า เครือข่ายเป็นกลยุทธ์
 ที่สำคัญในการประสานความร่วมมือ เป็นการทำงานด้วยถ้อยทีถ้อยอาศัยระหว่างสมาชิกและภาคี
 ร่วม โดยมีจุดเริ่มต้นจากการทำงานในพื้นที่และประเด็นเล็กๆ แล้วขยายกระบวนการเป็นเครือข่าย
 ที่กว้างออกไป พร้อมทั้งแสวงหาความรู้ใหม่ วิธีการใหม่ที่เหมาะสมกว่า โดยมีระบบการสื่อสารและ
 นวัตกรรมใหม่เป็นเครื่องมือที่จะสร้างความหมายและความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ซึ่งสามารถสรุปเป็น
 แผนภาพ ดังนี้

ภาพที่ 3 : กระบวนการทำงานของเครือข่าย

พระมหาสุทิตย์ อามภโร. เครือข่าย : ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อ
 ชุมชนเป็นสุข (สรส.), กรุงเทพฯ . 2547 หน้า 103

ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และชัยวัฒน์ ภิระพันธ์ (2546) ได้เสนอข้อควรคำนึงในการทำงาน และการจัดการเครือข่ายไว้ 5 ขั้นตอน คือ

1. เครือข่ายประกอบด้วยสมาชิกที่หลากหลาย กล่าวคือ สมาชิกในเครือข่ายส่วนใหญ่ มีความสนใจในการทำงาน มีแนวคิด วิธีการ มีเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ที่หลากหลาย ดังนั้นในการดำเนินการกับบุคคลฝ่ายต่างๆ ในเครือข่าย จึงต้องคำนึงถึงความหลากหลายของสมาชิก

2. เครือข่ายที่ดีและมีประสิทธิภาพนั้นจะต้องมีชีวิตชีวา กล่าวคือ ควรมีกระบวนการที่เกื้อหนุนความสามารถของสมาชิกในฐานะปัจเจกบุคคลให้สูงขึ้น เพื่อให้ปัจเจกบุคคลได้พัฒนาตนเอง และพัฒนากลุ่มและเครือข่ายให้ไปสู่เป้าหมายของสังคมร่วมกัน โดยความมีชีวิตชีวานั้น ยังหมายถึงการมีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง การมีความเคลื่อนไหวของข้อมูลข่าวสาร และการรักษาความสัมพันธ์ของมวลสมาชิก

3. เครือข่ายที่ดีและมีประสิทธิภาพจะต้องมีการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร กล่าวคือ เครือข่ายจะต้องมีการจัดการกับข้อมูลข่าวสาร มีการกระจายระบบสารสนเทศแก่สมาชิกที่สามารถให้ความหมาย หรือมุมมองในการดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย ซึ่งข้อมูลสารสนเทศนั้นจะต้องมาจากการวิเคราะห์บนฐานข้อมูลที่มีความจำเป็นต่อการพัฒนาเครือข่าย

4. เครือข่ายจำเป็นต้องมีชุมทาง (hub) ที่หลากหลาย โดยชุมทางหรืออาจเรียกว่า "ศูนย์ประสานงาน" ควรมีกระจายอยู่ในสถานที่ต่างๆ และทำหน้าที่สื่อสารเรื่องราวให้สมาชิกทราบ โดยเฉพาะข้อมูลเชิงยุทธศาสตร์ และกิจกรรมความเคลื่อนไหวของเครือข่าย

5. เครือข่ายจำเป็นต้องมีผู้จัดการเครือข่าย (network manager) เพื่อช่วยเหลือดูแลกิจกรรมและประเมินความต้องการของสมาชิกในเครือข่าย โดยการสนับสนุนการบริการต่างๆ ที่สมาชิกต้องการ เช่น ช่วยจัดระบบข้อมูลข่าวสาร การกำหนดยุทธศาสตร์และเป้าหมายในการทำงาน ตลอดจนช่วยวิเคราะห์ระบบและสภาวะแวดล้อมต่างๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน โดยผู้จัดการเครือข่ายอาจเป็นเพียงผู้ที่สมาชิกในเครือข่ายมอบหมายให้ดำเนินการแทนสมาชิกในบางช่วงเท่านั้น นอกจากนี้ เครือข่ายควรมีทีมจัดการ ที่มีความรู้ความสามารถ มีความคิดสร้างสรรค์ และสามารถเรียนรู้ได้เร็ว รอบรู้ต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น รวมทั้งสามารถจัดการ "ชุมทาง" ที่เป็นพื้นที่ทำงานของเครือข่ายในท้องถิ่นต่างๆ

ผู้จัดการเครือข่าย มีหน้าที่ในการดูแลรักษาเครือข่ายดังนี้ (ธนา ประมุขกุล, 2544)

1. ช่วยสร้างแรงจูงใจและกระตุ้นสมาชิกรวมตัวกันทำงาน โดยมีกิจกรรมเป็นสื่อ เช่นการประชุมประจำปี การจัดเวทีแลกเปลี่ยนข้อมูล การแก้ปัญหาาร่วมกัน การวางแผนและดำเนินการจัดกิจกรรมใหม่

2. สมาชิกแกนนำต้องเปิดโอกาสให้มีการสื่อสารระหว่างกัน ส่งข่าวผ่านจดหมาย ข่าวของเครือข่าย มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกัน เก็บรวบรวมข้อมูลและตั้งเป็นศูนย์ข้อมูลของเครือข่ายเพื่อให้สมาชิกเข้าถึง

3. สร้างความรักความผูกพันและความไว้นับถือใจระหว่างคนในกลุ่มสมาชิก เริ่มจัดกิจกรรมง่าย ๆ ที่มีโอกาสประสบความสำเร็จร่วมกันก่อน มีกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรในกลุ่มสมาชิกเป็นประจำ จัดเวทีให้มีการพูดคุยกันอย่างตรงไปตรงมาเมื่อเกิดปัญหาขัดแย้งระหว่างกลุ่มสมาชิก จัดกิจกรรมส่งต่องานที่เกี่ยวข้อง

4. จัดให้มีกระบวนการตัดสินใจโดยให้สมาชิกทุกกลุ่มมีส่วนร่วม พยายามสร้างสภาพแวดล้อมให้มี การเสนอความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ ไม่รวบอำนาจ ควรแบ่งกันเป็นผู้นำตามความถนัด ทำการรวบรวมข้อมูลจากสมาชิกทุกกลุ่มก่อนการตัดสินใจเพื่อทำให้เกิดการยอมรับและเต็มใจที่จะนำผลการตัดสินใจของเครือข่ายไปปฏิบัติ

5. วางแผนในการประสานงานระหว่างสมาชิก และเชื่อมต่อกับเครือข่ายอื่นๆ จัดระบบการประสานงานให้คล่องตัวและทั่วถึง การประสานงานถือเป็นหน้าที่หลักของสมาชิกแกนนำ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการสนับสนุนทุกระดับให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

ปัจจัยความสำเร็จในการดำเนินงานของเครือข่าย

ธนา ประมุขกุล (2547) กล่าวว่า ความสำเร็จของเครือข่ายจะต้องประกอบด้วยปัจจัยเหล่านี้

1. **ความเข้าใจ** เครือข่ายที่สร้างขึ้นและล้มไปอย่างรวดเร็วในเวลาต่อมา มีสาเหตุสำคัญประการแรก มาจากการที่เครือข่ายไม่สามารถสร้างความเข้าใจให้ตรงกันได้ระหว่างมวลสมาชิก โดยอาจเป็นความไม่เข้าใจต่อวัตถุประสงค์ของเครือข่าย ตั้งแต่เริ่มต้นหรือเป็นความไม่เข้าใจในบทบาทของสมาชิกที่ตนเองเป็นอยู่นั้นว่ามีบทบาทอย่างไร เป็นบทบาทหลักหรือบทบาทสนับสนุน ดังนั้นเมื่อเครือข่ายที่สร้างขึ้นได้ดำเนินการไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง สมาชิกที่ไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ก็อาจถอนตัวออกไป ด้วยเห็นว่าเครือข่ายไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของตนเอง

หรือสำหรับสมาชิกที่ไม่เข้าใจบทบาทของแต่ละส่วน ก็อาจเกิดเป็นความสับสนว่า กิจกรรมแต่ละกิจกรรม ใครควรเป็นแกนหลักและใครควรเป็นผู้สนับสนุน เช่น หน่วยงานภาครัฐก็ไปทำบทบาทการเป็นแกนหลัก

2. **ความเป็นประชาธิปไตย** การที่สมาชิกทุกคนในเครือข่ายมีอิสระทางความคิด สิ่งที่ตามมาคือ ความหลากหลายที่มีทั้งคล้ายคลึงกันและแตกต่างกันของความคิดที่แสดงออกมานั้น จุดเริ่มต้นที่จะทำให้ความแตกต่างเหล่านี้อยู่ด้วยกันได้อย่างราบรื่น คือ การให้เกียรติยอมรับความคิดเห็นของกันและกัน ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกทั้งหลายได้เห็นทางเลือกอื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากที่ตนคิดเห็นตามประสบการณ์ที่จำกัดของแต่ละบุคคลและเมื่อได้เกิดปฏิสัมพันธ์ ทางความคิดระหว่างกันแล้ว จุดเด่น จุดด้อยของแต่ละทางเลือกจะได้รับการวิเคราะห์หรืออย่างเป็นเหตุเป็นผล เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่เป็นผลจากการหลอมรวมของทุกความคิดมาเป็นทางเลือกที่เหมาะสมที่สุด บนพื้นฐานการยอมรับของสมาชิกโดยรวม

3. **ความจริงใจ** เนื่องจากการทำงานในเครือข่าย เน้นการประสานงานในแนวราบ ไม่เน้นการบังคับสั่งการ ดังนั้นผู้ที่ป็นสมาชิกจึงต้องเข้ามาด้วยความสมัครใจ และมีความจริงใจในการทำงานร่วมกัน โดยเห็นประโยชน์ร่วมตามที่เครือข่ายกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ ซึ่งบางครั้งประโยชน์ร่วมที่จะเกิดขึ้นได้นั้น อาจหมายถึงผลรวมของการเสียสละที่มาจากสมาชิกแต่ละส่วนนั่นเอง

4. **การจัดการ** ไม่ว่าในเครือข่ายใหญ่หรือเล็ก สมาชิกมากหรือน้อย การจัดการยังคงเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในความสำเร็จขององค์กรเสมอ และสำหรับการจัดการเครือข่ายที่มีพื้นฐานสมาชิกหลากหลายมารวมกันโดยอิสระ โดยไม่ถือการสั่งการเป็นกลไกหลักนั้น การจัดการจะมีความสำคัญยิ่งขึ้นไปอีก ความยืดหยุ่นในการจัดการให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งในการจัดการเครือข่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ที่เครือข่ายต้องติดต่อประสานงานกับกลุ่มองค์กรภายนอกอื่นๆ ที่อยู่นอกเหนือจากการจัดการของเครือข่าย

5. **การสื่อสาร** การสื่อสารคือตัวกลางที่ทำให้เครือข่ายสามารถเชื่อมโยงติดต่อถึงกันได้ โดยเป็นที่ทราบกันเป็นอย่างดีว่า การสื่อสารที่มีประสิทธิผลไม่ควรจะเป็นแบบทางเดียว เพราะนั่นคือ ระบบสั่งการ การสื่อสารที่มีประสิทธิผลในเครือข่ายจะต้องมีลักษณะหลากหลายช่องทางเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกกันเองได้โดยอิสระ เพื่อเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันให้มากที่สุด แม้ว่าเครือข่ายจะมีระบบการสื่อสารหลักผ่านทางผู้ประสานงานอยู่ก็ตาม แต่ไม่ควร

กำหนดเป็นระบบการสื่อสารที่ตายตัวว่าต้องผ่านเป็นขั้นเป็นตอนตามนั้น เพราะการกำหนดเช่นนี้อาจทำให้เครือข่ายต้องเข้าไปติดอยู่ในระบบที่มากขึ้นตอนที่สร้างขึ้นมาจากตัวเองอีก ทั้งๆ ที่เครือข่ายก็พยายามจะหลีกเลี่ยงออกมาจากกรอบที่เป็นปัญหาของระบบอยู่แล้ว

Scheuing Eberherd (1994 อ้างถึงใน นฤมล นิราธร, 2542) กล่าวถึงความสำเร็จของการทำงานแบบเครือข่ายว่า ไม่ได้ตัดสินเพียงการหาเครือข่ายเท่านั้น แต่จะต้องมองให้ไกลถึงผลสำเร็จของงานจากองค์กรเครือข่ายด้วย สิ่งสำคัญต่อความสำเร็จในการทำงานเครือข่าย ได้แก่

1. **การมีพันธะสัญญาที่หนักแน่นระหว่างกัน** หมายถึง การมีอุดมการณ์และความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นแล้ว ยังหมายถึงการมีมิตรภาพที่ใกล้ชิด มีสายสัมพันธ์ระหว่างกันด้วยการมีมิตรภาพและสายสัมพันธ์นั้น มิใช่สิ่งที่จะสร้างได้ข้ามคืน แต่หมายถึง การผ่านกระบวนการทำงาน ความสำเร็จ ความล้มเหลวร่วมกัน และร่วมปรึกษาหารือกันอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ

2. **การพัฒนาอยู่ตลอดเวลา** เครือข่ายการทำงาน จะมีประโยชน์อย่างเต็มศักยภาพ ก็ต่อเมื่อแต่ละองค์กรที่มาพร้อมเป็นเครือข่ายมีการปรับปรุงพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา

3. **การรักษาพันธกรณีระยะยาว** คือ การสร้างพันธกรณีระยะยาวมีความเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบในข้อแรก เพราะการปรับปรุงพัฒนาอยู่ตลอดเวลาต้องการข้อผูกพันระยะยาวเพื่อที่จะสามารถแลกเปลี่ยนทรัพยากรการทำงานร่วมกัน และสร้างผลงานที่เป็นประโยชน์ รวมถึงการระดมทุนในระยะยาว นอกจากนี้ "การติดต่อสื่อสาร" เป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะรักษาความสัมพันธ์ในการสร้างมิตรภาพ การร่วมสุขร่วมทุกข์ และประวัติศาสตร์

4. **การเสริมพลังการทำงาน** ได้แก่ การสนับสนุนให้องค์กรเครือข่ายได้มีโอกาสแสดงความสามารถ ตลอดจนใช้วิจารณ์ญาณของตนในการร่วมคิด ร่วมแก้ปัญหาต่างๆ เช่น การหาทุน การจัดกิจกรรมเสริมสร้างความสัมพันธ์ การเสริมทักษะ การสร้างเครือข่ายให้แก่ผู้ปฏิบัติงาน และการสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยงานทางวิชาการต่างๆ นอกจากนี้การเสริมพลังในการทำงานยังหมายถึง ความสามารถในการจัดหาทรัพยากรในลักษณะที่จำเป็นต่อการทำงานของเครือข่าย

5. **ภาวะผู้นำ** เป็นสิ่งที่มีความสำคัญไม่น้อยกว่าองค์ประกอบใดๆ ภาวะผู้นำ หมายถึง การสร้างวิสัยทัศน์ในเชิงกลยุทธ์ รวมทั้งการชักจูงที่โน้มน้าวให้ผู้อื่นเห็นความสำคัญของสิ่งที่จะทำงานร่วมกันและยังหมายถึงการจัดหาทรัพยากรที่จำเป็นต่อการทำงาน เพื่อเสริมสร้าง

ความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายและผลสำเร็จของงาน นอกจากนี้ ผู้นำจะต้องมีความซื่อสัตย์ สุจริต ขยัน เสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

ขนิษฐา กาญจนรังสีนนท์ (2547) ได้กล่าวถึง ลักษณะบ่งชี้ซึ่งคุณภาพความเข้มแข็งของ เครือข่ายไว้ดังนี้

1. **สัมพันธภาพ** แม้เพียงคนสองคน ทำงานร่วมกันยังต้องการสัมพันธภาพที่ดีเป็น ปัจจัยที่จะช่วยให้การงานราบรื่น สำหรับการทำงานในคนหมู่มาก อย่างเช่นเครือข่ายปัจจัยด้าน สัมพันธภาพ จึงเพิ่มความสำคัญยิ่งขึ้นต่อการนำไปสู่ความสำเร็จของการเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็ง ถ้าหากสมาชิกมีความเข้าใจและจริงจังในการเข้ามาร่วมเครือข่ายแล้ว สิ่งที่จะได้ตามมาคือความ เชื่อมั่น วางใจในเครือข่ายซึ่งจะเป็นพื้นฐานของสัมพันธภาพที่ดีในหมู่สมาชิก การมีสัมพันธภาพที่ ดีนี้ ไม่จำเป็นต้องคลุกคลีใกล้ชิดกันจึงจะเรียกว่าสัมพันธภาพที่ดี เพราะเครือข่ายที่สมาชิกอยู่ ห่างไกลกันตามสภาพทางภูมิศาสตร์และการสื่อสาร ยังไม่สมบูรณ์พร้อม สมาชิกก็อาจจะไม่ สามารถสร้างความใกล้ชิดสนิทสนมกันได้ เหมือนกับเครือข่ายที่สมาชิกอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน เช่น ที่อยู่ในตำบลหรือในจังหวัดเดียวกัน แต่เครือข่ายที่มีข้อจำกัดดังกล่าวก็ยังคงสามารถสร้าง สัมพันธภาพที่ดีได้ในลักษณะของความกลมเกลียว เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และมีความยืดหยุ่นใน ความสัมพันธ์ของสมาชิกที่เป็นไปตามธรรมชาติของกลุ่มที่มีความเข้าใจ และความจริงใจเป็น พื้นฐาน

2. **ความชัดเจนของเป้าหมาย** การมีเป้าหมายที่ชัดเจนของเครือข่าย สะท้อนให้เห็น ความเป็นเอกภาพทางความคิดเห็น ที่จะนำไปสู่เอกภาพในการดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย ดังนั้นความชัดเจนของเป้าหมาย ซึ่งมาจากความคิดเห็นของมวลหมู่สมาชิกจึงสะท้อนถึงความ เข้มแข็งของเครือข่ายไปด้วยในตัว นอกจากนี้การมีเป้าหมายที่เครือข่ายต้องการบรรลุชัดเจนก็จะ เป็นเสมือน เข็มทิศนำทางให้สมาชิกในเครือข่ายได้เข้าใจตรงกัน และเดินไปในทิศทางเดียวกันโดย ไม่หลงใช้เวลาและทรัพยากรกับภารกิจที่ไม่สอดคล้องกับเป้าหมายของเครือข่าย

3. **กระบวนการเสนอความคิดเห็นและตัดสินใจ** ด้วยเหตุผลที่ว่า เครือข่ายต้องมึ ความเป็นประชาธิปไตย ซึ่งจะแสดงออกให้ปรากฏได้อย่างชัดเจนในวาระที่จะต้องเสนอความ คิดเห็นและตัดสินใจ หากเครือข่ายให้โอกาสในการเสนอความคิดเห็น และให้สิทธิในการตัดสินใจ แก่สมาชิกอย่างเป็นอิสระ บ่งบอกถึงความเข้มแข็งของการเป็นเครือข่ายในกระบวนการที่ต่างไป จากองค์กรที่มีการฝากอำนาจสิทธิขาดในการคิด และตัดสินใจไว้กับบุคคลเพียงคนเดียวหรือกับ กลุ่มบุคคลใดกลุ่มหนึ่ง ที่มีได้แสดงถึงโอกาสและสิทธิของสมาชิกทั้งหมด ผลจากการที่สมาชิกมี

ส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นและตัดสินใจนี้ จะยังเป็นปัจจัยให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกันของหมู่สมาชิกที่จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการระดมสรรพกำลังเมื่อเครือข่ายมีความต้องการ

4. **ลักษณะกิจกรรมและความต่อเนื่อง** ที่ผ่านมามีการจำกัดกิจกรรมที่ระบุว่าเป็นกิจกรรมเครือข่ายโดยที่มีหน่วยงานเจ้าภาพเป็นผู้จัดให้ภาคีสมาชิกได้มาพบปะกันอยู่ในหลายๆ เวทีซึ่งอาจเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างเครือข่าย แต่หลังจากนั้นเครือข่ายที่จะมีความเข้มแข็งอยู่ได้ด้วยตนเอง จะต้องพยายามพัฒนาไปสู่การคิดและดำเนินกิจกรรมเครือข่ายด้วยตนเองเป็นหลัก โดยไม่ต้องรอว่าจะมีผู้มาจัดการให้ จึงจะเกิดกิจกรรมของเครือข่ายได้ ซึ่งเป็นลักษณะของการพึ่งพิงภายนอกที่ไม่ใช่การอยู่ได้ด้วยตนเอง นอกจากนี้ความสม่ำเสมอต่อเนื่องของกิจกรรมก็เป็นสิ่งที่ยังช่วยบอกถึงความเข้มแข็งของเครือข่ายด้วยเช่นกัน

5. **แหล่งของทรัพยากร/ศักยภาพ** トラバโดที่เครือข่ายยังต้องรอคอยผู้รู้และทรัพยากรจากภายนอก トラバโดนั้นเครือข่ายก็จะไม่ได้ชื่อว่าจะอยู่ได้ด้วยตนเอง ดังนั้นการที่เครือข่ายสามารถแสวงหาและดึงศักยภาพ/ทรัพยากรที่มีอยู่ภายใต้เครือข่ายมาใช้ได้มากเพียงไร ความเข้มแข็งของเครือข่ายก็เพิ่มมากขึ้นเท่านั้น เพราะการกระทำเช่นนี้นอกจากแสดงถึงการพึ่งพาตนเองได้แล้ว จะยังเป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับสิ่งที่สมาชิกเป็นและที่เครือข่ายมีอยู่อย่างแท้จริง อย่างไรก็ตาม ควรเข้าใจตรงกันว่าการแสวงหาศักยภาพ/ทรัพยากรจากภายในนี้ มิได้หมายความว่าเครือข่ายจะปฏิเสธการสนับสนุนจากภายนอกโดยสิ้นเชิง เพียงแต่ให้สมาชิกทุกคนตระหนักว่า เครือข่ายต้องมุ่งพึ่งพาตนเองก่อนนี้ถึงการช่วยเหลือจากภายนอก

6. **การเรียนรู้และนวัตกรรม** แม้ว่าจำนวนของสมาชิกในเครือข่าย จะทำให้เห็นภาพของขนาดเครือข่ายในเชิงปริมาณ แต่ความเข้มแข็งของเครือข่ายต้องดูที่คุณภาพประกอบและเป็นคุณภาพที่มีความหมาย มากกว่าเป็นเพียงการบวกรวมเชิงปริมาณ หมายถึงว่าความหลากหลายที่มารวมกันของสมาชิก ควรก่อให้เกิดการเรียนรู้ใหม่สามารถนำไปสู่การพัฒนาจนเกิดการสร้างสรรค์นวัตกรรมตามมา คุณภาพใหม่ที่เกิดขึ้นนี้ อาจเป็นสิ่งที่เหล่าสมาชิกเกิดการเรียนรู้ขึ้นในตนเอง อันเป็นผลจากการมีปฏิสัมพันธ์ในกลุ่ม หรืออาจเป็นผลปรากฏรูปธรรมในกิจกรรมที่มีพัฒนาการไปเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงการเป็นนวัตกรรมต้นแบบให้กับผู้อื่นต่อไป

พระมหาสุทิตย อากาศโร (2547) กล่าวว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย ประกอบด้วย

1. **ปัจจัยภายใน** ที่มีผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย ได้แก่ การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน จิตสำนึกต่อส่วนรวมของปัจเจกบุคคล การมีผู้นำเครือข่ายที่มีความรู้ความสามารถ การมีระบบการบริหารจัดการในเครือข่ายที่เป็นระบบหรือมีกลไกที่เหมาะสมกับเครือข่าย การมีระบบสารสนเทศ/ข้อมูล/ระบบการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ การมีพันธมิตรที่สร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน การจัดการและการพัฒนาความรู้อย่างต่อเนื่อง การเสริมสร้างภูมิความรู้และขบวนการทางปัญญา และการมีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง

2. **ปัจจัยภายนอก** ได้แก่ การส่งเสริมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น แหล่งทุน สถาบันวิชาการ หน่วยงานวิจัย และกองทุนสนับสนุนต่างๆ การมีเวทีสาธารณะ ขบวนการประชาสังคม และสถานการณ์ที่ก่อให้เกิดการรวมพลังเครือข่าย เช่น เหตุการณ์ทางธรรมชาติ สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นต้น

3. แนวคิดเกี่ยวกับละครเพื่อการพัฒนา

ละครเพื่อการพัฒนา (Theatre for development or TFD) เป็นความพยายามที่จะนำศักยภาพทั้งในด้านของความเป็นสื่อ ความเป็นศิลปวัฒนธรรม และความสามารถในการให้การศึกษาของละครเข้ามาผนึกกำลังกันเพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาบุคคลอย่างเป็นองค์รวม แล้วเพิ่มมิติของการพัฒนาสังคมเข้าไปอีกหนึ่งด้าน จนทำให้ละครมีรูปแบบใหม่ในฐานะ "นวัตกรรมการพัฒนาชุมชน" รูปแบบหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า "ตัวตนหลัก" ของละครเพื่อพัฒนานั้นมิได้มีจุดเน้นที่ศิลปะการละครอีกต่อไป แต่จะแสดงบทบาทหนักไปทางด้านสื่อและการศึกษา (ดวงแข บัวประโคน และคณะ, 2547)

Viktorina Walter (2004) กล่าวว่า "ละครเพื่อการพัฒนา" ไม่ใช่ศิลปะการแสดงรูปแบบหนึ่ง แต่เป็นกระบวนการชุมชนที่ใช้ละครเป็นวิธีการวิเคราะห์ อภิปรายและค้นหาทางออกต่อปัญหาการพัฒนา ละครชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งพยายามที่จะยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ในกลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรม มุ่งหมายที่จะเพิ่มพลังอำนาจให้กับผู้ที่ตกอยู่ในสภาพเสียเปรียบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มผู้หญิงและเด็ก ผู้ซึ่งปัญหาและประสบการณ์ของพวกเขา มักจะถูกละเลยอยู่เสมอแม้กระทั่งในหมู่สมาชิกของชุมชนเอง"

Zenith Chowdhury (2001 :5) กล่าวว่า "ละครเพื่อการพัฒนาจึงเป็นมากกว่าละครในลักษณะของการแสดงนาฏกรรม หรือละครชนิดที่มุ่งผลงานการแสดง (Product) แต่เป็นละครที่มุ่งเน้นกระบวนการ (Process) เป็นหลัก ทั้งนี้ในปัจจุบันละครเพื่อการพัฒนาได้วิวัฒนาการมาจากการเป็นเพียงสื่อในการแพร่กระจายข่าวสาร จนกลายเป็นเครื่องมือที่มีคุณค่าต่อการวิเคราะห์

วิจารณ์อย่างมีส่วนร่วม ส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชน และมุ่งเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชน"

กระบวนการของละครเพื่อการพัฒนา

ละครเพื่อการพัฒนา คือกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมอย่างหนึ่ง ที่ใช้ศิลปะและเครื่องมือทางการละคร มาผสมผสานกันเพื่อนำเสนอปัญหาหรือความต้องการในการพัฒนาชุมชนที่เฉพาะเจาะจง ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นบริบทของปัญหา ปัจจัยและแรงผลักดันต่างๆ ที่แฝงอยู่ในวิถีชีวิตของประชาชน ทั้งยังสามารถชักชวนให้ผู้ชมเข้ามามีส่วนร่วมแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาหรือทางออกที่เป็นไปได้ร่วมกัน เนื่องจากละครที่สร้างขึ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อบอกเล่าปัญหา หรือเปิดประเด็นให้เกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยนอภิปรายถึงปัญหาในชุมชน หรือเป็นปัญหาที่กลุ่มเห็นว่าสำคัญ ในละครเพื่อการพัฒนาผู้ชมจึงจะต้องมีส่วนร่วมกับกิจกรรมการแสดงอย่างลึกซึ้ง โดยเน้นปฏิกริยาร่วมกันระหว่าง ผู้ชมและผู้แสดง คือเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมนั่นเอง ผู้ชมอาจจะถูกเชื้อเชิญให้นำเสนอทางออกของปัญหา ช่วยขจัดความขัดแย้ง หรือนำเสนอทางเลือกใหม่ๆ ให้กับตัวละครในเรื่องที่ประสบปัญหา หรืออาจถูกเชิญให้ออกมาแสดงร่วมกับตัวละคร ตามความคิดเห็นของตนเอง

เนื่องจากธรรมชาติของละครเป็นสื่อที่สามารถประยุกต์ให้เข้ากับวัฒนธรรมที่แตกต่างกันได้ง่าย รูปแบบของละครที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันจึงมีความหลากหลาย ขึ้นอยู่กับเครื่องมือที่มีอยู่ในท้องถิ่น ระดับการมีส่วนร่วมที่ต้องการจะพัฒนา และแบบแผนทางวัฒนธรรม เช่นวัฒนธรรมการแสดงหุ่นของภูมิภาคเอเชียใต้ หุ่นเงาของอินโดนีเซีย และการใช้เพลง ดนตรี การเล่าเรื่องและละครที่มีอยู่อย่างมากมายในแอฟริกา โดยรูปแบบและการวางแผนที่เหมาะสมจะสามารถลดช่องว่างในด้านความเข้าใจระหว่างนักพัฒนาและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหรือผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้เป็นอย่างดี (Department for International Development :DFID,มปป. : 50อ้างใน ดวงแข บัวประโคน และคณะ, 2547)

โดยทั่วไปแล้วพบว่ามึรูปแบบทางการละครอยู่สองประเภทที่ได้ถูกนำมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ของการพัฒนา คือ (Adam Burke:2003อ้างใน ดวงแข บัวประโคน และคณะ, 2547)

1) รูปแบบการแสดงแบบดั้งเดิม (Classic) ซึ่งเป็นลักษณะของการแสดงละครที่เราคุ้นเคยกันดี ประกอบด้วยกลุ่มนักแสดง (หรือการเชิดหุ่น) ซึ่งได้จัดการแสดงละครตามบทละครที่เขียนขึ้นอย่างเฉพาะเจาะจง เพื่อส่งสารสำคัญไปสู่ผู้ชมในลักษณะที่เป็นผู้รับสาร (passive

audience) ละครเพื่อการพัฒนาในลักษณะนี้ มักถูกนำมาใช้ในการรณรงค์ด้านสุขภาพสู่สาธารณชน ทั้งยังสามารถถ่ายทอดไปยังสื่อต่างๆ ทั้งโทรทัศน์ และวิทยุ เพื่อให้สาระสำคัญในประเด็นนั้นๆ สามารถแพร่กระจายไปสู่ผู้ชมในวงกว้างได้มากขึ้น การแสดงแบบประเพณีนิยมนี้เป็นรูปแบบที่ถูกลำเอียงไปอย่างแพร่หลาย ซึ่งผู้ชมส่วนใหญ่มีความคุ้นเคย และในหลายๆ ประเทศก็จัดว่าเป็นวิธีการที่ดีในการสื่อสารข่าวสารสำคัญไปสู่ประชาชน

2) รูปแบบที่เน้นการมีส่วนร่วมของผู้ชมเป็นส่วนสำคัญของการแสดง รูปแบบทางการละครที่นิยมนำมาใช้ในปัจจุบันนี้มีความซับซ้อนมากกว่าแบบแรก เพราะมีการดึงเอากลุ่มผู้ชมเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการแสดงด้วย บางครั้งจึงเรียกการแสดงแบบนี้ว่า "การแสดงละครแบบมีส่วนร่วม" (Participatory theatre) โดยการกระตุ้นให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมแสดงบทบาทในสถานการณ์ที่ยากลำบากที่พวกเขาจำเป็นต้องเผชิญในชีวิตประจำวัน ซึ่งหากมีการดำเนินกิจกรรมที่ดีพอก็จะทำให้อุปสรรคอันเกิดจากความอายหรือไม่มั่นใจของประชาชนถูกทำลายลง และทำให้กิจกรรมการแสดงแบบมีส่วนร่วมกลายเป็นกิจกรรมที่ได้รับความร่วมมือจากผู้ชมอย่างกล้าหาญและจริงใจได้ในที่สุด

Marita Klink, (2002:162 อ้างใน ดวงแข บั้วประโคน และคณะ, 2547) ได้เสนอว่าลำดับการแสดงละครเพื่อการพัฒนาที่เป็นที่นิยมจะประกอบด้วยกระบวนการ 3 ขั้นตอน คือ

1. นักแสดงจะนำเสนอละครที่ได้รับการวางแผน เขียนบท และฝึกซ้อมมาแล้วเป็นอย่างดี เนื้อหาของละครมุ่งเน้นที่จะนำเสนอปัญหาในลักษณะที่เป็นการจุดประกายหรือเปิดประเด็น เพื่อกระตุ้นให้ผู้ชมเกิดความคิดเห็นต่อเรื่องที่น่าเสนอ และจะมีการพัฒนาเรื่องราวหรือมีจุดจบของเรื่องที่ไม่น่าพอใจ เพื่อให้ผู้ชมได้มีส่วนช่วยเปลี่ยนแปลงแก้ไขตอนจบของเรื่องเสียใหม่

2. ผู้ชมจะถูกดึงให้เข้าร่วมในการแก้ไขเรื่องราวของละครเสียใหม่ โดยอาจช่วยบอกวิธีแก้ปัญหาให้กับตัวละคร ช่วยนำเสนอทางเลือกใหม่ๆ ให้แก่ตัวละคร ไปจนกระทั่งให้ช่วยเปลี่ยนแปลงแก้ไขอนาคตของตัวละครหรือเรื่องราว หรือบางครั้งผู้ชมก็จะถูกเชิญมาสวมบทบาทเป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งเพื่อร่วมแสดงกับนักแสดง ตามความ คิดของตัวเองก็ได้ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นนั้นๆ จะดำเนินต่อไป จนกระทั่งเกิดข้อสรุปที่น่าพอใจร่วมกันในกลุ่มผู้ชม ซึ่งก็คือผู้คนที่สามารถหาทางออกของปัญหาที่ดีหรือมีวิธีแก้ปัญหาที่ดีได้ กระบวนการในขั้นตอนนี้ ต้องอาศัยทักษะในการอำนวยความสะดวกกิจกรรม (facilitator) เป็นอย่างมาก โดยเขาหรือเธอจะต้องไม่เพียงแต่ทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการสื่อสารระหว่างระหว่างนักแสดงและผู้ชมโดยตรงเท่านั้น แต่จะต้องคอยเฝ้าดูผู้ชมอย่างพิถีพิถันเพราะที่ในสิ่งที่ผู้ชมสะท้อนออกมา คอยแยกแยะว่าอะไรเป็นความคิดใหม่ๆ อะไรคือสาระสำคัญ ซึ่งผู้อำนวยความสะดวกกิจกรรม หรือนิยม

เรียกว่า Joker นี้ จะต้องช่วยสรุปเรื่องราวที่ผู้ชมช่วยกันสร้างขึ้นใหม่ เพื่อให้มั่นใจว่าผู้ชมจะเข้าใจเรื่องราวทั้งหมดได้ดีพอ

3. ขั้นที่สามจะเป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและอภิปรายระหว่างนักแสดงและผู้ชม เพื่อเป็นการสรุปบทเรียน หรือสิ่งที่พวกเขาพร้อมกันเรียนรู้จากกิจกรรมที่ผ่านมา สำหรับโครงการพัฒนาบางโครงการที่มีเนื้อหาเฉพาะ เช่นโครงการที่เกี่ยวกับสุขภาพ ในขั้นตอนนี้อาจจะเชิญเจ้าหน้าที่สาธารณสุขมาร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและช่วยตอบคำถามที่ถูกต้องให้กับผู้ชมด้วย ซึ่งในขั้นนี้จะสามารถนำเสนอข่าวสารที่มีรายละเอียดมากกว่าที่ผู้ชมจะได้รับจากละคร หรือสำหรับบางโครงการที่เป็นเรื่องของปัญหาความขัดแย้งในชุมชน ก็อาจจะมีการพูดคุยเพื่อวางแผนปฏิบัติการ (Action Plan) ในการแก้ไขปัญหอย่างจริงจังต่อไป

นอกจากนี้ จากการศึกษาวิธีการและกระบวนการในการนำสื่อละครเพื่อการพัฒนา มาใช้ในการพัฒนาชุมชน พบว่ามีการนำสื่อ มาใช้ในสองลักษณะ คือ

1. แบบที่มุ่งให้นักพัฒนาเป็นสื่อเข้าไปแสดงละคร (รูปแบบประเพณีนิยม) หรือจัดกระบวนการละครแบบมีส่วนร่วม (รูปแบบละครแบบมีส่วนร่วม) ให้กับประชาชนหรือกลุ่มเป้าหมายในชุมชน เพื่อวัตถุประสงค์ด้านการพัฒนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นการนำสื่อไปใช้พัฒนาชุมชน

2. แบบที่มุ่งใช้ศักยภาพของประชาชนในชุมชนเป็นสื่อหรือเป็น Change agent เพื่อดำเนินกิจกรรมทางการพัฒนาในชุมชนด้วยตนเอง โดยนักพัฒนาจากภายนอกจะเข้าไปจัดอบรมหรือพัฒนาศักยภาพให้กับชาวบ้านหรือเยาวชนในชุมชน ในระยะเวลาหนึ่ง ก่อนจะปล่อยให้นักแสดงหรือนักละครของชุมชนได้ดำเนินกิจกรรมสานต่อด้วยตนเอง เป็นการนำสื่อไปมอบให้คนในชุมชน ใช้พัฒนาตนเอง

อย่างไรก็ดี การใช้ละครเพื่อการพัฒนาในแบบที่ 2 นี้ ยังพบว่ามีการศึกษาน้อย และส่วนใหญ่เป็นการดำเนินโครงการต่อจากแบบที่ 1 คือเริ่มจากนักพัฒนาเข้าไปแสดงละครและจัดกระบวนการมีส่วนร่วมด้วยตนเอง จนประชาชนเกิดความคุ้นเคยและมีการพัฒนาในระดับหนึ่งแล้ว นักพัฒนาจึงเข้าไปจัดอบรมให้กับชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านนำสื่อนี้ไปใช้จัดกิจกรรมต่อ แต่ก็ขึ้นอยู่กับพื้นที่ วัตถุประสงค์ของโครงการและความพร้อมของประชาชนในชุมชนอีกด้วย

ข้อดีและข้อดี้อยของการใช้ละครเพื่อการพัฒนา

Royal Tropical Institute (KIT) เป็นเว็บไซต์ที่รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับละครเพื่อการพัฒนา เอาไว้มากที่สุดแห่งหนึ่ง ได้เสนอบทความเกี่ยวกับลักษณะโดยทั่วไปของละครกับการพัฒนา และได้กล่าวถึงข้อดีและข้อดี้อยของการใช้ละครเพื่อการพัฒนาไว้ว่า ศักยภาพในการให้ความบันเทิง ช่วยให้ละครมีข้อได้เปรียบเหนือการสื่อสารและการให้ข้อมูลด้วยวิธีการอื่นๆ ข้อได้เปรียบของการใช้ละครเพื่อพัฒนามีดังนี้ (อ้างใน ดวงแข บัวประโคน และคณะ, 2547)

1. มีความเหมาะสมทางวัฒนธรรมและไวต่อบริบทแวดล้อม (Context sensitive)
2. เป็นวิธีการที่จะช่วยให้ได้ยินเสียงของภาคส่วนที่เสียงบงั้นของชุมชนและเอื้ออำนวยให้เกิดการแสดงออกต่อประเด็นต่างๆ โดยกลุ่มเพื่อน (Peer group) มากกว่าโดยเจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนา
3. เป็นพาหนะในการสื่อสารข้อมูลของชุมชนที่ไม่มีลักษณะก้าวร้าว
4. สามารถผลักดันให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของโดยหุ้นส่วนในชุมชน ในกรณีที่ใช้ยุทธวิธีที่พัฒนาละครขึ้นมาด้วยกัน
5. สามารถรับใช้ชุมชนในฐานะที่เป็นน้ำมันหล่อลื่นทางสังคมสำหรับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ
6. มีลักษณะเคลื่อนย้ายง่ายดังนั้นจึงสามารถจัดแสดงได้ทุกที่
7. สามารถบันทึกไว้ได้ดังนั้นจึงอาจนำมาใช้ประโยชน์ในการเผยแพร่ได้ในวงกว้าง
8. มีลักษณะที่คุ้มทุนในความหมายที่ว่า การแสดงหนึ่งครั้งสามารถเข้าถึงผู้คนได้มากมาย
9. ผู้ปฏิบัติงานภาคสนามสามารถใช้วิธีการนี้ในการอำนวยความสะดวกให้เกิดบทสนทนาและประกันความเป็นเจ้าของในการกระทำและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม
10. การแสดงสามารถปรับให้เข้ากับบริบทของท้องถิ่นได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าละครถูกพัฒนาโดยการสร้างผลงานร่วมกัน (Workshop)
11. สามารถใช้ร่วมกับสื่ออื่นๆ เพื่อเพิ่มพลังในการนำเสนอข่าวสาร เช่นแผ่นพับ, วิทยุ
12. ผู้ชมไม่จำเป็นต้องอ่านออกเขียนได้ หรือต้องผ่านการศึกษาศึกษาพิเศษอย่างอื่น

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อรุณิวรรณ นาศรีและคณะ (2547) ศึกษาเรื่อง "การสื่อสารในการพัฒนาประชาคมทับเที่ยง ผลการวิจัยพบว่า พัฒนาการแห่งการก่อตัวของประชาคมทับเที่ยง ตั้งแต่ พ.ศ. 2537 – 2546 แบ่งเป็น 3 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2537 – 2539) เป็นช่วงต่างคนต่างบ่น ต่างคนต่างทำ เป็นช่วงเวลาที่กลุ่มมองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นในเมือง แต่ละคนจึงพูดบ่นผ่านสภากาแฟ วงสนทนา และร้องทุกข์ผ่านหนังสือพิมพ์แม่น้ำ แม้จะมีการทำกิจกรรมบ้าง แต่ก็เป็นลักษณะเฉพาะแต่ละกลุ่มเฉพาะบุคคล

ช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2540 – 2542) เป็นช่วงบนร่วมกัน คิดร่วมกัน เมื่อกลุ่มแกนนำเห็นว่าการที่ต่างคนต่างบ่น บนกันคนละที่ ไม่เป็นทางนำไปสู่การแก้ปัญหา จึงได้เริ่มมีการขับเคลื่อนรูปแบบกิจกรรมสาธารณะ เช่น จัดเวที "ตรังเสวนา" ให้เข้ามาเป็นการบนร่วมกัน ซึ่งมีผลต่อการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดและประสบการณ์ เป็นการยกระดับปัญหา ความรู้ และฝึกให้รู้จักฟังความคิดของผู้อื่น สร้างมุมมองที่หลากหลายต่อการพิจารณาปัญหา

ช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2542 – 2546) เป็นช่วงร่วมคิดร่วมทำ ในขณะที่ 2 ชั้นนั้นมีแต่กิจกรรมระดับการพูด การคิด แต่ยังไม่มีการผลักดันไปสู่การปฏิบัติ ในช่วงที่ 3 นี้เกิดขึ้น เมื่อกลุ่มแกนนำได้เปิดรับแนวคิดเรื่อง "ประชาคม" จากบุคคลภายนอก ที่แนะนำให้มีการสร้างเป้าหมายร่วม (เมืองน่าอยู่) เพื่อรวมศูนย์ความคิด ความสนใจ และก่อให้เกิดการลงมือปฏิบัติ

รณชาติ บุตรแสนคมและคณะ (2547) ศึกษาเรื่อง เครือข่ายและกระบวนการทำข่าวของสำนักข่าวเด็กและเยาวชน "ขบวนการตาลับประรด" ผลการวิจัยพบว่า การรวมตัวของ "ขบวนการตาลับประรด" มีจุดกำเนิดมาจากคุณจักรชัย เชื้อรามัญ โดยเริ่มจากกิจกรรมค่ายเยาวชน แล้วสานต่อแนวคิดโดยการใช้จดหมาย, จดหมายข่าว, รายการวิทยุเด็กและเยาวชน, สำนักข่าวเด็กและเยาวชน และการใช้สื่ออินเทอร์เน็ต เพื่อการติดต่อสื่อสารกันเป็นเครือข่าย

รูปแบบการสื่อสารที่ใช้ช่วงการก่อตั้ง "ขบวนการตาลับประรด" พบ 2 รูปแบบการสื่อสารคือการสื่อสารกลุ่มภายในค่ายเยาวชนในประเด็นคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม และการสื่อสารผ่านจดหมายเพื่อติดต่อและส่งข่าวสารการเฝ้าระวังปัญหาสิ่งแวดล้อม ช่วงการขยายเครือข่ายได้เพิ่มการใช้การสื่อสารแบบบุคคลต่อบุคคล การใช้จดหมายข่าวในการติดต่อสื่อสาร และการเพิ่มรายการวิทยุเด็กและเยาวชน ช่วงการจัดตั้งสำนักข่าวเด็กและเยาวชน "ขบวนการตาลับประรด" ได้

ใช้รูปแบบการสื่อสารเดิมที่มีอยู่ แต่ได้จัดตั้งสำนักข่าวฯ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของสื่อ และปัจจุบันได้เพิ่มสื่ออินเทอร์เน็ตในการเผยแพร่ข้อมูล

ปัจจัยด้านการสื่อสารที่มีผลต่อการรักษาเสถียรภาพของ “ขบวนการตาสับปะรด” แบ่งเป็น 3 ระดับคือ **ปัจจัยระดับบุคคล** ได้แก่ 1) การกระตุ้นความสนใจเข้าร่วมกิจกรรมด้วย “การสื่อสารแบบบุคคลต่อบุคคล” 2) การมีผู้นำที่เข้มแข็งและมีความสามารถ 3) การมีเวลาว่างของเด็กและเยาวชน 4) การได้รับอนุญาตจากผู้ปกครองของเด็กและเยาวชน **ปัจจัยระดับกลุ่ม** ได้แก่ 1) การใช้ช่องทางการสื่อสารในการเพิ่มจำนวนและรักษาสัมพันธ์ภาพของสมาชิก 2) การสื่อสารภายในค่ายเยาวชนสร้างความแข็งแกร่งให้เครือข่าย 3) การฝึกอบรมนักจัดรายการวิทยุที่มีมาอย่างต่อเนื่อง 4) สมาชิกกลุ่มมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน 5) การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในกิจกรรมและการทำงาน 6) สมาชิกของเครือข่ายมีความสนใจ กระตือรือร้น และเต็มใจที่จะทำงานหนัก 7) สมาชิกมีความจงรักภักดีต่อกัน และต้องการความภาคภูมิใจจากความสำเร็จของกลุ่ม **ปัจจัยระดับองค์กร** ได้แก่ 1) การมีวัตถุประสงค์ร่วมกันที่ท้าทายความสามารถ 2) ความง่ายที่จะเข้าร่วมเป็นสมาชิก 3) ความง่ายและความอิสระที่จะทำงานในลักษณะของ “ขบวนการตาสับปะรด” 4) การนำเสียงสะท้อนจากกลุ่มผู้เปิดรับสื่อมาใช้ในการปรับปรุงคุณภาพของงาน

ชัยวัฒน์ ล้วนคงสมจิตร (2549) ศึกษาเรื่อง การสื่อสารในเครือข่ายของโครงการรณรงค์เพื่อการไม่สูบบุหรี่ มูลนิธิหมอชาวบ้าน ผลการวิจัยพบว่า การสื่อสารที่ใช้ในโครงการรณรงค์เพื่อการไม่สูบบุหรี่ มูลนิธิหมอชาวบ้าน มีรูปแบบการสื่อสารดังนี้ 1) มีการใช้กลยุทธ์การสื่อสารทั้งในแบบเชิงรุกและเชิงรับ 2) ลักษณะการสื่อสารแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ แต่มีสัดส่วนของการใช้การสื่อสารแบบไม่เป็นทางการมากกว่า 3) ทิศทางการสื่อสารส่วนใหญ่เป็นแบบการสื่อสารสองทาง

ปัจจัยในการธำรงรักษาเครือข่ายของโครงการรณรงค์เพื่อการไม่สูบบุหรี่ ประกอบด้วย 1) ปัจจัยด้านรูปแบบการสื่อสาร ได้แก่ การใช้รูปแบบการสื่อสารที่มีทิศทางสื่อสารแบบสองทาง ในลักษณะไม่เป็นทางการ และใช้กลยุทธ์การสื่อสารทั้งเชิงรุกและเชิงรับควบคู่กันไป 2) ปัจจัยด้านตัวบุคคลที่เข้าร่วมโครงการ ได้แก่ การมีแรงจูงใจในการทำงาน ความเป็นผู้นำและน่าเชื่อถือ การมีวิสัยทัศน์ในเชิงบวก การทำงานโดยไม่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้อง มีลักษณะที่เอื้อต่อการทำงานเป็นทีม การทำงานร่วมกับบุคคลในสายอาชีพเดียวกันและการดำเนินงานที่มีความต่อเนื่องของแกนนำ 3) ปัจจัยด้านลักษณะการดำเนินงานในแบบองค์กรพัฒนาเอกชน 4) ปัจจัยด้านการ

สนับสนุนจากสังคมภายในประเทศและภายนอกประเทศ 5) ปัจจัยด้านการสนับสนุนจากกลุ่มพันธมิตรสื่อมวลชน

ประภาพรรณ สุปรียาภรณ์ (2545) ศึกษาเรื่อง การสื่อสารและเครือข่ายเพื่อน “อ” ผลการวิจัยพบว่า พัฒนาการของเครือข่ายเพื่อน “อ” แบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ 1) **ระยะก่อตั้ง** เป็นระยะเริ่มต้นของพัฒนาการก่อตั้งกลุ่มแนวร่วมเฉพาะกิจด้านเอดส์เพื่อน อ. โดยกลุ่มนักกิจกรรมด้านเอดส์ จากองค์กรพัฒนาเอกชนด้านเอดส์ และผู้นำกลุ่มผู้ติดเชื้อเอดส์ที่มีบทบาทในการทำงานด้านเอดส์ เป็นกลุ่มบุคคลที่จุดประเด็นเรื่องการมีส่วนร่วมของสมาชิกผู้ติดเชื้อเอดส์ในการรณรงค์ เพื่อให้เกิดความตระหนักในสังคม และต้องการปรับเปลี่ยนความเข้าใจของประชาชนส่วนรวมในเรื่องเอดส์และ ผู้ติดเชื้อเอดส์ ซึ่งเกิดจากความเข้าใจผิดต่างๆ จากการนำเสนอของสื่อมวลชนที่เน้นความน่ากลัว ส่งผลให้สังคมตั้งข้อรังเกียจ 2) **ระยะหาเพื่อน** เป็นระยะที่แนวคิดกลุ่มแนวร่วมเฉพาะกิจด้านเอดส์เพื่อน อ. ได้เริ่มแพร่กระจายออกไปในกลุ่มบุคคลที่ทำงานด้านเอดส์ รวมทั้งเริ่มมีการรวมกลุ่มกันของผู้ติดเชื้อในกรุงเทพฯ และภาคกลาง และได้มีมติเห็นชอบร่วมกันให้ก่อตั้งเครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ประเทศไทยขึ้น นอกจากนั้นกลุ่มพันธมิตรต่างๆ ได้เริ่มให้ความสนใจต่อเจตนาอันแน่วแน่และบทบาทหน้าที่ของกลุ่มแนวร่วมเฉพาะกิจด้านเอดส์เพื่อน อ. จนในที่สุดกลุ่มองค์กรเหล่านี้เริ่มมีบทบาทโดยเป็นผู้ส่งข้อมูลข่าวสารต่างๆ มาให้กลุ่มเพื่อน อ. เพื่อเป็นแนวทางในการพิจารณา ตรวจสอบความถูกต้องและเรียกร้องผ่านการดำเนินกิจกรรมต่างๆ 3) **ระยะอยู่ตัว** เป็นระยะที่การขยายตัวของกลุ่มเริ่มดำเนินไปอย่างช้าๆ กระแสสังคมรอบนอกให้ความสนใจลดลงต่อการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มเพื่อน อ. เนื่องจากไม่ได้มีการนำกลุ่มเพื่อน อ. มาใช้ในฐานะขบวนการเคลื่อนไหว เนื่องจากใช้กลไกอื่นๆ แทนได้ เช่น ใช้เครือข่ายผู้ติดเชื้อ เป็นต้น

ลักษณะการสื่อสารของกลุ่มเพื่อน “อ” ในภาพรวมคือ การสื่อสารผ่านเครือข่ายในแนวราบที่เท่าเทียมกันของสมาชิกเครือข่ายในช่วงภาวะปกติ และการสื่อสารแบบทางเดียวในเชิงอำนาจนิยมในช่วงภาวะวิกฤติ โดยผ่านช่องทางการสื่อสารทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของเครือข่ายเพื่อน “อ” ในระดับกลุ่ม ได้แก่ การมีความเอื้ออาทรต่อกันของสมาชิกผู้ติดเชื้อเอดส์ ความสำนึกในความเป็นกลุ่ม การได้รับความช่วยเหลือทั้งจากภาครัฐและเอกชน และการที่สมาชิกมีการติดต่อสื่อสารกันอย่างสม่ำเสมอ เป็นต้น ปัจจัยทางด้านระบบโครงสร้างของเครือข่าย ได้แก่ การติดต่อสื่อสารโดยผ่านระบบการประสานงานของ

เครือข่ายคณะกรรมการองค์การพัฒนาเอกชนด้านเอดส์แห่งประเทศไทยและเครือข่ายผู้ติดเชื้อเอดส์แห่งประเทศไทย

อรอนันต์ วุฒิสาน (2543) ศึกษาเรื่อง การสื่อสารในการก่อตัวและการขยายเครือข่ายของชมรมผู้เลี้ยงปลากระพงขาว อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี ผลการวิจัยพบว่า การสื่อสารในการก่อตัวของกลุ่มผู้เลี้ยงปลากระพงขาว มี 3 ระยะ คือ 1) การก่อร่างสร้างกลุ่ม 2) การติดต่อกับหน่วยงานรัฐ 3) การจัดตั้งเป็นชมรม โดยใช้การสื่อสารแบบสองทางที่ไม่เป็นทางการและเป็นทางการ ระหว่างสมาชิกชมรมด้วยกันและระหว่างผู้นำชมรมกับเจ้าหน้าที่รัฐ

การสื่อสารในการขยายเครือข่าย ประกอบด้วย การประสานระหว่างกลุ่มต่างๆ และการเชื่อมโยงกลุ่มต่างๆ เข้าด้วยกัน โดยการใช้การสื่อสารแบบสองทางอย่างไม่เป็นทางการและเครือข่ายการสื่อสารแบบทุกช่องทาง

ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการรวมกลุ่ม ประกอบด้วย 1) ความเป็นสังคมเครือญาติ 2) ความเป็นสังคมมุสลิม 3) ความเป็นผู้ที่ประสบปัญหาเหมือนกัน 4) ความต้องการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ

ปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของชมรม ประกอบด้วย 1) ลักษณะเฉพาะของผู้นำที่เป็นคนดี ซื่อสัตย์ สมาชิกให้ความเคารพนับถือ กล้าติดต่อกับหน่วยงานราชการและใฝ่รู้ 2) ลักษณะเฉพาะของสมาชิกที่มีความขยันขันแข็ง ใฝ่หาความรู้และมีความสำนึกในความเป็นกลุ่ม 3) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชมรม 4) การสื่อสารภายในชมรม 5) ปัจจัยภายนอก คือ ความไม่ต้องการไปประกอบอาชีพที่ประเทศมาเลเซีย การถูกพ่อค้าคนกลางเอาเปรียบ และความต้องการได้รับการสนับสนุนจากรัฐ

หริศดา ปัทมทวนันท์ (2544) ศึกษาเรื่อง การสื่อสารและเครือข่ายการรณรงค์ “เมาไม่ขับ” ผลการวิจัยพบว่า พัฒนาการของโครงการ “เมาไม่ขับ” แบ่งออกเป็น 2 ระยะ คือ ระยะก่อตั้ง และ ระยะขยายเครือข่ายและดำเนินการ

ระยะก่อตั้ง สามารถแบ่งย่อยออกเป็น 2 ระยะ คือ 1) **ระยะริเริ่มโครงการ** เป็นช่วงเวลาที่สถาบันทางการแพทย์ด้านอุบัติเหตุและสาธารณสุข พบว่าอุบัติเหตุจราจรเพิ่มสูงขึ้นและสาเหตุหนึ่งมาจากสุรา นพ.แท้จริง ศิริพานิช จึงได้เกิดความคิดริเริ่มที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยใช้พูดคุยเพื่อนำเสนอโครงการแก่กระทรวงสาธารณสุข 2) **ระยะแสวงหาภาคี** เริ่มขึ้นเมื่อสถาบันทางการแพทย์ด้านอุบัติเหตุและสาธารณสุข เห็นว่าเรื่องเมาแล้วขับเป็นประเด็นสำคัญในสังคม และ

จำเป็นที่จะทำโครงการให้ต่อเนื่องและเกิดประสิทธิภาพ ทางสถาบันจึงได้แสวงหาภาคีที่จะมาร่วมรณรงค์โครงการ “เมาไม่ขับ”

ระยะขยายเครือข่ายและดำเนินการ เป็นระยะที่โครงการ “เมาไม่ขับ” พยายามที่จะขยายแนวร่วมไปสู่กลุ่มต่างๆ ในสังคม เพื่อรองรับการเติบโตของโครงการ ภารกิจสำคัญในช่วงนี้ คือ การสร้างพันธมิตรและขยายความร่วมมือไปยังกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มหน่วยงานราชการ กลุ่มบริษัทเอกชนกลุ่มภาคประชาชน และกลุ่มสื่อวิทยุ

การสื่อสารภายในโครงการ “เมาไม่ขับ” ประกอบด้วยประเด็นต่างๆ ดังนี้ 1) การขอการสนับสนุนด้านนโยบาย 2) การขอการสนับสนุนด้านกฎหมายควบคุมไปกับการรณรงค์ 3) การขอการสนับสนุนด้านงบประมาณ 4) การขอการสนับสนุนด้านกิจกรรมการรณรงค์ 5) การประชาสัมพันธ์ 6) การประเมินโครงการ 7) การสร้างกระแสสังคม โดยใช้วิธีการสื่อสารที่ใช้เป็นแบบการสื่อสารสองทางทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

เวทีนิ สตะเวทิน (2542) ศึกษาเรื่อง การสื่อสารในการจัดการประชาคมบางลำพู ผลการวิจัยพบว่า พัฒนาการของประชาคมบางลำพูสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ระยะ คือ ระยะเรียนรู้ ระยะปรับกระบวนการ ระยะเผชิญปัญหา และระยะแสวงหาทางออก และปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการก่อตัวของประชาคมบางลำพู ประกอบด้วย 5 ปัจจัย คือ แนวคิดของบุคคลในการเข้าร่วม ความผูกพันกับชุมชนของคนดั้งเดิมในพื้นที่ ลักษณะของแกนนำริเริ่มในการก่อตัว ลักษณะเครือข่ายการสื่อสารในการก่อตัว และการกระตุ้นจากบุคคลภายนอก

สุคนธ์จิต วงษ์เผือก และคณะ (2549) ศึกษาเรื่อง บทเรียนจากการใช้กระบวนการทางละครในการสร้างการเรียนรู้เรื่องผลกระทบจากการดื่มเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ในกลุ่มเยาวชน ผลการวิจัยพบว่า เด็กและเยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับโครงการ ทั้งในบทบาทที่เป็นผู้ชม (Audience) หรือ ผู้รับสาร (Receiver ผู้แสดง (Player) หรือผู้ส่งสาร (Sender) ผู้ให้ข้อมูล ผู้สนับสนุนกิจกรรมและผู้สังเกตการณ์ บทบาทใดบทบาทหนึ่งหรือหลายบทบาท โดยเยาวชนกลุ่มนี้ได้รับการรณรงค์ในเรื่องผลกระทบจากการดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ อย่างน้อยที่สุดในระดับของการรับรู้ถึงอันตราย และโทษของการดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพกาย-จิต ครอบครัวยุ และสังคม

นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดผลกระทบต่อภาคีและชุมชนที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การเกิดกระแสการรณรงค์เรื่องปัญหาเครื่องดื่มผสมแอลกอฮอล์ในพื้นที่ การสร้างการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ในชุมชนได้อย่างหลากหลาย ก่อให้เกิดเวทีเสวนา-ประชุมสัมมนาในประเด็นปัญหาการดื่ม

เครื่องตีผสมแอลกอฮอล์ของเยาวชนอย่างเป็นทางการในหลายพื้นที่ ซึ่งส่งผลต่อการรับรู้-ความตระหนักต่อปัญหาที่เพิ่มมากขึ้น เกิดเวทีนำเสนอผลงานของเยาวชนทั้งในโรงเรียนและชุมชน ซึ่งช่วยให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างเยาวชนกับชุมชน สถาบัน ตลอดจนผู้ใหญ่ที่เกี่ยวข้องในการร่วมมือกันรณรงค์ปัญหาแอลกอฮอล์ในพื้นที่ เกิดแนวทางในการบูรณาการการทำงานเชิงพื้นที่และกิจกรรมละครรณรงค์อย่างมีเอกภาพมากขึ้น

พนิดา รูปนางกูร และคณะ (2549) ศึกษาเรื่อง นโยบายส่งเสริมศิลปะการละคร เพื่อการพัฒนาเยาวชน ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการศิลปะการละครนั้นสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาเยาวชนได้จริง กระบวนการศิลปะการละครนั้นสามารถทำให้เด็กและเยาวชนเกิดความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการ ในลักษณะของการเชื่อมโยงเรื่องราวและประสบการณ์ต่างๆ นอกจากนี้ยังสามารถเสริมสร้างพัฒนาการทางกาย (physical development) ผ่านกิจกรรมการเคลื่อนไหว (movement) ทำให้พวกเขาค้นพบศักยภาพของส่วนต่างๆ ของร่างกาย สามารถใช้อวัยวะต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น และเชื่อมโยงไปสู่พัฒนาการทางการสื่อสาร ทั้งภาษากาย ภาษาพูด รวมถึงภาษาเขียน ที่จะถ่ายทอดจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ของเด็กและเยาวชนได้ ในด้านการเรียนรู้ทางความคิดนั้น กระบวนการละครสามารถทำให้ผู้เรียนเกิดการคิดวิเคราะห์ (critical thinking) ด้วยกระบวนการมีลักษณะการสร้างการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จำลอง ที่เอื้อให้เกิดการสร้าง ความเข้าใจในความสัมพันธ์ต่างๆ ของตัวละครและเหตุการณ์ในประสบการณ์จำลอง การเรียนรู้ในลักษณะนี้เองที่ผู้เรียนได้แก่เด็กและเยาวชนสามารถประกอบสร้างความรู้และทัศนคติขึ้น

ดวงแห บัวประโคน และคณะ (2547) ศึกษาเรื่อง "การใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาชุมชนของกลุ่มละครมะขามป้อม : กรณีศึกษาจากพื้นที่ทำงานที่มีบริบทที่แตกต่างกัน 4 พื้นที่" พบว่า กระบวนการละครเพื่อการพัฒนาสามารถก่อให้เกิดผลดีต่อเยาวชนทั้งตัวบุคคลและชุมชน โดยผลการพัฒนาระดับบุคคลของกลุ่มเยาวชนทั้ง 4 พื้นที่มีระดับใกล้เคียงกันในภาพรวม ซึ่งประกอบไปด้วย การพัฒนาด้านความรู้เกี่ยวกับกระบวนการละครเพื่อการพัฒนา การพัฒนาความภาคภูมิใจในตัวเอง (self-esteem) การพัฒนาด้านศักยภาพในการรวมกลุ่มกันจัดกิจกรรมละครเพื่อการพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง การพัฒนาศักยภาพในการถ่ายทอดกระบวนการจัดกิจกรรมจากรุ่นพี่สู่รุ่นน้อง การพัฒนาความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญา รากฐานความเชื่อของท้องถิ่น ความรู้เกี่ยวกับปัญหาของชุมชน (ยาเสพติด, โรคเอดส์) การพัฒนาด้านพฤติกรรมและศักยภาพ นอกจากนี้กระบวนการดังกล่าวยังก่อให้เกิดการพัฒนาในระดับ

ชุมชน ได้แก่ การเปิดพื้นที่การสื่อสารใหม่ๆ ภายในชุมชน การพัฒนาความภาคภูมิใจของชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน ความสัมพันธ์อันดีระหว่างเยาวชนกับชุมชนและครอบครัว โดยสรุปพบว่าละครเพื่อการพัฒนาสามารถเป็นสื่อทางเลือกสำหรับชุมชน และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตและจิตสำนึกของเยาวชนในชุมชน

จุฬากรณ์ มาเสถียรวงศ์ (2540) ศึกษาเรื่อง การศึกษากระบวนการและผลของ โครงการสื่อชาวบ้าน เพื่อพัฒนามนุษย์และสังคม ในภูมิภาคที่ต่างกัน : กรณีศึกษาคณะละคร มะขามป้อม โดยศึกษากระบวนการและผลการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของโครงการสื่อชาวบ้าน เพื่อพัฒนามนุษย์และสังคมจากโครงการละครเรื่องมาลัย มงคล โดยการดำเนินงานของคณะละคร มะขามป้อมในภูมิภาคที่แตกต่างกัน ผลการศึกษาพบว่า คณะละครมะขามป้อมได้ใช้วัฒนธรรม การละครเป็นฐานในการให้การศึกษาและแก้ปัญหาสังคม โดยเฉพาะปัญหาเอดส์ ปัญหา จริยธรรมทางเพศที่ไม่เหมาะสมของเยาวชน โดยมีกระบวนการละครทั้งในด้านการผลิต การแสดง และการประเมินผล นับว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ดี ทั้งในแง่การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ตรง การให้ผู้ชมหรือผู้เรียนมีส่วนร่วม และกระตุ้นการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง แต่ผลการวิจัยก็ได้ชี้ให้เห็น ความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับสื่อการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับความแตกต่างตามสภาพบริบททาง สังคมและวัฒนธรรมของผู้รับสารในแต่ละท้องถิ่น